

μης διαδικασίας για τη χορήγηση αδείας προκειμένου να χρησιμοποιηθούν τέτοιου είδους μέθοδοι, καθώς και ως προς την επίβλεψη και τον έλεγχο των σχετικών επιχειρήσεων³⁵².

2. Δικονομικά κριτήρια

- 130 Εκτός από τα προαναφερθέντα ουσιαστικά κριτήρια, το ΕΔΔΑ εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο τα εθνικά δικαστήρια αντιμετώπισαν τα επιχειρήματα του προσφεύγοντος περί *agent provocateur*³⁵³. Εξάλλου, στις περιπτώσεις που τα πραγματικά περιστατικά αμφισβητούνται από τα μέρη, τα δικονομικά κριτήρια διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο³⁵⁴. Υπό την οπτική αυτή γωνία, το ΕΔΔΑ ερευνά καταρχήν εάν οι εθνικές δικαστικές αρχές είχαν τη δυνατότητα να αποφανθούν κατά τρόπο συμβατό με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη ως προς το επιχείρημα του προσφεύγοντος ότι υποκινήθηκε να διαπράξει το αδίκημα. Κατά κανόνα, ένα τέτοιο επιχείρημα θα πρέπει να αποτελέσει λόγο αποκλεισμού των σχετικών αποδεικτικών στοιχείων³⁵⁵. Αυτό ισχύει ιδίως όταν η επιχείρηση της αστυνομίας πραγματοποιήθηκε χωρίς ικανοποιητικό νομικό πλαίσιο ή επαρκείς εγγυήσεις³⁵⁶.
- 131 Το ΕΔΔΑ απαιτεί σε κάθε περίπτωση η έρευνα του ζητήματος του *agent provocateur* να γίνεται σύμφωνα με τις αρχές της εκατέρωθεν ακρόασης και της ισότητας των όπλων και να είναι ενδελεχής, σφαιρική και αποφασιστική ως προς το εν λόγω ζήτημα³⁵⁷. Ειδικότερα, το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει να διερευνήσει τους λόγους για τους οποίους οργανώθηκε η κεκαλυμμένη επιχείρηση, την έκταση της εμπλοκής της αστυνομίας κατά τη διάπραξη του αδικήματος και τη φύση κάθε υποκίνησης ή πίεσης στην οποία υποβλήθηκε ο προσφεύγων³⁵⁸. Ο τελευταίος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να προβάλει τα επιχειρήματά του σε κάθε ένα από τα παραπάνω σημεία³⁵⁹. Επίσης, το ΕΔΔΑ απαιτεί συνήθως οι μυστικοί πράκτορες και οι άλλοι μάρτυρες που θα μπορούσαν να καταθέσουν ως προς το ζήτημα της αστυνομικής παρότρυνσης να ακουστούν ενώπιον του δικαστηρίου και να εξεταστούν από την υπεράσπιση ή τουλάχιστον να δοθούν αναλυτικά οι λόγοι εάν κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό³⁶⁰. Τυχόν περιορισμός των παραπάνω δικαιωμάτων για σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, όπως η εθνική ασφάλεια ή η προστασία των δικαιωμάτων τρίτων μπορεί να γίνει δεκτός μόνο στο μέτρο που υπάρχουν αντισταθμιστικοί παράγοντες στις διαδικασίες που ακολουθούνται από τις δικαστικές αρχές³⁶¹.

352. ΕΔΔΑ, *Vanyan κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 46-47, *Khudobin κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 135.

353. ΕΔΔΑ, *Ramanauskas κ. Λιθουανίας*, ό.π., παρ. 69.

354. ΕΔΔΑ, *Edwards and Lewis κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 27.10.2004, παρ. 46, *V. κ. Φινλανδίας*, 24.4.2007, παρ. 72, *Constantin and Stoian κ. Ρουμανίας*, 29.9.2009, παρ. 56-57.

355. ΕΔΔΑ, *Bannikova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 54 επ.

356. ΕΔΔΑ, *Khudobin κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 133-135.

357. ΕΔΔΑ, *Shannon κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., *Bannikova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 57-58.

358. ΕΔΔΑ, *Sepil κ. Τουρκίας*, 12.11.2013, παρ. 38 επ.

359. ΕΔΔΑ, *Ramanauskas κ. Λιθουανίας*, ό.π., παρ. 71.

360. ΕΔΔΑ, *Bannikova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 65.

361. ΕΔΔΑ, *Leas κ. Εσθονίας*, 6.3.2012, παρ. 76 επ., *Lagutin κ.ά. κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 98 επ.

είδους
ν³⁵².

με τον
ς περί
ή αμφι-
όλο³⁵⁴.
ρχές εί-
ική ως
ι. Κατά
ετικών
ραγμα-

eur να
και να
ερα, το
θηκε η
ξη του
οσφεύ-
του σε
οί πρά-
μα της
ύν από
ναι εφι-
λοσίου
ορεί να
ικασίες

ΣΤ. Η αιτιολόγηση των αποφάσεων

Το άρθρο 6 παρ. 1 δεν προβλέπει ρητά την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να αιτιολογούν τις αποφάσεις τους. Είναι προφανές, ωστόσο, ότι τυχόν παντελής απουσία αιτιολόγησης θα κινδύνευε να οδηγήσει σε αυθαιρεσίες. Επιπλέον, η αιτιολόγηση των αποφάσεων επιτρέπει στον ενδιαφερόμενο να ασκήσει αποτελεσματικά τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα³⁶². Εξάλλου, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη στερείται νοήματος εάν τα αιτήματα και οι παρατηρήσεις των μερών δεν εξετάζονται κατάλληλα από το αρμόδιο δικαστήριο. Με άλλα λόγια, το άρθρο 6 συνεπάγεται την υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου να εξετάσει αποτελεσματικά τα πάσης φύσεως επιχειρήματα και τα αποδεικτικά μέσα που υποβάλλουν τα μέρη³⁶³. Από τα παραπάνω συνάγεται αβίαστα η υποχρέωση των δικαστηρίων να αιτιολογούν τις αποφάσεις τους. Αυτό δεν απαιτεί, ωστόσο, αναλυτική απάντηση σε κάθε επιχείρημα των μερών. Η υποχρέωση αιτιολόγησης αφορά ιδίως τις ουσιώδεις όψεις των πραγματολογικών και νομικών, ουσιαστικών και δικονομικών, επιχειρημάτων, αυτές δηλαδή που είναι καθοριστικές για την έκβαση της δίκης³⁶⁴.

Παραδοσιακά το ΕΔΔΑ είναι αρκετά ελαστικό ως προς την υποχρέωση αιτιολόγησης, τονίζοντας ότι αυτή μπορεί να διαφέρει ανάλογα με τη φύση της απόφασης, την ποικιλία των επιχειρημάτων του προσφεύγοντος και τις διαφορές που παρατηρούνται στα συμβαλλόμενα Κράτη ως προς τις σχετικές δικονομικές διατάξεις, τις θεωρητικές αντιλήψεις, την παρουσίαση και τη σύνταξη των αποφάσεων. Κατά συνέπεια, το κατά πόσον ένα εθνικό δικαστήριο παραβίασε την υποχρέωση αιτιολόγησης που απορρέει από το άρθρο 6 της Σύμβασης δεν μπορεί παρά να εξεταστεί κατά περίπτωση³⁶⁵. Σε ορισμένες, μάλλον σπάνιες, περιπτώσεις το Δικαστήριο έχει διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 στο μέτρο που υπήρχε μεν αιτιολόγηση, αλλά η τελευταία ήταν προφανώς αντιφατική ή χωρίς συνοχή³⁶⁶.

Η υποχρέωση αιτιολόγησης αφορά όχι μόνο τα πρωτόδικα δικαστήρια, αλλά και τα επε-134 τεία, καθώς και τα ανώτατα δικαστήρια. Από τη σχετική αιτιολόγηση πρέπει να καθίσταται σαφές ότι το ανώτερο δικαστήριο εξέτασε πράγματι τα ουσιώδη ζητήματα που του τέθηκαν και ότι δεν περιορίστηκε να υιοθετήσει *simpliciter* τα συμπεράσματα του κατωτέρου δικαστηρίου. Η εγγύηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία όταν τα μέρη δεν είχαν την ευκαιρία να παρουσιάσουν τα επιχειρήματά τους προφορικά στο ακροατήριο³⁶⁷. Παρόλα αυτά, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι όταν το ανώτερο δικαστήριο επικυρώνει την απόφαση του κατω-

362. ΕΔΔΑ, *Hadjianastassiou κ. Ελλάδας*, 16.12.1992, παρ. 33, *Hansen κ. Νορβηγίας*, 2.10.2014, παρ. 83.

363. ΕΔΔΑ, *Van de Hurk κ. Ολλανδίας*, 19.4.1994, παρ. 59, *Tourisme d'affaires κ. Γαλλίας*, 16.2.2012, παρ. 25.

364. ΕΔΔΑ, *Ruiz Torija κ. Ισπανίας*, 9.12.1994, παρ. 29-30, *Georgiadis κ. Ελλάδας*, 29.5.1997, παρ. 43, *S.C. IMH Suceava S.R.L. κ. Ρουμανίας*, 29.10.2013, παρ. 40.

365. ΕΔΔΑ, *Tourisme d'affaires κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 26, *Cârlan κ. Ρουμανίας*, 20.4.2010, παρ. 34, *Ferreira Alves κ. Πορτογαλίας No 4*, 14.4.2009, παρ. 34, *Hiro Balani κ. Ισπανίας*, 9.12.1994, παρ. 27.

366. ΕΔΔΑ, *Tatishvili κ. Ρωσίας*, 2.2.2007, παρ. 59-63, *Antică and "R" company κ. Ρουμανίας*, 2.3.2010, παρ. 32-39.

367. ΕΔΔΑ, *Helle κ. Φινλανδίας*, 19.12.1997, παρ. 60.

τέρου δεν είναι ανάγκη να επαναλάβει εκτενώς τις σκέψεις του τελευταίου³⁶⁸. Επιπλέον, η τυχόν ανεπαρκής αιτιολόγηση της πρωτόδικης απόφασης μπορεί να θεραπευθεί στο επε-
τείο³⁶⁹. Είναι δυνατόν επίσης ένα δικαστήριο να αιτιολογήσει την απόφασή του μετά την
έκδοσή της, στο μέτρο που αυτό δεν αποκλείει στην πράξη τη δυνατότητα του προσφεύγο-
ντος να ασκήσει τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα³⁷⁰. Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι η απου-
σία αιτιολόγησης της άρνησης ανωτάτου δικαστηρίου να απευθύνει προδικαστικό ερώ-
τημα στο ΔΕΕ – και μάλιστα υπό το φως των εξαιρέσεων που προβλέπει η νομολογία του
τελευταίου – συνιστά παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ³⁷¹. Πρόκειται για ενδιαφέρουσα
νομολογιακή εξέλιξη που αναδεικνύει τη συνάρθρωση του ενωσιακού δικαίου με το σύ-
στημα της Σύμβασης.

- 135 Εξάλλου, το ΕΔΔΑ έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με το πρόβλημα της ανυπαρξίας αιτιολόγησης
ποινικών αποφάσεων που εκδίδονται από ενόρκους σε ορισμένα Κράτη μέλη, όπως για
παράδειγμα στο Βέλγιο και στη Γαλλία. Το ΕΔΔΑ δεν θεώρησε ότι η πρακτική αυτή αντίκει-
ται, ως τέτοια, στη Σύμβαση. Ερεύνησε, ωστόσο, κατά πόσο το κατηγορητήριο σε συνδυα-
σμό προς την αλληλουχία των ερωτημάτων που υπέβαλε στους ενόρκους ο πρόεδρος του
δικαστηρίου μπορούσε να ανασυνθέσει το συλλογισμό που οδήγησε στην καταδικαστι-
κή απόφαση, έτσι ώστε ο κατηγορούμενος να κατανοήσει τους λόγους για τους οποίους
καταδικάστηκε³⁷². Πρόκειται για μάλλον μινιμαλιστική προσέγγιση, η οποία αποδείχθηκε,
ωστόσο, αποτελεσματική στο μέτρο που οδήγησε στην τροποποίηση της σχετικής νομο-
θεσίας τόσο στο Βέλγιο όσο και στη Γαλλία. Η νέα αυτή νομοθεσία επιβάλλει τη συνοπτι-
κή, έστω, αιτιολόγηση των αποφάσεων των ενόρκων, πράγμα το οποίο οδήγησε το ΕΔΔΑ
να εκφράσει την ικανοποίησή του θεωρώντας ότι έτσι ενισχύονται οι εγγυήσεις κατά της
αυθαιρεσίας και διευκολύνεται η κατανόηση της καταδικαστικής απόφασης από τον προ-
σφεύγοντα³⁷³.

Z. Η ασφάλεια δικαίου

- 136 Μία άλλη σημαντική παράμετρος που εντάσσεται στην ευρύτερη έννοια της δίκαιης δίκης
είναι η ασφάλεια δικαίου. Το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένως ότι το δικαίωμα σε
δίκαιη δίκη πρέπει να ερμηνευθεί υπό το φως του προσιμίου της ΕΣΔΑ, το οποίο αναφέρει,
μεταξύ άλλων, ότι το Κράτος δικαίου είναι μέρος της κοινής κληρονομιάς των συμβαλλο-
μένων Κρατών. Μία από τις σημαντικότερες όψεις της έννοιας του Κράτους δικαίου είναι
και η αρχή της ασφάλειας δικαίου. Η τελευταία απαιτεί, *inter alia*, να μην μπορεί να τεθεί

368. ΕΔΔΑ, *Hirvisaari κ. Φινλανδίας*, 27.9.2001, παρ. 32, *Garcia Ruiz κατά Ισπανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 21.1.1999, παρ. 26.

369. ΕΔΔΑ, *Hirvisaari κ. Φινλανδίας*, ό.π.

370. ΕΔΔΑ, *Hadjianastassiou κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 33-36.

371. ΕΔΔΑ, *Ullens de Schooten et Rezabek κ. Βελγίου*, 20.9.2011, παρ. 33-35, *Vergauwen κ. ά. κ. Βελγίου*, (απόφαση επί του παραδεκτού), 10.4.2012, παρ. 89-90, *Dhahbi κ. Ιταλίας*, 8.4.2014, παρ. 31-34.

372. Βλ. ιδίως ΕΔΔΑ, *Taxquet κ. Βελγίου* (Ευρεία Σύνθεση), 16.11.2010, παρ. 89 επ., *Agnelet κ. Γαλλίας*, 10.1.2013, παρ. 56 επ., *Fraumens κ. Γαλλίας*, 10.1.2013, παρ. 34 επ., *Oulahcene κ. Γαλλίας*, 10.1.2013, παρ. 40 επ., *Legillon κ. Γαλλίας*, 10.1.2013, παρ. 52 επ.

373. Βλ., π.χ., ΕΔΔΑ, *Legillon κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 68. Δικάζοντας υπόθεση που είχε κριθεί από τα εθνικά δικαστήρια με βάση τη νέα αυτή νομοθεσία, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η σχετική προσφυγή ήταν προ-
δύλως αβάσιμη (*Matis κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6.10.2015).

πλέον, η
στο εφε-
μετά την
αφεύγο-
η απου-
ικό ερώ-
ογία του
έρουσα
ε το σύ-

λόγησης
πως για
αντίκει-
συνδυα-
ρος του
δικαστι-
ποιούς
είχθηκε,
is νομο-
υνοπι-
ο ΕΔΔΑ
ατά της
ον προ-

ς δίκης
ωμα σε
αφέρει,
ιβαλλο-
υ είναι
α τεθεί

ύνθεση),

Βελγίου,

Γαλλίας,
.1.2013,

εθνικά
αν προ-

ΑΝΟΣ

εν αμφιβόλω μια απόφαση η οποία έχει καταστεί αμετάκλητη³⁷⁴. Αυτό σημαίνει ότι κανέ-
να μέρος δεν έχει τη δυνατότητα να ζητήσει επανεξέταση μιας τέτοιας απόφασης με μόνο
σκοπό μια νέα απόφαση επί της αυτής υπόθεσης. Εξαιρέσεις από αυτό τον κανόνα επιτρέ-
πονται μόνον όταν αυτό είναι αναγκαίο για ουσιώδεις και επιτακτικούς λόγους³⁷⁵. Τυχόν
αναψηλάφηση ή επανεξέταση δικαιολογείται για τη διόρθωση σοβαρών δικαστικών λα-
θών και δικαστικής πλάνης. Η αναψηλάφηση δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μορφή
έφεσης με άλλο νομικό μανδύα, η δε ύπαρξη διαφορετικών απόψεων επί του ζητήματος
δεν συνιστά λόγο επανεξέτασης³⁷⁶.

Τονίζοντας και πάλι ότι η ασφάλεια δικαίου είναι εγγενές στοιχείο της Σύμβασης και συ- 137
νιστά μια από τις βασικές παραμέτρους του Κράτους δικαίου³⁷⁷, το ΕΔΔΑ έχει αναδείξει,
εξάλλου, το πρόβλημα των αντιφατικών δικαστικών αποφάσεων των εθνικών δικαστη-
ρίων που αφορούν τις ίδιες διατάξεις και την εφαρμογή τους σε ομάδες προσώπων που
βρίσκονται σε σχεδόν ταυτόσημες συνθήκες³⁷⁸. Στην υπόθεση *Jordan Jordanov και άλλοι*,
το Δικαστήριο εντόπισε τα ζητήματα τα οποία θα πρέπει να εξετάσει προκειμένου να απο-
φανθεί κατά πόσον αντιφατικές αποφάσεις σε ανάλογες υποθέσεις που προέρχονται από
το ίδιο δικαστήριο παραβιάζουν την αρχή της ασφάλειας δικαίου που απορρέει από το
άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Τα ζητήματα αυτά είναι: α) η ύπαρξη έντονων και μακροχρόνιων απο-
κλίσεων στη σχετική νομολογία, β) το εάν η εθνική έννομη τάξη προσφέρει ένα μηχανισμό
ικανό να θεραπεύσει τις νομολογιακές αυτές αντιφάσεις και, τέλος, γ) το κατά πόσον αυτός
ο μηχανισμός εφαρμόστηκε στη συγκεκριμένη περίπτωση και με ποια αποτελέσματα³⁷⁹. Ως
προς το τελευταίο αυτό κριτήριο, το Δικαστήριο δέχεται ότι η εναρμόνιση της νομολογίας
απαιτεί κάποιο χρόνο³⁸⁰.

Τέλος, το Δικαστήριο έχει αναδείξει τη σημασία του θεσμού της παραγραφής ποινικών αδι- 138
κημάτων ή πειθαρχικών παραβάσεων σε σχέση προς την αρχή της ασφάλειας δικαίου. Η
ύπαρξη παραγραφής προστατεύει τους κατηγορούμενους από διώξεις που ασκούνται με
υπερβολική καθυστέρηση, καθιστώντας έτσι δύσκολη την αντίκρουσή τους λόγω δυσκολί-
ας ανεύρεσης αξιόπιστων αποδεικτικών στοιχείων³⁸¹.

374. ΕΔΔΑ, *Brumarescu κ. Ρουμανίας* (Ευρεία Σύμβαση), 28.10.1999, παρ. 61, *Ρωσία κ. Μολδαβίας*, 22.3.2005, παρ. 24.

375. ΕΔΔΑ, *Ryabykh κ. Ρωσίας*, 24.7.2003, παρ. 52.

376. ΕΔΔΑ, *Ρωσία κ. Μολδαβίας*, ό.π., παρ. 25, *Dragostea Copiilor-Petrovski-Nagornii κ. Μολδαβίας*, 13.9.2011, παρ. 26, *Zheltyakov κ. Ουκρανίας*, 9.6.2011, παρ. 44, *Pravednaya κ. Ρωσίας*, 18.11.2004, παρ. 27-28, *Popov κ. Μολδαβίας No 2*, 6.12.2005, παρ. 46.

377. ΕΔΔΑ, *Beian κ. Ρουμανίας No 1*, 6.12.2007, παρ. 39.

378. ΕΔΔΑ, *Zielinski and Pradal and Gonzalez κ.ά. κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύμβαση), παρ. 59, *Ștefănică κ.ά. κ. Ρουμανίας*, 2.11.2010, παρ. 37.

379. ΕΔΔΑ, *Jordan Jordanov κ.ά. κ. Βουλγαρίας*, 2.7.2009, παρ. 49, *Spaseski κ. ΠΓΔΜ* (απόφαση επί του παραδεκτού), 27.9.2011, *Borg κ. Μάλτας*, 12.1.2016, παρ. 108.

380. ΕΔΔΑ, *Spaseski κ. ΠΓΔΜ*, ό.π., *Schwarzkopf and Tausik κ. Τσεχίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 2.12.2008.

381. ΕΔΔΑ, *Stubbings κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 22.10.1996, παρ. 51, *Oleksandr Volkov κ. Ουκρανίας*, 9.1.2013, παρ. 137 επ.

Η. Κατάφωρη παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στο εξωτερικό

- 139 Η αυξημένη σημασία του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη έχει οδηγήσει το ΕΔΔΑ στην επέκταση της εφαρμογής του στις περιπτώσεις εκείνες όπου ο προσφεύγων διατρέχει τον κίνδυνο κατάφωρης παραβίασής του εάν απελαθεί ή εκδοθεί σε τρίτη χώρα. Ήδη με την περίφημη απόφαση *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, το ΕΔΔΑ δεν αρκέστηκε στην «εξεωδαφική εφαρμογή» της Σύμβασης υπό το άρθρο 3³⁸², αλλά έθεσε το ζήτημα και υπό το φως του άρθρου 6³⁸³. Πράγματι, όπως αναφέρεται και στη μεταγενέστερη νομολογία, το Κράτος έχει τη θετική υποχρέωση υπό το άρθρο 6 να μην απελάσει ή εκδώσει ύποπτο για διάπραξη αδικήματος ή φυγόδικο, εφόσον αυτός διατρέχει σοβαρό κίνδυνο να δικαστεί στο εξωτερικό κατά τρόπο που να συνιστά «κατάφωρη παραβίαση» του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (*flagrant denial of justice*)³⁸⁴. Είναι γεγονός ότι το Δικαστήριο είναι ιδιαίτερα απαιτητικό ως προς την απόδειξη ενός τέτοιου κινδύνου. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι «κατάφωρη παραβίαση» υπάρχει όχι όταν παρατηρούνται απλές παρατυπίες, αλλά όταν δεν τηρούνται οι στοιχειώδεις εγγυήσεις του άρθρου 6 και πλήττεται ο πυρήνας του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Κάτι τέτοιο συμβαίνει, για παράδειγμα, σε περιπτώσεις καταδίκης *in absentia* χωρίς καμία δυνατότητα επανεκδίκασης με την παρουσία του κατηγορουμένου, τυχόν συνοπτικής δίκης κατά την οποία αγνοούνται τα δικαιώματα υπεράσπισης, ή σε περίπτωση εσκεμμένης και επανειλημμένης άρνησης πρόσβασης σε δικηγόρο, κ.λπ.³⁸⁵. Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε, στην υπόθεση *Al-Nashiri κ. Πολωνίας*, ότι οι «στρατιωτικές επιτροπές» των ΗΠΑ, οι οποίες έκριναν υπόπτους για τρομοκρατία που κρατούνταν στη βάση του Γουαντάναμο, δεν πληρούσαν τις στοιχειώδεις εγγυήσεις της δίκαιης δίκης, ιδίως διότι δέχονταν αποδεικτικά στοιχεία έστω και εάν αυτά ήταν προϊόν βασανιστηρίων. Κατά συνέπεια, η συνεργασία και η συνδρομή των πολωνικών αρχών στην έκνομη απομάκρυνση του προσφεύγοντος από το έδαφος του εναγόμενου Κράτους, παρά το γεγονός ότι αποδεδειγμένα γνώριζαν ότι ο τελευταίος κινδύνευε να υποστεί κατάφωρη παραβίαση του δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη, συνιστούσαν παραβίαση του άρθρου 6, παρ. 1 της ΕΣΔΑ³⁸⁶. Ωστόσο, όταν ο προσφεύγων αντιμετωπίζει έκδοση σε άλλο συμβαλλόμενο μέρος στην ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ τεκμαίρει ότι το άτομο θα δικαστεί σύμφωνα με τις εγγυήσεις του άρθρου 6, υπογραμμίζοντας παράλληλα ότι σε κάθε περίπτωση θα έχει τη δυνατότητα προσφυγής σε αυτό με βάση την ίδια τη Σύμβαση³⁸⁷.
- 140 Από το σύνολο των παραπάνω στοιχείων προκύπτει κατά τρόπο ανάγλυφο η δυναμική της έννοιας της δίκαιης δίκης και το γεγονός ότι αυτή χρησιμοποιείται ως γενική αναφορά

382. Βλ. παραπάνω το σχολιασμό του άρθρου 3.

383. ΕΔΔΑ, *Soering κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ολομέλεια), 7.7.1989, παρ. 113.

384. ΕΔΔΑ, *Mamatkulov and Askarov κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύμβαση), 4.2.2005, παρ. 88 επ., *Dzhaksybergenov (Aka Jaxybergenov) κ. Ουκρανίας*, 10.2.2011, παρ. 45.

385. ΕΔΔΑ, *Othman (Abu Qatada) κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 17.1.2012, παρ. 259, *Yefimova κ. Ρωσίας*, 19.2.2013, παρ. 219.

386. ΕΔΔΑ, *Al-Nashiri κ. Πολωνίας*, 24.7.2014, παρ. 565-569. Βλ. επίσης *Husayn (Abu Zubaydah) κ. Πολωνίας*, 24.7.2014, παρ. 555-560.

387. ΕΔΔΑ, *Stapleton κ. Ιρλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 4.5.2010.

προκειμένου να διευρυνθεί νομολογιακά το περιεχόμενο των εγγυήσεων του άρθρου 6 πέρα από αυτές που προβλέπονται ρητά από την εν λόγω διάταξη.

VII. Η εύλογη διάρκεια της δίκης

Μια άλλη σημαντική εγγύηση του άρθρου 6 παρ. 1 είναι ότι «[η]αν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθῆ (...) εντός λογικής προθεσμίας». Πράγματι, όπως έχει τονίσει το Δικαστήριο, η αναφορά στην έννοια της λογικής προθεσμίας υπογραμμίζει τη σημασία που αποδίδει η Σύμβαση στη γενική αρχή της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης³⁸⁸, χωρίς καθυστερήσεις που θέτουν εν αμφιβόλω την αποτελεσματικότητα και την αξιοπιστία της, οδηγώντας εν τέλει σε φαινόμενα αρνησιδικίας³⁸⁹. Κατά πάγια νομολογία, το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης υποχρεώνει τα Κράτη να οργανώσουν το δικαστικό τους σύστημα έτσι ώστε τα δικαστήρια να μπορούν να ανταποκριθούν στην υποχρέωση απονομής της δικαιοσύνης σε λογική προθεσμία³⁹⁰. Με άλλα λόγια, πρόκειται κατ' αρχήν για υποχρέωση αποτελέσματος.

Το ζήτημα της εύλογης διάρκειας της δίκης έχει ανακύψει σε σχέση προς διάφορα Κράτη-μέλη στη Σύμβαση. Ως προς την Ελλάδα, το εν λόγω ζήτημα έχει ιδιαίτερη σημασία αν αναλογιστεί κανείς ότι για σειρά ετών σχεδόν τα δύο τρίτα των καταδικαστικών αποφάσεων κατά της χώρας μας διαπίστωναν την υπερβολική διάρκεια της δίκης. Θα επανέλθουμε *in extenso* στο πρόβλημα αυτό και την έκδοση σχετικών «πιλοτικών» αποφάσεων από το ΕΔΔΑ. Προς το παρόν θα πρέπει να τονισθεί ότι η έννοια της «λογικής προθεσμίας» του άρθρου 6 παρ. 1 είναι αυτόνομη και ερμηνεύεται *in concreto* με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, τα οποία ανασύρονται από τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου. Πέρα από τα εν λόγω κριτήρια, θα πρέπει να εξετασθεί ειδικότερα το χρονικό πλαίσιο της δίκης, δηλαδή η αφετηρία και το τέλος του προσμετρωμένου χρόνου, τόσο στις αστικές όσο και στις ποινικές υποθέσεις.

A. Τα κριτήρια για την εκτίμηση του ευλόγου χρόνου

Η εκτίμηση του ΕΔΔΑ ως προς το εύλογο ή μη της διάρκειας μιας δίκης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων διαφέρει κατά περίπτωση. Ωστόσο, τα κριτήρια βάσει των οποίων αποφαιίνεται το Δικαστήριο έχουν παγιωθεί στη σχετική νομολογία εδώ και πολλά χρόνια, είναι δε τα εξής: η πολυπλοκότητα της υπόθεσης, η συμπεριφορά του προσφεύγοντος και η στάση των αρμοδίων κρατικών αρχών. Σε αρκετές περιπτώσεις, το Δικαστήριο συνεκτιμά επίσης το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα³⁹¹.

388. ΕΔΔΑ, *Maltzan (Freiherr Von) κ.ά. κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 2.3.2005 (απόφαση επί του παραδεκτού), παρ. 132, *Raudsepp κ. Εσθονίας*, 8.11.2011, παρ. 72, *Süssmann κ. Γερμανίας*, 16.9.1996, παρ. 57.

389. ΕΔΔΑ, *Vermillo κ. Γαλλίας*, 20.2.1991, παρ. 38, *Moreira de Azevedo κ. Πορτογαλίας*, 23.10.1990, παρ. 74, *Katte Klitsche de la Grange κ. Ιταλίας*, 27.10.1994, παρ. 61, *Boddaert κ. Βελγίου*, 12.10.1992, παρ. 39.

390. Βλ. αντί πολλών, ΕΔΔΑ, *Pétissier et Sassi* (Ευρεία Σύνθεση), 25.3.1999, παρ. 74, *Gouttard κ. Γαλλίας*, 30.6.2011, παρ. 35, ΕΔΔΑ, *Tsasnik et Kasounis κ. Ελλάδας*, 14.1.2010, παρ. 30, *Milionis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 24.4.2008, παρ. 57, *Fergadioti-Rizaki κ. Ελλάδας*, 18.4.2013, παρ. 15.

391. ΕΔΔΑ, *Frydlender κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 27.6.2000, παρ. 43, *Jama κ. Σλοβενίας*, 19.7.2012, παρ. 33.

1. Η πολυπλοκότητα της υπόθεσης

- 144 Η πολυπλοκότητα της υπόθεσης είναι το πρώτο κριτήριο που εξετάζει το Δικαστήριο. Στη σχετική πλούσια νομολογία του, το ΕΔΔΑ αναφέρεται σε σειρά παραγόντων, όπως για παράδειγμα στον αριθμό των κατηγορουμένων και των σχετικών αδικημάτων³⁹², την παράλληλη εξέλιξη δύο ποινικών³⁹³ ή άλλων δικών³⁹⁴, το μεγάλο αριθμό των μαρτύρων³⁹⁵, τον όγκο της δικογραφίας, την πληθώρα των τεχνικών ζητημάτων που μπορεί να θέτει η υπόθεση και την ανάγκη συμβολής εμπειρογνομόνων, το μεγάλο αριθμό αποφάσεων που εκδόθηκαν επί της υπόθεσης³⁹⁶, κ.λπ. Ειδικότερα, ως προς τις υποθέσεις απαλλοτριώσεων, το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη του το γεγονός ότι ορισμένες πτυχές τους υπάγονται στην αρμοδιότητα των διοικητικών δικαστηρίων, ενώ άλλες σε εκείνη των πολιτικών δικαστηρίων και ότι οι σχετικές διαδικασίες μπορεί να κινούνται παράλληλα³⁹⁷.
- 145 Το Δικαστήριο συνεκτιμά επίσης τη φύση της υπόθεσης και τη γενικότερη πολιτική και κοινωνική σημασία της³⁹⁸. Έτσι, για παράδειγμα, στο ειδικότερο ιστορικό και νομικό πλαίσιο καταβολής αποζημιώσεων και επιστροφής ακίνητης περιουσίας στην Εσθονία μετά την ανεξαρτητοποίησή της από την π. Σοβιετική Ένωση, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι η επίλυση της σχετικής υπόθεσης προϋπέθετε σημαντικές πολιτικές και δικαστικές αποφάσεις που αφορούσαν ζητήματα αρχής, οι οποίες συνεπάγονταν τη διάδραση μεταξύ του Ανωτάτου Δικαστηρίου, της Βουλής, του Προέδρου της Δημοκρατίας και άλλων κρατικών θεσμών, απαιτώντας αναπόδραστα περισσότερο χρόνο σε σχέση προς συνήθεις δικαστικές διαδικασίες³⁹⁹.

2. Η συμπεριφορά του προσφεύγοντος

- 146 Το ΕΔΔΑ έχει τονίσει επανειλημμένως ότι η συμπεριφορά των προσφευγόντων αποτελεί αντικειμενικό γεγονός, το οποίο δεν καταλογίζεται στο εναγόμενο Κράτος και λαμβάνεται υπόψη προκειμένου να κριθεί εάν η διάρκεια της διαδικασίας ήταν υπερβολική ή όχι⁴⁰⁰. Το στοιχείο αυτό εκτιμάται διαφορετικά ανάλογα με τη φύση της δίκης. Στην ποινική δίκη δεν

392. ΕΔΔΑ, *Struc κ. Μολδαβίας*, 4.12.2012, παρ. 79.

393. ΕΔΔΑ, *Boddaert κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 36-39.

394. Βλ. ΕΔΔΑ, *Fergadioti-Rizaki κ. Ελλάδας*, 18.4.2013, παρ. 15 (όπου το ΕΔΔΑ αναφέρθηκε στην παράλληλη εξέλιξη μιας διοικητικής και μιας αστικής δίκης).

395. Βλ., *a contrario*, ΕΔΔΑ, *Tsasnik et Kaounis κ. Ελλάδας*, ό.π., στην οποία το Δικαστήριο αποφαινεται ότι η υπόθεση δεν ήταν πολύπλοκη διότι, μεταξύ άλλων, δεν απαιτούσε την εξέταση πολλών μαρτύρων (ό.π., παρ. 30).

396. ΕΔΔΑ, *Stamouli κ. Ελλάδας*, 11.6.2009, παρ. 25.

397. ΕΔΔΑ, *Guillemin κ. Γαλλίας*, 21.2.1997, παρ. 42.

398. ΕΔΔΑ, *Raudsepp κ. Εσθονίας*, 8.11.2011, παρ. 72, *Süssmann κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 56.

399. ΕΔΔΑ, *Raudsepp κ. Εσθονίας*, ό.π., παρ. 73.

400. ΕΔΔΑ, *Erkner et Hofauer κ. Αυστρίας*, 23.4.1987, παρ. 68, *Poiss κ. Αυστρίας*, 23.4.1987, παρ. 57. Στο Κράτος δεν μπορούν να καταλογιστούν, επίσης, χρονικές περίοδοι καθυστέρησης που οφείλονται στην κατάσταση της υγείας του προσφεύγοντος. ΕΔΔΑ, *Krakolinig κ. Αυστρίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 10.5.2012, ιδίως παρ. 27.

απαιτείται από τον προσφεύγοντα ενεργός συνεργασία με τις δικαστικές αρχές⁴⁰¹. Επίσης, το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος ζητά τη διενέργεια περαιτέρω έρευνας ή ότι επωφελείται όλων των ενδίκων μέσων που του προσφέρει η εσωτερική έννομη τάξη δεν μπορεί να εκτιμηθεί σε βάρος του⁴⁰². Από την άλλη πλευρά, τυχόν σαφής παρελκυστική τακτική, όπως επανειλημμένα αιτήματα αναβολής⁴⁰³, θα συνεκτιμηθεί ανάλογα.

Στις υποθέσεις «αστικής φύσης» και ενόψει της «αρχής της διάθεσης» η στάση του προσφεύγοντος αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Το ΕΔΔΑ επισημαίνει και εδώ ότι δεν μπορεί να συνεκτιμηθεί αρνητικά για τον προσφεύγοντα το γεγονός ότι αξιοποιεί τα ένδικα μέσα που του προσφέρει το εσωτερικό δίκαιο⁴⁰⁴. Είναι σαφές, ωστόσο, ότι τα χρονικά διαστήματα που σχετίζονται με τυχόν ματαίωση της συζήτησης, αργοπορία ως προς την επαναφορά της αγωγής ή αίτησης προς συζήτηση με κλήση, επανειλημμένα αιτήματα αναβολών, καθυστερήσεις στην επίδοση με τις σχετικές επιπτώσεις ως προς την άσκηση ενδίκων μέσων και καθυστερήσεις ως προς τον προσδιορισμό δικασίμου των εν λόγω μέσων καταλογίζονται στον προσφεύγοντα και δεν προσμετρώνται, κατ' αρχήν, στη συνολική διάρκεια της δίκης⁴⁰⁵. Προκειμένου περί διοικητικών υποθέσεων, το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* σε περίπτωση μη έγκαιρης καταβολής του αναλογούντος δικαστικού ενσήμου που οδήγησε στην αναστολή της προόδου της δίκης⁴⁰⁶. Παρόλα αυτά, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι σε κάθε περίπτωση οι αρμόδιες δικαστικές αρχές δεν απαλλάσσονται από την υποχρέωση να διασφαλίσουν το σεβασμό των εγγυήσεων του άρθρου 6 ως προς τη διάρκεια της δίκης⁴⁰⁷. Περαιτέρω, τα δικαστήρια θα πρέπει να είναι φειδωλά ως προς την ικανοποίηση αιτημάτων αναβολής, ιδιαίτέρως στις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες δεν φαίνεται να συντρέχει όντως σπουδαίος λόγος.

3. Η συμπεριφορά των κρατικών αρχών

Κατά γενική αρχή, μόνον οι αργοπορίες που οφείλονται στα κρατικά όργανα μπορούν να οδηγήσουν το ΕΔΔΑ στη διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 λόγω υπερβολικής διάρκειας της δίκης⁴⁰⁸. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ειδικότερα, ότι το ΕΔΔΑ δεν αναφέρεται μόνο στη συμπεριφορά των ιδίων των δικαστικών αρχών, αλλά σε εκείνη όλων των ορ-

401. ΕΔΔΑ, *Dobbertin κ. Γαλλίας*, 25.2.1993, παρ. 43, *Yağci et Sargin κ. Τουρκίας*, 8.6.1995, παρ. 66, *Eckle κ. Γερμανίας*, 15.7.1982, παρ. 82, *Basoukos κ. Ελλάδας*, 27.4.2006, παρ. 17.

402. ΕΔΔΑ, *Reinhardt et Slimane-Kaïd κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 31.3.1998, παρ. 99, *Gerogiannakis κ. Ελλάδας*, 18.8.2006, παρ. 23.

403. ΕΔΔΑ, *Karpetas κ. Ελλάδας*, 30.10.2012, παρ. 58.

404. ΕΔΔΑ, *Erkner et Hofauer κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 68, *Poiss κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 57, *Lechner et Hess κ. Αυστρίας*, 23.4.1987, παρ. 49.

405. Βλ. ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Kotaridis κ. Ελλάδας*, 15.7.2010, παρ. 26, *Glykantzι κ. Ελλάδας*, 30.10.2012, παρ. 50. Βλ. επίσης, *a contrario*, ΕΔΔΑ, *Koleci κ. Ελλάδας*, 27.4.2006.

406. ΕΔΔΑ, *Ιωαννου κ.ά. κ. Ελλάδας*, τριμελής Επιτροπή, 12.6.2012, παρ. 20.

407. ΕΔΔΑ, *Caruano κ. Ιταλίας*, 25.6.1987, παρ. 25, *Duclos κ. Γαλλίας*, 17.12.1996, παρ. 55, *Scopelliti κ. Ιταλίας*, 23.11.1993, παρ. 25, *Guincho κ. Πορτογαλίας*, 10.7.1984, παρ. 32, *Manios κ. Ελλάδας*, 11.3.2004, παρ. 28, *Vassilios Athanasiou κ.ά. κ. Ελλάδας*, 21.12.2010, παρ. 28, *Glykantzι κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 47.

408. ΕΔΔΑ, *Pafitis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 26.2.1998, παρ. 93, *Buchholz κ. Γερμανίας*, 6.5.1981, παρ. 49, *Zimmermann et Steiner κ. Ελβετίας*, 13.7.1983, παρ. 24, *Wiesinger κ. Αυστρίας*, 30.10.1991, παρ. 54.

πτήριο. Στη
, όπως για
392, την πα-
ρτύρων³⁹⁵,
να θέτει η
ίσεων που
πριώσεων,
την αρμο-
αστηρίων

κή και κοι-
νικό πλαί-
ι μετά την
ι επίλυση
ίσεις που
λνωτάτου
/ θεσμών,
s διαδικα-

αποτελεί
μβάνεται
όχι⁴⁰⁰. Το
δίκη δεν

παράλλη-

ίνεται ότι
ιστηρίων

ι. 57. Στο
νται στην
παραδε-

γάνων του Κράτους που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο εμπλέκονται στην επίμαχη διαδικασία⁴⁰⁹. Είναι προφανές, αντίθετα, ότι δεν καταλογίζονται στο Κράτος τυχόν καθυστερήσεις που οφείλονται σε διεθνή ή ενωσιακά όργανα, όπως για παράδειγμα το χρονικό διάστημα που απαιτείται για την απάντηση σε προδικαστικό ερώτημα εκ μέρους του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ)⁴¹⁰.

- 149 Παλαιότερα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στη συνέχεια το Δικαστήριο είχαν την ευκαιρία να αντιμετωπίσουν ειδικότερα το ζήτημα των παρατεταμένων αποχών των δικηγόρων στην Ελλάδα. Σε μια πρώτη φάση και με δεδομένο ότι ο Δικηγορικός Σύλλογος Πειραιώς είναι ΝΠΔΔ, η Επιτροπή έκρινε ότι το χρονικό διάστημα της απεργίας των δικηγόρων έπρεπε να καταλογιστεί στο Κράτος⁴¹¹. Στη συνέχεια το ΕΔΔΑ, λαμβάνοντας υπόψη του ότι πέρα από τη νομική τους μορφή οι Δικηγορικοί Σύλλογοι δεν ασκούν δημόσια εξουσία, θεώρησε ότι η απεργία των δικηγόρων ως τέτοια δεν συνεπαγόταν την ευθύνη του Κράτους υπό το πρίσμα του εύλογου χρόνου. Ωστόσο, οι προσπάθειες των κρατικών αρχών να απορροφήσουν τις καθυστερήσεις που προκλήθηκαν από την απεργία έπρεπε να ληφθούν υπόψη προκειμένου να κριθεί εάν η εγγύηση της «λογικής προθεσμίας» είχε τηρηθεί⁴¹².
- 150 Υπενθυμίζεται εξάλλου ότι, χωρίς να αγνοεί τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν συχνά τα εθνικά δικαστήρια, το ΕΔΔΑ κρίνει ότι τα Κράτη έχουν υποχρέωση αποτελέσματος ως προς την οργάνωση του δικαστικού τους συστήματος, έτσι ώστε αυτό να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του άρθρου 6 σε σχέση προς τη διάρκεια των δικών⁴¹³. Ωστόσο, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι μία παροδική συμμόρφωση του πινακίου δεν συνεπάγεται την ευθύνη του Κράτους εάν αυτό λαμβάνει εγκαίρως τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να αντιμετωπίσει μία τέτοια εξαιρετική κατάσταση⁴¹⁴. Αντίθετα, η μακρόχρονη συμμόρφωση του πινακίου ενός δικαστηρίου δεν αποτελεί έγκυρη δικαιολογία για την καθυστέρηση εκδίκασης μιας υπόθεσης⁴¹⁵.
- 151 Έχει κριθεί επίσης ότι όταν οι πραγματογνώμονες διορίζονται από το δικαστήριο προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο πλαίσιο μιας διαδικασίας που ελέγχεται από τον δικαστή. Ο τελευταίος είναι επιφορτισμένος με την επίσπευση της διαδικασίας και την ταχεία διε-

409. ΕΔΔΑ, *Moreira de Azevedo κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 73.

410. ΕΔΔΑ, *Pafitis κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 95.

411. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Stamatiades κ. Ελλάδας*, 28.2.1996, παρ. 17 και 19.

412. ΕΔΔΑ, *Parageorgiou κ. Ελλάδας*, 22.10.1997, παρ. 47, *Milionis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 24.4.2008, παρ. 58, *Kotariadis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 26. Υπό την οπτική του δημοσίου διεθνούς δικαίου το ΕΔΔΑ εφάρμοσε την αρχή σύμφωνα με την οποία το Κράτος δεν ευθύνεται για πράξεις ιδιωτών, μπορεί όμως να ευθύνεται για τις δικές του πράξεις ή παραλείψεις σε σχέση προς τις πράξεις ιδιωτών.

413. Αυτό ισχύει και ως προς την αστική δίκη και σημαίνει ότι το Κράτος φέρει ευθύνη εάν οι δικαστικές του αρχές, ανταποκρινόμενες σε αίτημα ενός διαδίκου, δίνουν αναβολές σε μακρινές ημερομηνίες χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τις επιταγές του άρθρου 6 (*Eifar-Avef κ. Ελλάδας*, 27.3.2014, παρ. 58).

414. ΕΔΔΑ, *Buchholz κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 51, *Zimmermann et Steiner κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 29, *Milasi κ. Ιταλίας*, 25.6.1987, παρ. 18, *Unión Alimentaria Sanders S.A. κ. Ισπανίας*, 7.7.1989, παρ. 40. Βλ. επίσης, *Spräh κ. Γερμανίας*, 29.9.2011, παρ. 41 όπου το Δικαστήριο έλαβε υπόψη την προσωρινή συμμόρφωση του πινακίου του διοικητικού δικαστηρίου του Βερολίνου αμέσως μετά την επανένωση της Γερμανίας.

415. ΕΔΔΑ, *Tsoukalas κ. Ελλάδας*, 22.7.2010, παρ. 51, *Milionis κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π., *Probstmeier κ. Γερμανίας*, 1.7.1997, παρ. 64, *Pammel κ. Γερμανίας*, 1.7.1997, παρ. 69.

αδικα-
ρήσεις
στημα
ηρίου

οία να
/ στην
είναι
επε να
α από
ήρησε
ιπό το
ορρο-
ιπόψη

νά τα
προσ
π στις
τήριο
η του
ηπίσει
ακίου
ς μιας

προ-
αστή.
α διε-

πρ. 58,
ρμωσε
υθύνε-

ές του
οίς να

ίλασι κ.
πίσης,
ήρηση
ίας.

hier κ.

ΙΝΟΣ

ξαγωγή της δίκης⁴¹⁶. Με άλλα λόγια, τυχόν καθυστέρηση που οφείλεται στους εν λόγω πραγματογνώμονες καταλογίζεται στο Κράτος. Το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* ως προς τις καθυστερήσεις που προκύπτουν από επανειλημμένες αλλαγές της σύνθεσης του δικαστηρίου ή του εισηγητή δικαστή⁴¹⁷. Ας σημειωθεί, περαιτέρω, ότι οι αρμόδιες δικαστικές αρχές πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια σε σχέση προς τη διάρκεια των ποινικών υποθέσεων, έτσι ώστε ο κατηγορούμενος να μην τελεί σε αβεβαιότητα ως προς την τύχη της σε βάρος του κατηγορίας⁴¹⁸ και ακόμη περισσότερο στις περιπτώσεις εκείνες όπου ο κατηγορούμενος κρατείται προσωρινά⁴¹⁹.

Το Δικαστήριο έχει τονίσει, εξάλλου, ότι το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης και ειδικότερα 152 η εγγύηση του ευλόγου χρόνου εφαρμόζεται σε όλες τις φάσεις των δικαστικών διαδικασιών, δηλαδή τόσο στην πρωτόδικη όσο και στην κατ' έφεση δίκη, καθώς και στην αναγκαστική διαδικασία, συμπεριλαμβανομένου του σταδίου καθαρογραφής της απόφασης⁴²⁰. Επιπλέον, στο μέτρο που η εκτέλεση μιας απόφασης αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της «δίκης» υπό την έννοια του άρθρου 6, η ως άνω εγγύηση περιλαμβάνει και τη συγκεκριμένη αυτή φάση⁴²¹. Κατά συνέπεια, σημαντικές περίοδοι αδράνειας ή απραξίας σε οποιοδήποτε από τα παραπάνω στάδια μπορεί να συνεπάγονται παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1⁴²², έστω και εάν η συνολική διάρκεια της δίκης δεν φαίνεται υπερβολική.

4. Το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα

Το τελευταίο κριτήριο που χρησιμοποιεί το Δικαστήριο για να εκτιμήσει κατά πόσον η 153 διάρκεια μιας δίκης ήταν εύλογη είναι το διακύβευμα (*enjeu*) της υπό κρίση υπόθεσης για τον προσφεύγοντα. Υπό το πρίσμα αυτό, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει την ιδιαίτερη επιμέλεια την οποία πρέπει να επιδεικνύουν τα εθνικά δικαστήρια σε ορισμένες ιδιάζουσες ή ειδικές περιπτώσεις. Έτσι, στο πλαίσιο των υποθέσεων που αφορούσαν τη μετάγγιση αίματος μολυσμένου από τον ιό του AIDS σε δημόσια γαλλικά νοσοκομεία, το Δικαστήριο τόνισε ότι το διακύβευμα της επίμαχης διαδικασίας ήταν ιδιαίτερης σημασίας για τον προσφεύγοντα, δεδομένης της κρίσιμης κατάστασης της υγείας του, και ότι οι κρατικές αρχές έπρεπε να επιδείξουν εξαιρετική επιμέλεια, παρά τον όγκο των υποθέσεων, πολύ περισσότερο που τα πραγματικά περιστατικά είχαν αποτελέσει αντικείμενο δημοσίου διαλόγου για χρόνια και η βαρύτητά τους ήταν παγκοίμως γνωστή⁴²³.

416. ΕΔΔΑ, *Ridi κ. Ιταλίας*, 27.2.1992, παρ. 17, *Pierazzini κ. Ιταλίας*, 27.2.1992, παρ. 18, *Capuano κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 30.

417. ΕΔΔΑ, *Lechner et Hess κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 58.

418. ΕΔΔΑ, *Grigoryan κ. Αρμενίας*, 10.7.2012, παρ. 129.

419. ΕΔΔΑ, *Abdoella κ. Ολλανδίας*, 25.11.1992, παρ. 24.

420. Σε αρκετές περιπτώσεις που αφορούν την Ελλάδα, το ΕΔΔΑ έχει διαπιστώσει παραβίαση αναφέροντας ειδικά καθυστερήσεις που αφορούν την καθαρογραφή των αποφάσεων των ελληνικών δικαστηρίων. Βλ., τελείως ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Ftylakis κ.ά. κ. Ελλάδας*, τριμελής Επιτροπή, 3.2.2011, παρ. 21.

421. ΕΔΔΑ, *Estima Jorge κ. Πορτογαλίας*, 21.4.1998, παρ. 35.

422. ΕΔΔΑ, *Gouillard κ. Γαλλίας*, 30.6.2011, παρ. 36, *Grigoryan κ. Αρμενίας*, ό.π., παρ. 131.

423. ΕΔΔΑ, *Χ. κ. Γαλλίας*, 31.3.1992, παρ. 47, *Vallée κ. Γαλλίας*, 26.4.1994, παρ. 47, *Karakaya κ. Γαλλίας*, 26.8.1994, παρ. 43, *Pailot κ. Γαλλίας*, 22.4.1998, παρ. 68, *Richard κ. Γαλλίας*, 22.4.1998, παρ. 64.

- 154 Πέρα από το ιδιάζον αυτό πλαίσιο, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει επανειλημμένως ότι τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια και να επισπεύδουν τη διαδικασία σε σχέση προς τις απαιτήσεις αποζημίωσης των θυμάτων αυτοκινητικών ατυχημάτων⁴²⁴, τις διαφορές που αφορούν συνταξιοδοτικές παροχές⁴²⁵, καθώς και τις εργατικές διαφορές⁴²⁶. Έτσι, για παράδειγμα, έχει υπογραμμισθεί ότι η επίλυση των εργατικών διαφορών πρέπει να ολοκληρώνεται σε σύντομο χρονικό διάστημα, λαμβανομένης υπόψη της σημασίας της διαφοράς για τον ενδιαφερόμενο, ο οποίος, ιδίως σε περίπτωση απόλυσης, κινδυνεύει να χάσει το μέσο επιβίωσής του⁴²⁷. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο στις περιπτώσεις εκείνες όπου η σχετική εθνική νομοθεσία προβλέπει ιδιαίτερα αυστηρές προθεσμίες, όπως στην Ελλάδα⁴²⁸.
- 155 Αντίστοιχες σκέψεις έχει διατυπώσει το ΕΔΔΑ ως προς τις γαμικές διαφορές⁴²⁹, καθώς και ως προς εκείνες που αφορούν τις σχέσεις γονέων και τέκνων. Ειδικά για τις τελευταίες, το Δικαστήριο έχει επισημάνει τις αρνητικές και σε ορισμένες περιπτώσεις μη αναστρέψιμες συνέπειες που μπορεί να έχει τυχόν καθυστέρηση για τα παιδιά και το σεβασμό της οικογενειακής ζωής⁴³⁰. Τέλος, το Δικαστήριο θεωρεί ότι οι δικαστικές αρχές πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια ως προς τις υποθέσεις εκείνες που αφορούν υπερβολική άσκηση βίας και κακομεταχείριση από αστυνομικά όργανα⁴³¹.

Β. Ο προσμετρώμενος χρόνος

- 156 Πέρα από τα κριτήρια με βάση τα οποία το Δικαστήριο ερμηνεύει και εφαρμόζει την έννοια της «λογικής προθεσμίας», είναι απαραίτητο να προσδιορισθεί με μεγαλύτερη ακρίβεια η έναρξη και η λήξη του επίμαχου χρονικού διαστήματος τόσο στις αστικές όσο και στις ποινικές υποθέσεις.

1. *Dies a quo*

- 157 Η έναρξη του χρονικού διαστήματος που λαμβάνεται υπόψη για να κριθεί εάν έγινε σεβαστή η εγγύηση του «ευλόγου χρόνου» διαφέρει ανάλογα με τη φύση της υπόθεσης. Στις «αστικές» υποθέσεις, όπως αυτές ορίστηκαν παραπάνω, ο χρόνος αρχίζει να προσμετράται, κατά κανόνα, από την κατάθεση της αγωγής, της αίτησης ή της προσφυγής, ανάλογα με την

424. ΕΔΔΑ, *Silva Pontes κ. Πορτογαλίας*, 23.3.1994, παρ. 39.

425. ΕΔΔΑ, *Nibbio κ. Ιταλίας*, 26.2.1992, παρ. 18, *Tsoukalas κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 52.

426. ΕΔΔΑ, *Caleffi κ. Ιταλίας*, 24.5.1991, παρ. 17, *Vocaturο κ. Ιταλίας*, 24.5.1991, παρ. 17, *Obermeier κ. Αυστρίας*, 28.6.1990, παρ. 72, *Cangelaris κ. Ελλάδας*, τριμελής Επιτροπή, 3.5.2012, παρ. 23, *Gioka κ. Ελλάδας*, 16.4.2009, παρ. 22-25. Συναφής είναι και η περίπτωση των διαφορών που σχετίζονται με την έναρξη επαγγελματικής δραστηριότητας και έχουν ιδιαίτερη σημασία για την προσωπική και οικογενειακή κατάσταση του προσφεύγοντος, καθώς και για την εν γένει σταδιοδρομία του. Βλ. ΕΔΔΑ, *Gouillard κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 35-36.

427. ΕΔΔΑ, *Frydlender κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 27.6.2000, παρ. 45.

428. ΕΔΔΑ, *Gioka κ. Ελλάδας*, ό.π.

429. ΕΔΔΑ, *Laino κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 18.2.1999, παρ. 18.

430. ΕΔΔΑ, *Paulsen-Medalen et Svensson κ. Ελβετίας*, 19.2.1998, παρ. 39.

431. ΕΔΔΑ, *Caloc κ. Γαλλίας*, 20.7.2000, παρ. 120.

περίστασ⁴³². Σε ορισμένες εξαιρετικές περιπτώσεις η επίμαχη χρονική περίοδος μπορεί να ξεκινάει σε χρόνο προγενέστερο, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση κατά την οποία η προσφυγή ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου προϋποθέτει την απόρριψη από τη διοίκηση σχετικού αιτήματος για προσδιορισμό της σύνταξης⁴³³.

Στις ποινικές υποθέσεις το ζήτημα είναι λιγότερο σαφές, συνδέεται δε με την έννοια 158 της «κατηγορίας», η οποία, όπως είδαμε, διαθέτει αυτόνομο χαρακτήρα. Πράγματι, το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένως ότι στις υποθέσεις ποινικής φύσης η «εύλογη προθεσμία» του άρθρου 6, παρ. 1 αρχίζει από τη στιγμή κατά την οποία ένα πρόσωπο ευρίσκεται «κατηγορούμενο». Είναι δυνατόν να πρόκειται για ημερομηνία προγενέστερη εκείνης κατά την οποία το αρμόδιο δικαστήριο επιλαμβάνεται της υπόθεσης, ιδίως δε για αυτή της σύλληψης, της άσκησης ποινικής δίωξης ή της έναρξης της προκαταρκτικής εξέτασης (*enquête préliminaire*)⁴³⁴. Γενικότερα, η πράξη των αρμοδίων αρχών που συνεπάγεται την έναρξη της προθεσμίας είναι εκείνη η οποία έχει «σημαντικές επιπτώσεις» στην κατάσταση του υπόπτου⁴³⁵. Έτσι, για παράδειγμα, στην υπόθεση *Διαμαντίδης I κατά Ελλάδας* το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η επίμαχη διαδικασία άρχισε με την έρευνα των αρχών στην οικογενειακή και επαγγελματική στέγη του προσφεύγοντος. Από τη στιγμή εκείνη ο τελευταίος ευρέθη «κατηγορούμενος» υπό την έννοια της Σύμβασης⁴³⁶.

2. *Dies ad quem*

Όπως η έναρξη, έτσι και η λήξη του χρονικού διαστήματος που λαμβάνεται υπόψη για να 159 κριθεί εάν έγινε σεβαστή η εγγύηση του «ευλόγου χρόνου» διαφέρει ανάλογα με τη φύση της υπόθεσης. Υπενθυμίζεται στο σημείο αυτό ότι το στάδιο της εκτέλεσης μιας απόφασης εθνικού δικαστηρίου συμπεριλαμβάνεται στην έννοια της δίκης. Το γεγονός αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε σχέση προς τις υποθέσεις εκείνες που παρότι ανήκουν στην αρμοδιότητα των διοικητικών δικαστηρίων χαρακτηρίζονται ως «αστικές» υπό την έννοια του άρθρου 6. Πράγματι, τυχόν καθυστερήσεις ως προς την εκτέλεση μιας τέτοιας απόφασης από τη διοίκηση προσμετρώνται στο κρίσιμο χρονικό διάστημα που λαμβάνεται υπόψη για τους σκοπούς της «εύλογης διάρκειας» της δίκης. Γενικότερα, στις «αστικές» υποθέσεις καθυστερήσεις που αφορούν το στάδιο της εκτέλεσης και μπορούν να καταλογιστούν στο Κράτος λαμβάνονται υπόψη για την κρίση ως προς το εάν ήταν υπερβολική ή όχι η διάρκεια της όλης διαδικασίας⁴³⁷.

Ός προς τις ποινικές υποθέσεις, το επίμαχο χρονικό διάστημα λήγει, κατά κανόνα, με την 160 έκδοση της απόφασης εκείνης η οποία κρίνει το βάσιμο της κατηγορίας και, εφόσον είναι

432. ΕΔΔΑ, *Anogianakis κ. Ελλάδας*, τριμελής Επιτροπή, 12.6.2012, παρ. 21.

433. ΕΔΔΑ, *Litoselitits κ. Ελλάδας*, 5.2.2004, παρ. 28, *Hourmidis κ. Ελλάδας*, 19.5.2004, παρ. 18, *Belaousof κ.ά. κ. Ελλάδας*, 27.5.2004, παρ. 41, *Mageiras κ. Ελλάδας*, 7.1.2010, παρ. 14.

434. ΕΔΔΑ, *Eckle κ. Γερμανίας*, 15.7.1982, παρ. 73, *Foti κ.ά. κ. Ιταλίας*, 10.12.1982, παρ. 52, *Corigliano κ. Ιταλίας*, 10.12.1982, παρ. 34, *Reinhardt et Slimane-Kaïd κ. Γαλλίας*, 31.3.1998, παρ. 93, *Hozee κ. Ολλανδίας*, 22.5.1998, παρ. 43.

435. ΕΔΔΑ, *Reinhardt and Slimane-Kaïd κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 93, *Eckle κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 73, *Polz κ. Αυστρίας*, 25.10.2011, παρ. 44.

436. ΕΔΔΑ, *Diamantides κ. Ελλάδας No 1*, 23.10.2003, παρ. 20 επ.

437. ΕΔΔΑ, *Estima Jorge κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 35 επ.

καταδικαστική, προσδιορίζει οριστικά την ποινή, συμπεριλαμβανομένων ζητημάτων όπως ο συνυπολογισμός του χρόνου προσωρινής κράτησης ή η επιβολή μιας συνολικής ποινής⁴³⁸. Επιπλέον, εάν, για τον ένα ή τον άλλο λόγο, τίθεται ζήτημα επίδοσης της απόφασης στον προσφεύγοντα, η κρίσιμη χρονική περίοδος λήγει με την εν λόγω επίδοση⁴³⁹.

Γ. Οι «πιλοτικές» αποφάσεις που αφορούν την Ελλάδα

- 161 Όπως αναφέρθηκε ήδη στην αρχή της παρούσας ενότητας, ένα μεγάλο μέρος των καταδικαστικών αποφάσεων που αφορούν την Ελλάδα σχετίζονται με την υπερβολική διάρκεια των δικών. Είναι γεγονός ότι το πρόβλημα αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο σε σχέση προς τη διοικητική δίκη, αλλά υφίσταται επίσης στο πλαίσιο της ποινικής και της πολιτικής δίκης. Αυτό συμβαίνει παρά τις επανειλημμένες νομοθετικές παρεμβάσεις και για τις τρεις δικαιοδοσίες, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, που κατατείνουν στον εξορθολογισμό και την επιτάχυνση της δίκης⁴⁴⁰. Ας σημειωθεί, επίσης, ότι έως πολύ πρόσφατα τα σχετικά νομοθετήματα δεν προέβλεπαν ειδικό ένδικο βοήθημα, «επιταχυντικό», αποζημιωτικό ή άλλο, σε σχέση προς την υπερβολική διάρκεια της δίκης, με αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των σχετικών προσφυγών στο ΕΔΔΑ.
- 162 Με βάση τα δεδομένα αυτά, το Δικαστήριο αποφάσισε να δρομολογήσει τη διαδικασία των «πιλοτικών» αποφάσεων ξεκινώντας από τη διοικητική δίκη με την απόφαση *Βασίλειος Αθανασίου κατά Ελλάδας*⁴⁴¹. Στην εν λόγω υπόθεση, το Δικαστήριο διαπίστωσε την ύπαρξη «συστημικού» προβλήματος στο χώρο της διοικητικής δικαιοσύνης και έταξε προθεσμία ενός έτους προκειμένου να προβλεφθεί νομοθετικά το κατάλληλο ειδικό ένδικο βοήθημα. Η υιοθέτηση του νόμου 4055/2012, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ στις 2.4.2012⁴⁴², απέβλεπε, μεταξύ άλλων, στο να ανταποκριθεί η Ελλάδα στην παραπάνω υποχρέωση. Οι πρώτες δικαστικές αποφάσεις από μονοπρόσωπες συνθέσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, οι οποίες επιδίκασαν χρηματική αποζημίωση για υπερβολική διάρκεια της δίκης με βάση τις σχετικές διατάξεις του παραπάνω νόμου⁴⁴³, κινήθηκαν στο πνεύμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ, συνιστώντας συγχρόνως κατευθυντήριες γραμμές για την εξέλιξη της δικαστηριακής πρακτικής. Εξετάζοντας τις επιμέρους διατάξεις του νόμου 4055/2012 και τα πρώτα δείγματα γραφής ως προς την ε-

438. ΕΔΔΑ, *Eckle κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ., 76-77, *Ringelsen κ. Αυστρίας*, 16.7.1971, παρ. 48 και 110.

439. ΕΔΔΑ, *Polz κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 45.

440. Ως προς τα νομοθετικά μέτρα που αφορούν την επιτάχυνση της πολιτικής δίκης, βλ. ΕΔΔΑ, *Glykantzι κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 18, 19 και 25. Ως προς τα νομοθετήματα που σχετίζονται με την επιτάχυνση της ποινικής δίκης, βλ. ΕΔΔΑ, *Michelioudakis κ. Ελλάδας*, 3.4.2012, παρ. 19, 20 και 27. Ως προς την επιτάχυνση της διοικητικής δίκης, βλ. *Vassilios Athanasiou κ.ά. κ. Ελλάδας*, 21.12.2010, παρ. 17, καθώς επίσης και το Ν. 3900/2010, «Εξορθολογισμός διαδικασιών και επιτάχυνση της διοικητικής δίκης και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 213/17.12.2010).

441. ΕΔΔΑ, *Vassilios Athanasiou κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π.

442. Ν 4055/2012, «Δίκαιη δίκη και εύλογη διάρκεια αυτής», (ΦΕΚ Α' 51/12.3.2012), άρθρα 53 επ. Ας σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι οι διατάξεις του Ν 4055/2012 που προβλέπουν το ειδικό ένδικο βοήθημα δεν εφαρμόζονται στις διαδικασίες ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου και δεν έχουν αναδρομική ισχύ έτσι ώστε να καλύψουν όλες τις εκκρεμείς υποθέσεις ενώπιον του ΕΔΔΑ.

443. βλ. ΣτΕ 4467/2012, *ΘΠΔΔ*, 2012, 52, (12), σελ. 1088-1097 (παρ. Ν. Φραγκάκης), *ΝοΒ*, 2012, σελ. 2539-2547 (παρ. Α. Αργυρός), *ΔεφΑθ* 1/2013.

των όπως
λικής ποι-
πόφασης
9.

ον καταδι-
διάρκεια
η προς τη
κής δίκης.
εις δικαιο-
ολογισμό
α σχετικά
πωτικό ή
απλασια-

διαδικα-
πόφαση
ιο διαπί-
ποσύνης
λληλο ει-
σχύ στις
ίνω υπο-
βουλίου
ηματική
ου παρα-
συγχρό-
ντας τις
ος την ε-

Glykantzi
κινση της
is την επι-
7, καθώς
δίκης και

As σημει-
θημα δεν
ισχύ έτσι

012, σελ.

ΙΑΝΟΣ

φαρμογή του, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, παρά τις όποιες αδυναμίες του, το εν λόγω νομοθέτημα προσφέρει ένα αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα που θα πρέπει να εξαντληθεί πριν από οποιαδήποτε νέα προσφυγή στο Δικαστήριο⁴⁴⁴.

Στο ίδιο πνεύμα υιοθετήθηκε και η απόφαση *Μιχελιουδάκης κατά Ελλάδας* που αφορά την 163 υπερβολική διάρκεια των ποινικών δικών. Ειδικότερα, η εν λόγω απόφαση διαπιστώνει την ύπαρξη «συστημικού» προβλήματος ως προς τη διάρκεια απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και καλεί την Ελλάδα να υιοθετήσει ειδικό ένδικο βοήθημα για την ικανοποίηση των προσφευγόντων. Η απόφαση περιλαμβάνει συνοπτική αναφορά στα ισχύοντα στα άλλα Κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης προκειμένου να διευκολύνει τον Έλληνα νομοθέτη, επισημαίνοντας ιδίως τη δυνατότητα μείωσης της ποινής ως μορφή δίκαιης ικανοποίησης του καταδικασθέντος⁴⁴⁵. Αντίστοιχα, σε σχέση προς τις αστικές υποθέσεις, το ΕΔΔΑ υιοθέτησε πιο πρόσφατα την πιλοτική απόφαση *Γλυκάντζη*⁴⁴⁶. Σε συνέχεια των δύο αυτών πιλοτικών αποφάσεων υιοθετήθηκε ο νόμος 4239/2014, ο οποίος κινείται στη λογική του προαναφερθέντος νομοθετήματος 4055 και προσφέρει ειδικό ένδικο βοήθημα αποζημιωτικού χαρακτήρα για την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης στα πολιτικά και τα ποινικά δικαστήρια, καθώς και στο Ελεγκτικό Συνέδριο. Ειδικά ως προς την ποινική δίκη, το εν λόγω νομοθέτημα προβλέπει επίσης τη δυνατότητα μείωσης της ποινής ως μορφή δίκαιης ικανοποίησης⁴⁴⁷. Με την απόφαση *Ξυνός κατά Ελλάδας*, το ΕΔΔΑ εξέτασε τις επιμέρους διατάξεις του νόμου 4239, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι, παρά το γεγονός ότι αυτός δεν προβλέπει τη δυνατότητα επιτάχυνσης της διαδικασίας, εισάγει ένα αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα που θα πρέπει να εξαντληθεί προκειμένου να είναι παραδεκτή τυχόν νέα προσφυγή στο Δικαστήριο⁴⁴⁸. Με όλες τις ως άνω αποφάσεις, το ΕΔΔΑ επιχειρεί παρέμβαση που αποσκοπεί στην υλοποίηση των διεθνών υποχρεώσεων της χώρας με βάση το άρθρο 6 παρ. 1 σε συνδυασμό με το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ⁴⁴⁹.

VIII. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Όπως προκύπτει από την προηγηθείσα ανάλυση, το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ έχει υπο- 164 στεί τεράστια νομολογιακή επεξεργασία, αποτελώντας το αντικείμενο εντυπωσιακού όγκου αποφάσεων, οι οποίες αναδεικνύουν την κομβική του σημασία στο όλο σύστημα της ΕΣΔΑ και στο πλαίσιο ενός Κράτους δικαίου. Μέσω των εν λόγω αποφάσεων, το ΕΔΔΑ έχει διευρύνει σημαντικά το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος προκειμένου να καλύψει όχι μόνον τις αστικές και τις ποινικές δίκες, αλλά και μια σειρά διοικητικών υποθέσεων και πειθαρχικών ή άλλων συναφών διαδικασιών. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, παρότι δεν προβλέπεται ρητά από το κείμενο της διάταξης, συνάγεται νομολογιακά και

444. ΕΔΔΑ, *Techniki Olympiaki A.E. κ. Ελλάδας*, 1.10.2013, ιδίως παρ. 32 επ.

445. ΕΔΔΑ, *Michelioudakis κ. Ελλάδας*, ό.π.

446. ΕΔΔΑ, *Glykantzi κ. Ελλάδας*, ό.π.

447. Ν 4239/2014, «Δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια και στο Ελεγκτικό Συνέδριο και άλλες διατάξεις», (ΦΕΚ Α' 43/20.2.2014), άρθρα 1 επ. Όπως ο νόμος 4055/2012, έτσι και ο νόμος 4239/2014 δεν έχει αναδρομική ισχύ.

448. ΕΔΔΑ, *Χγνος κ. Ελλάδας*, 9.10.2014, ιδίως παρ. 33 επ.

449. Βλ. παρακάτω το σχολιασμό του άρθρου 13.

εμπλουτίζεται με την πάροδο του χρόνου έτσι ώστε να καλύψει πληθώρα ζητημάτων, όπως η εκτέλεση κατά του δημοσίου, η τυπολατρία των δικαστηρίων, οι δικαιοδοτικές ασυλίες, κ.λπ. Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης έχει οδηγήσει το ΕΔΔΑ στο να υπογραμμίσει τη σημασία της διάκρισης των εξουσιών και να καταδικάσει ορισμένες έκδηλες παρεμβάσεις της νομοθετικής εξουσίας στο έργο της δικαστικής. Ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, η νομολογιακή επεξεργασία των αρχών της αμεροληψίας, της νόμιμης λειτουργίας του δικαστηρίου, καθώς και της αρχής της δημοσιότητας. Πέρα από τις εν λόγω εγγυήσεις οι οποίες αναφέρονται ρητά στο κείμενο του άρθρου 6 παρ. 1, το ΕΔΔΑ χρησιμοποιεί την ίδια την έννοια της δίκαιης δίκης προκειμένου να διευρύνει σημαντικά το περιεχόμενο της διάταξης, εξετάζοντας την αρχή της ισοπλίας, της αντιδικίας και της εκατέρωθεν ακρόασης, τη νομιμότητα των αποδεικτικών μέσων, το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, το ζήτημα των *agents provocateurs*, την υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων ή την απαγόρευση απομάκρυνσης αλλοδαπού σε Κράτος όπου αυτός κινδυνεύει να δικαστεί κατά τρόπο που συνιστά κατάφωρη παραβίαση των ως άνω εγγυήσεων. Ως προς την ελληνική έννομη τάξη, τέλος, ιδιαίτερη σημασία έχει η διάταξη που αφορά την εύλογη διάρκεια της δίκης. Η πληθώρα των σχετικών καταδικαστικών αποφάσεων έχει αναδείξει την ύπαρξη δομικού προβλήματος της ελληνικής έννομης τάξης, οδηγώντας το Δικαστήριο στην υιοθέτηση πιλοτικών αποφάσεων που σχετίζονται με την υπερβολική διάρκεια της διοικητικής, της ποινικής και της αστικής δίκης.

ΛΙΝΟΣ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ

ν, όπως
 ασυλίες,
 η τη ση-
 σεις της
 η νομο-
 ικαστη-
 οποιές
 δια την
 ε διάτα-
 σης, τη
 σης, το
 αποφά-
 εύει να
 ις προς
 εύλογη
 αδείξει
 στήριο
 εια της

ΙΑΝΟΣ

ΤΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ ΑΘΩΟΤΗΤΑΣ (άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ)

I. Εισαγωγικά

Το τεκμήριο αθωότητας αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις αρχές της ποινικής δίκης⁴⁵⁰, και, 165 γενικότερα, αναπόσπαστο στοιχείο της δίκαιης δίκης σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ⁴⁵¹. Αποτελεί αυτόνομη εγγύηση ως προς αυτά που προβλέπονται από το άρθρο 6 της Σύμβασης, υπό την έννοια ότι μπορεί να προσβληθεί ακόμη και όταν οι υπόλοιπες αρχές της δίκαιης δίκης έχουν γίνει σεβαστές στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας⁴⁵². Το ΕΔΔΑ ερμηνεύει με ιδιαίτερη ευρύτητα τη φύση και τη λειτουργία του τεκμηρίου αθωότητας⁴⁵³. Έτσι, το άρθρο 6 παρ. 2 κατοχυρώνει «πρωταρχικά μια διαδικαστική εγγύηση»⁴⁵⁴: αυτή παραβιάζεται όταν δικαστική κρίση στο πλαίσιο εκκρεμούς ποινικής διαδικασίας υποδηλώνει ότι ο κατηγορούμενος αντιμετωπίζεται ως ένοχος από το δικαστήριο παρά το γεγονός ότι το ίδιο δεν έχει επισήμως και οριστικά αποφανθεί σχετικά⁴⁵⁵. Παράλληλα όμως, το τεκμήριο αθωότητας εφαρμόζεται και ως στοιχείο της προσωπικότητας του κατηγορουμένου. Η αθωότητα δηλαδή του κατηγορουμένου προτού ο ίδιος νόμιμα καταδικαστεί αλλά και αφότου αθωωθεί θεωρείται από το Δικαστήριο ως συστατικό της τιμής και της υπόληψής του που χαιρεί αυτόνομης προστασίας σε ό,τι αφορά το άρθρο 6 παρ. 2 της Σύμβασης⁴⁵⁶. Το στοιχείο αυτό αποδεικνύεται ιδιαίτερα κρίσιμο στη σχετική νομολογία καθώς, όπως θα δούμε κατωτέρω, έχει επηρεάσει σημαντικά τη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής της συγκεκριμένης διάταξης.

II. Το τεκμήριο αθωότητας ως διαδικαστική εγγύηση

Ως διαδικαστική εγγύηση, το τεκμήριο αθωότητας αποτελεί την παραδοσιακή εκδοχή 166 εφαρμογής αυτής της έννοιας. Όπως έχει επανειλημμένα δεχτεί το ΕΔΔΑ «κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους τα μέλη ενός δικαστηρίου δεν θα πρέπει να διακατέχονται από

450. Βλ. μεταξύ άλλων, Badinter, R., «La présomption d'innocence, histoire et modernité», στο *Mélanges Catala: Le droit privé français à la fin du XXe siècle*, Paris: Litec, 2001, σελ. 133-149.

451. ΕΔΔΑ, *Deweert κ. Βελγίου*, 27.2.1980, παρ. 56, *Minelli κ. Ιταλίας*, 25.3.1983, παρ. 27, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, 19.12.1989, παρ. 62, *Allenet de Ribemont κ. Γαλλίας*, 10.2.1995, παρ.35, *Arrigo et Vella κ. Μάλτας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 10.5.2005, *Ismoïlov κ.ά. κ. Ρωσίας*, 24.4.2008, παρ.161, *Lizaso Azconobieta κ. Ισπανίας*, 28.6.2011, παρ.37.

452. ΕΕπιτροπήΔΑ, *I. και C. κ. Ελβετίας*, Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 4.12.1985.

453. Βλ. μεταξύ άλλων, Tulkens, F., «La présomption d'innocence: les développements récents de la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», στο W. Pintens [et al.] (επιμ.), *Feestbundel voor Hugo Vandenberghe, Brugge Vigilantibus ius scriptum: Die Keure*, 2007, σελ. 305-317.

454. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Krause κ. Ελβετίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 3.10.1978.

455. ΕΔΔΑ, *Gökçeli κ. Τουρκίας*, 4.3.2003, παρ. 45.

456. ΕΔΔΑ, *Konstas κ. Ελλάδας*, 24.5.2011, παρ. 32.

την προδιαμορφωμένη αντίληψη ότι ο κατηγορούμενος έχει διαπράξει το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται. Το βάρος απόδειξης φέρει η κατηγορούσα αρχή και κάθε αμφιβολία θα πρέπει να αποβαίνει προς όφελος του κατηγορουμένου»⁴⁵⁷. Υπ' αυτό το πρίσμα, το τεκμήριο αθωότητας αφορά κυρίως ζητήματα κατανομής του βάρους απόδειξης, εφαρμογής τεκμηρίων ενοχής του κατηγορουμένου, καθώς και τη διατύπωση προβληματικών κρίσεων από το δικαστήριο εκκρεμούσης της ποινικής διαδικασίας. Σημειωτέον ότι το ΕΔΔΑ δέχεται την εφαρμογή του τεκμηρίου αθωότητας ως προς τη διαδικαστική του έκφανση σε ό,τι αφορά ζητήματα που συνδέονται ευθέως με την κρίση της εκάστοτε κατηγορίας από το δικαστήριο και δεν την επεκτείνει σε κάθε πτυχή της ποινικής διαδικασίας. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ενεργοποίηση του τεκμηρίου αθωότητας είναι η ύπαρξη «κατηγορίας ποινικής φύσης» κατά του προσφεύγοντος, σύμφωνα με το άρθρο 6 της Σύμβασης. Ο όρος αυτός ερμηνεύεται στενά από το ΕΔΔΑ ως προς το τεκμήριο αθωότητας. Έτσι, αυτή η εγγύηση δεν αφορά άτομα τα οποία είναι μεν ύποπτα για τη διάπραξη αδικήματος, δεν τους έχει όμως ακόμη απαγγελθεί κατηγορία⁴⁵⁸. Επίσης, το τεκμήριο αθωότητας δεν καλύπτει την περίπτωση προσωρινώς κρατούμενων στον ίδιο χώρο με άτομα τα οποία εκτίουν ποινή λόγω ποινικής καταδίκης⁴⁵⁹ ή την υποχρέωση προηγούμενης υποβολής στην εκτέλεση της ποινής προκειμένου να ενεργοποιηθεί η δυνατότητα άσκησης έφεσης⁴⁶⁰. Ακόμη, το άρθρο 6 παρ. 2 δεν θα τύχει εφαρμογής σε ενέργειες που συντελούνται στο πλαίσιο ανάκρισης, π.χ. τη διενέργεια εξέτασης αίματος, ούρων ή τη λήψη άλλου γενετικού υλικού και γενικότερα την υποχρέωση υποβολής σε ιατρικές εξετάσεις υπόπτων τέλεσης παράνομης πράξης⁴⁶¹.

- 167 Εξάλλου, το τεκμήριο αθωότητας παραμένει ισχυρό μέχρι την αμετάκλητη καταδίκη του κατηγορουμένου. Το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι δεν θα ήταν ανεκτό να μην εκτείνεται η προστασία του άρθρου 6 παρ. 2 της Σύμβασης ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου εκ μόνου του λόγου ότι ο κατηγορούμενος έχει καταδικαστεί πρωτοβάθμια. Αυτή η θέση θα αντιστρατευόταν τη φύση της έφεσης, η οποία επιτρέπει στο αρμόδιο δικαστήριο να επανεξετάσει εκ του μηδενός τα πραγματικά και νομικά ζητήματα που θέτει η υπόθεση⁴⁶².

457. ΕΔΔΑ, *Barberà, Messegue et Jabardo κ. Ισπανίας*, 6.12.1988, παρ. 77. Βλ. επίσης και *Natunen κ. Φινλανδίας*, 31.3.2009, παρ. 53, *Västberga Taxi Aktiebolag et Vulic κ. Σουηδίας*, 23.7.2002, παρ. 109.

458. ΕΔΔΑ, *Adolf κ. Αυστρίας*, 26.3.1982, παρ. 30.

459. ΕΔΔΑ, *Peers κ. Ελλάδας*, 19.4.2001, παρ. 78.

460. Βλ. Reid, K., *A Practitioner's guide to the European Convention on Human Rights*, 4η έκδ., London: Sweet & Maxwell, Thomson Reuters, 2012, σελ. 218. Επίσης, η επιβολή χρηματικών ποινών από το δικαστήριο πριν από την οριστική καταδίκη του κατηγορουμένου δεν είναι κατ' αρχήν αντίθετη με το άρθρο 6 παρ. 2. Πάντως, σχετικό ζήτημα μπορεί να ανακύψει εάν η επιβληθείσα ποινή θεωρηθεί δυσανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό του καταλογισμού χρηματικού προστίμου (βλ. ΕΔΔΑ, *Janosevic κ. Σουηδίας*, 23.7.2002, παρ. 106-110).

461. ΕΔΔΑ, *Saunders κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 17.12.1996, παρ. 68-69, *Tirado Ortiz et Lozano Martin κ. Ισπανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 15.6.1999.

462. ΕΔΔΑ, *Konstas*, ό.π., παρ. 36. Βλ. και τη σχετική νομολογία της Επιτροπής: *Englert κ. Γερμανίας*, έκθεση της Επιτροπής της 9.10.1985, παρ. 49 και *Nölkenbockhoff κ. Γερμανίας*, έκθεση της Επιτροπής της 9.10.1985, παρ. 45.

μα για το
φιβολία
α, το τεκ-
αρμογής
όν κρίσε-
ΕΔΔΑ δέ-
ανση σε
ρίας από
παιρτική
ηγορίας
. Ο όρος
μή η εγ-
δεν τους
καλύπτει
ίου ποι-
ν εκτέλε-
κόμη, το
στο ανά-
ικού και
άνομης

ίκη του
η η προ-
ρίου εκ
θέση θα
α επανε-

atunen κ.
αρ. 109.

London:
ν από το
ετη με το
θεί δασα-
anosevic

Martin κ.

ias, έκθε-
ονής της

A. Η κατανομή του βάρους απόδειξης

Η εφαρμογή αμάχητων τεκμηρίων απόδειξης της ενοχής του κατηγορουμένου θα κριθεί 168 κατά κανόνα ως αντίθετη προς το άρθρο 6 παρ. 2, στο μέτρο που δεν επιτρέπει στον ενδιαφερόμενο να κάνει χρήση αποδεικτικών στοιχείων από τα οποία θα προέκυπτε η αθωότητά του⁴⁶³. Σε αυτήν δηλαδή την περίπτωση, η προαναφερθείσα διάταξη μπορεί να παραβιαστεί, διότι το άκαμπο τεκμήριο ενοχής, όπως προβλέπεται από τη σχετική νομοθεσία, καθιστά τον κατηγορούμενο ένοχο εκ προοιμίου, πριν ακόμη το δικαστήριο εξετάσει εξατομικευμένα την περίπτωση του, εκτιμήσει τις αποδείξεις και εκδώσει την απόφασή του⁴⁶⁴. Έτσι, η καταδίκη για ψευδή καταμήνυση αποκλειστικά και μόνο διότι η έγκληση της προσφεύγουσας κατά του προϊσταμένου της για σεξουαλική παρενόχληση κρίθηκε αβάσιμη και τέθηκε στο αρχείο, έχει κριθεί προβληματική ως προς το τεκμήριο αθωότητας. Το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι η εξαγωγή τεκμηρίου ενοχής της κατηγορουμένης από την τύχη του ενδίκου βοηθήματος που η ίδια είχε προηγουμένως ασκήσει, αφαιρέσει από το αρμόδιο δικαστήριο κάθε δυνατότητα εκτίμησης των υπολοίπων πραγματικών περιστατικών και αποδεικτικών μέσων προκειμένου να διακριθώθει η τυχόν ποινική ευθύνη της προσφεύγουσας⁴⁶⁵. Αντίθετα, η εφαρμογή μαχητών τεκμηρίων, ακόμα και στην περίπτωση που η ανατροπή τους είναι δυσχερής, δεν θα προκαλέσει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 εάν η ενοχή του κατηγορουμένου δεν προκύπτει από την αυτόματη ενεργοποίηση του εκάστοτε τεκμηρίου⁴⁶⁶.

Εξάλλου, η χρήση αμάχητων τεκμηρίων από τον ποινικό δικαστή μπορεί να αποδειχτεί 169 προβληματική ως προς το άρθρο 6 παρ. 2 ακόμη και όταν αυτά δεν προβλέπονται τυπικά από τον νόμο αλλά απορρέουν από τις παραδοχές του δικαστηρίου προκειμένου να καταλήξει στην ενοχή του κατηγορουμένου. Για παράδειγμα, η καταδίκη ιδιοκτήτη αυτοκινήτου, το οποίο προκάλεσε ατύχημα, για σωματική βλάβη εξ αμελείας κρίθηκε αντίθετη με το άρθρο 6 παρ. 2, διότι βασίσθηκε στην παραδοχή του αρμόδιου δικαστηρίου ότι ο προσφεύγων ήταν το πρόσωπο που το χρησιμοποιούσε συνήθως. Το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι τα αυστριακά δικαστήρια είχαν κατ'αυτόν τον τρόπο παραβλέψει το γεγονός ότι και άλλα μέλη της οικογένειας του προσφεύγοντος οδηγούσαν το όχημα καθώς και ότι δεν είχε καταστεί δυνατό να αποδειχθεί ότι την ημέρα του επίδικου συμβάντος ο προσφεύγων ήταν όντως ο οδηγός του αυτοκινήτου. Το Δικαστήριο κατέληξε ότι αυτή η κρίσιμη παραδοχή

463. Βλ. Harris, D./O' Boyle, M./Warbrick, C., *Law of the European Convention on Human Rights*, 3η έκδ., Oxford [etc]: Oxford University Press, 2014, σελ. 460 επ.

464. Βλ. Hamer, D., «The presumption of innocence and reverse burdens: a balancing act», *Cambridge law Journal*, 2007, 66, (1), σελ. 142-171.

465. ΕΔΔΑ, *Κλουϊ κ. Γαλλίας*, 21.6.2011, παρ. 44-52.

466. ΕΔΔΑ, *Salabiaku κ. Γαλλίας*, 7.10.1998, παρ. 29. Το τεκμήριο ενοχής του οδηγού οχήματος το οποίο περιείχε ναρκωτικές ουσίες ήταν δυνατό να ανατραπεί σε περίπτωση ανωτέρας βίας, ενώ το αρμόδιο δικαστήριο είχε τη δυνατότητα να προβεί σε δική του εκτίμηση των αποδείξεων. Βλ. σχετικά και ΕΔΔΑ, *Pham Hoang κ. Γαλλίας*, 25.9.1992. Και αυτή η υπόθεση αφορούσε την εφαρμογή τεκμηρίου ενοχής οδηγού αυτοκινήτου, το οποίο μετέφερε ναρκωτικές ουσίες. Διαπιστώνοντας μη παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 της Σύμβασης το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι το τεκμήριο ήταν μαχητό και ότι το γαλλικό δικαστήριο είχε σπληνισθεί και σε άλλα στοιχεία πριν καταλήξει στην ενοχή του κατηγορουμένου, όπως τις ιδιαίτερες περιστάσεις της σύλληψής του και την προηγούμενη συμμετοχή του στη δραστηριότητα συμμορίας διακίνησης ναρκωτικών ουσιών (παρ. 35).

των αυστριακών δικαστηρίων είχε λειτουργήσει ως τεκμήριο ενοχής του κατηγορουμένου χωρίς να του έχει δοθεί στην πράξη η δυνατότητα να το ανατρέψει κατά τη διεξαγωγή της αποδεικτικής διαδικασίας⁴⁶⁷.

- 170 Τέλος, η εφαρμογή τεκμηρίων μετά την καταδίκη του κατηγορουμένου, παραδείγματος χάριν στο πλαίσιο επιμέτρησης της ποινής ή επιβολής παρεπόμενων ποινών, δεν θα θεωρηθεί κατά κανόνα ως αντίθετη προς το τεκμήριο αθωότητας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το εθνικό δικαστήριο έχει ήδη αποφανθεί επί του βασικού ζητήματος, δηλαδή επί της ενοχής του κατηγορουμένου και η εφαρμογή των παρεπόμενων τεκμηρίων είναι άμεση συνέπεια της έκβασης της δίκης. Έτσι, η ενεργοποίηση τεκμηρίου για την παράνομη προέλευση εισοδημάτων του προσφεύγοντος μετά την καταδίκη του για διακίνηση ναρκωτικών ουσιών δεν έχει θεωρηθεί αντίθετη προς το άρθρο 6 παρ. 2, καθώς εντασσόταν στο στάδιο επιμέτρησης της ποινής και την απόφαση κατάσχεσης προϊόντων εγκλήματος⁴⁶⁸.

B. Κρίσεις περί της ενοχής του κατηγορουμένου κατά τη διάρκεια της ποινικής δίκης

- 171 Το ΕΔΔΑ έχει επανειλημμένως τονίσει την ιδιαίτερη σημασία που αποδίδεται στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας στις κρίσεις των δικαστικών αρχών περί της ποινικής ευθύνης του κατηγορουμένου πριν ακόμη περατωθεί επίσημα η δίκη⁴⁶⁹. Πράγματι, το τεκμήριο αθωότητας μπορεί να προσβληθεί όχι μόνο ευθέως από εκφράσεις των δικαστών κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας αλλά και εμμέσως λόγω της αιτιολόγησης μιας δικαστικής κρίσης, από την οποία υπονοείται ότι ο δικαστής θεωρεί τον κατηγορούμενο εκ προοιμίου ένοχο⁴⁷⁰.
- 172 Το Δικαστήριο εξετάζει την επίπτωση που είχαν οι επίδικες εκφράσεις στο τεκμήριο αθωότητας, λαμβάνοντας υπόψη του το πλαίσιο της εκάστοτε υπόθεσης και τις ειδικότερες συνθήκες υπό τις οποίες αυτές διατυπώθηκαν⁴⁷¹. Η βασική διάκριση στην οποία προβαίνει το ΕΔΔΑ σε αυτήν την κατηγορία υποθέσεων γίνεται ανάμεσα στις κρίσεις οι οποίες προεξοφλούν την ενοχή του κατηγορουμένου και σε αυτές που απλώς αντανακλούν υποψίες⁴⁷² για τη διάπραξη του καταλογιζόμενου αδικήματος. Ενώ οι πρώτες θα οδηγήσουν κατ' αρχήν σε παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας, οι δεύτερες θεωρούνται αναμενόμενες και ανεκτές υπό το πρίσμα του άρθρου 6 παρ. 2 στο πλαίσιο της ποινικής δίκης. Έτσι, για παράδειγμα, η διατύπωση υποψιών από το δικαστήριο σχετικά με την ενοχή του κατηγορουμένου κατά την εκδίκαση αιτήματος αποζημίωσης για το χρονικό διάστημα προσωρινής

467. ΕΔΔΑ, *Telfner κ. Αυστρίας*, 20.3.2001, παρ. 17-18.

468. ΕΔΔΑ, *Philips κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 5.7.2011, παρ. 35, *Matijašević κ. Σερβίας*, 19.9.2006, παρ. 46. Πάντως, το ζήτημα αυτό μπορεί να εξεταστεί και υπό το πρίσμα του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

469. ΕΔΔΑ, *Minelli*, ό.π., παρ. 38.

470. ΕΔΔΑ, *Deweer*, παρ. 56, *Minelli*, ό.π., παρ. 27, *Allenet de Ribemont*, ό.π., παρ. 35-36, *Karakas et Yesilirmak κ. Τουρκίας*, 28.6.2005, παρ. 49, *Matijašević*, ό.π., παρ. 45.

471. ΕΔΔΑ, *Daktaras κ. Λιθουανίας*, 10.10.2000, παρ. 43, *Pandy κ. Βελγίου*, 21.9.2006, παρ. 43, *Kampanellis κ. Ελλάδας*, 21.6.2007, παρ. 27.

472. «A state of suspicion» (βλ., μεταξύ άλλων, ΕΔΔΑ *Lutz κ. Γερμανίας*, 25.8.1987, παρ. 62, *Leutscher κ. Ολλανδίας*, 26.3.1996, παρ. 31).

ορουμένου
ξαγωγής της

αδείγματος
εν θα θεω-
το γεγονός
ιδή επί της
ίναί άμεσα
νομη προέ-
αρκωτικών
στο στάδιο

το πλαίσιο
s ευθύνης
τεκμήριο
όν κατά τη
ns μιας δι-
ούμενο εκ

ριο αθώ-
τερες συν-
οβαίνει το
οίες προε-
ιποψίες⁴⁷²
iv κατ' αρ-
μμενες και
σι, για πα-
τηγορου-
σωρινής

16, παρ. 46.
βασης.

Karakas et

, παρ. 43,

eutscher κ.

ΓΙΑΤΖΗΣ

κράτησης ή τα δικαστικά έξοδα στην περίπτωση μη παραπομπής του κατηγορουμένου στο ακροατήριο δεν είναι αντίθετη προς το άρθρο 6 παρ. 2⁴⁷³.

Αντίθετα, η κρίση δικαστή, εκκρεμούσης της ποινικής δίκης, ότι δεν είχε ακόμη αποφασί- 173
σει εάν θα καταδίκαζε τον προσφεύγοντα ή θα τον αθώωνε εν μέρει προκάλεσε παραβία-
ση του τεκμηρίου αθωότητας του κατηγορουμένου⁴⁷⁴. Εξάλλου, η καταδίκη συνηγόρου
για προσβολή δικαστηρίου, ενώ η ίδια σύνθεση του δικαστηρίου είχε προηγουμένως στο
πλαίσιο της κύριας δίκης θεωρήσει παρεμπιπτόντως ότι ο συνήγορος είχε όντως προσβά-
λει με τις κρίσεις του το δικαστήριο, θεωρήθηκε ότι είχε παραβιάσει τόσο την πρώτη όσο
και τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 6⁴⁷⁵. Σε αυτήν την περίπτωση, παρατηρούμε ότι η
έννοια της αμεροληψίας του δικαστηρίου μπορεί να συμπλέκεται με αυτήν του τεκμηρίου
αθωότητας. Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι επίμαχες φράσεις θα πρέπει να αφορούν
άμεσα τον προσφεύγοντα ως κατηγορούμενο στο πλαίσιο της ποινικής δίκης προκειμένου
να ενεργοποιηθεί το τεκμήριο αθωότητας. Έτσι, όταν σε απόφασή του το δικαστήριο ανα-
φέρεται στην ποινική ευθύνη του προσφεύγοντος σε διαδικασία στην οποία κατηγορούμε-
νο ήταν τρίτο πρόσωπο, προκειμένου να θεμελιώσει την ενοχή του τελευταίου, το άρθρο 6
παρ. 2 δεν θα τύχει εφαρμογής⁴⁷⁶.

Η προσβολή του τεκμηρίου αθωότητας, ως προς τη δικονομική του έκφανση, μπορεί να 174
θεραπευτεί στο πλαίσιο της εθνικής έννομης τάξης από ανώτερο δικαστήριο από αυτό στο
οποίο συντελέστηκε η παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2, σε περίπτωση αθώωσης του κατη-
γορουμένου ή παύσης της ποινικής δίωξης εναντίον του. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι
η απόφαση του δευτεροβάθμιου, του ακυρωτικού ή του συνταγματικού δικαστηρίου να
προβαίνει σε ρητή και ικανοποιητική θεραπεία αυτού του δικονομικού ελαττώματος. Έτσι,
π.χ. αυτό συνέβη στην προαναφερθείσα απόφαση *Adolf*, όπου αυστριακό δικαστήριο είχε
προβεί σε επαμφοτερίζουσα κρίση κατά την παύση της ποινικής δίωξης εναντίον του προ-
σφεύγοντος. Το Ανώτατο δικαστήριο της Αυστρίας τόνισε όμως στη συνέχεια ότι η απόφα-
ση του ιεραρχικώς κατώτερου δικαστηρίου δεν θα έπρεπε σε οιαδήποτε περίπτωση να ερ-
μηνευτεί ότι αντανακλούσε υπόνοιες για την ενοχή του κατηγορουμένου⁴⁷⁷.

473. Βλ. ΕΔΔΑ, *Lutz και Leutscher*, ό.π., *Gökceli*, ό.π., παρ. 46. Ωστόσο, στην *Carreau κ. Βελγίου* το Δικαστήριο θεώρησε ότι κατά την εξέταση του αιτήματος του προσφεύγοντος για αποζημίωση λόγω της προσωρινής κράτησης στην οποία είχε υποβληθεί, η αρμόδια δικαστική επιτροπή είχε προβεί σε κρίσεις αντίθετες με το τεκμήριο αθωότητας. Η ίδια έκρινε ότι η υποχρέωση του προσφεύγοντος να αποδείξει την αθωότητά του («rapporter la preuve de son innocence») προκειμένου να αποζημιωθεί ισοδυναμούσε με αντιστροφή του βάρους απόδειξης της ενοχής του, η οποία βαρύνει την κατηγορούσα αρχή, και άρα είχε προκαλέσει παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας (13.1.2005, παρ. 25).

474. ΕΔΔΑ, *Lavents κ. Λεττονίας*, 28.11.2002, παρ. 126-127. Βλ. και *Bohmer κ. Γερμανίας*, 3.10.2002, παρ. 65, *Wojciechowski κ. Πολωνίας*, 9.12.2008, παρ. 54, *Kazmierczak κ. Πολωνίας*, 10.3.2009.

475. ΕΔΔΑ, *Κυπρίου κ. Κύπρου* (Ευρεία Σύνθεση), 15.12.2005. Ως προς τη σχέση του τεκμηρίου αθωότητας με την υποχρέωση αμεροληψίας του ποινικού δικαστηρίου βλ. και ΕΔΔΑ, *Κλουβί*, ό.π., παρ. 41.

476. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Gjerde κ. Νορβηγίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 31.3.1993.

477. ΕΔΔΑ, *Adolf*, ό.π., παρ. 40.

III. Το τεκμήριο αθωότητας ως στοιχείο της προσωπικότητας του προσφεύγοντος

- 175 Η σημαντικότερη συμβολή του ΕΔΔΑ στην ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 2 είναι η επέκταση του πεδίου εφαρμογής του εκτός του στενού πλαισίου της ποινικής δίκης όπου κρίνεται η κατηγορία κατά του προσφεύγοντος. Όπως έχει δεχθεί το Δικαστήριο στην απόφαση *Konstas*, «ως διαδικαστική εγγύηση το τεκμήριο αθωότητας αποτελεί έκφανση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, ενώ παράλληλα κατοχυρώνει τον σεβασμό της τιμής και αξιοπρέπειάς του»⁴⁷⁸. Έτσι, το άρθρο 6 παρ. 2 θα εφαρμοστεί και σε δικαστικές διαδικασίες, ποινικές ή μη, οι οποίες τελούν μεν σε συνάφεια με την κύρια ποινική δίκη, αφορούν όμως ζητήματα διαφορετικά, που δεν σχετίζονται δηλαδή άμεσα με την ποινική ευθύνη του προσφεύγοντος, όπως αυτή αναζητήθηκε στο πλαίσιο της κύριας ποινικής διαδικασίας⁴⁷⁹. Σχόλια και δικαστικές κρίσεις μετά την παύση της ποινικής δίωξης ή την αθώωση του κατηγορουμένου θα προσβάλουν το τεκμήριο αθωότητας, εφόσον υποδηλώνουν την ενόχλησή του. Το ίδιο θα συμβεί και με προβληματικές κρίσεις από μη δικαστικές αρχές, οι οποίες διατυπώνονται μεσούσης της ποινικής δίκης.
- 176 Αυτή η επεκτατική εφαρμογή του τεκμηρίου αθωότητας είναι ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο σε ό,τι αφορά την ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 2: η εγγύηση που η διάταξη αυτή κατοχυρώνει υπερβαίνει το διαδικαστικό χαρακτήρα της, δηλαδή τη διασφάλιση της δικονομικής θέσης του κατηγορουμένου πριν κριθεί οριστικά και νόμιμα η ποινική του ευθύνη. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, υπ'αυτό το νέο πρίσμα το άρθρο 6 παρ. 2 εγγυάται ένα στοιχείο πολύ ευρύτερο: συνεπάγεται ότι η μη διακρίβωση ποινικής ευθύνης ή, ακόμα περισσότερο, η αθώωση του προσφεύγοντος αποτελεί αυτοτελές στοιχείο της προσωπικότητάς του, το οποίο τον συνοδεύει εσαεί και οφείλει να γίνεται σεβαστό από τις κρατικές αρχές πέρα από τα στενά όρια της ποινικής δίκης.
- 177 Τρεις είναι σχηματικά οι περιπτώσεις στη νομολογία του ΕΔΔΑ όπου το άρθρο 6 παρ. 2 εφαρμόζεται εκτός του πλαισίου της κύριας ποινικής δίκης: πρώτον, υποθέσεις σχετικές με αιτήματα καταβολής των δικαστικών εξόδων ή αποζημίωσης του προσφεύγοντος μετά την παύση της ποινικής δίωξης εναντίον του ή την αθώωσή του. Δεύτερον, περιπτώσεις όπου το τεκμήριο αθωότητας «ακολουθεί» τον προσφεύγοντα σε μεταγενέστερες συναφείς δίκες, ενώπιον δικαστηρίων πολιτικής ή διοικητικής δικαιοδοσίας. Τρίτον, υποθέσεις που αφορούν την προσβολή του τεκμηρίου αθωότητας από μη δικαστικές αρχές.

A. Συναφείς ποινικές διαδικασίες ή παρεπόμενες της κύριας ποινικής δίκης

- 178 Μέσω αυτής της κατηγορίας υποθέσεων, το ΕΔΔΑ επεξέτεινε σταδιακά μέσα στη δεκαετία του '80 το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 2 πέρα από το καταληκτικό σημείο της κύριας δίκης κατά την οποία κρίθηκε η ποινική ευθύνη του προσφεύγοντος. Αφετηρία αυτής

478. *Konstas*, ό.π., παρ. 32.

479. Βλ. Jebens, S.-E., «The Scope of the Presumption of Innocence in Article 6 § 2 of the Convention: especially on its reputation-related aspect» στο L. Caflisch [et al.] (επιμ.), *Liber amicorum Luzius Wildhaber: human rights, Strasbourg views*, Kehl Strasbourg, Arlington, Va.: N. P. Engel, 2007, σελ. 207-227.

της νομολογιακής κατεύθυνσης αποτελεί η απόφαση *Minelli* στην οποία ελβετικό ποινικό δικαστήριο έκρινε ότι το αδίκημα για το οποίο κατηγορούνταν ο προσφεύγων είχε παραγραφεί, του καταλόγισε όμως τα δικαστικά έξοδα καθώς και την καταβολή αποζημίωσης στην πολιτική αγωγή, αφού διέλαβε ότι ο ίδιος θα είχε «πιθανότητα» καταδικαστεί εάν δεν είχε μεσολαβήσει η παραγραφή. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 2, καθώς αυτό καταλάμβανε «το σύνολο της ποινικής διαδικασίας»⁴⁸⁰ και άρα ο καταλογισμός των δικαστικών εξόδων αναφερόταν ευθέως στην κρίση κατηγορίας ποινικής φύσης. Επίσης, διέγνωσε την παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας, διότι η κρίση του δικαστηρίου είχε υπονοήσει ότι ο προσφεύγων ήταν ένοχος παρά την ενδιάμεση παύση της ποινικής δίωξης λόγω παραγραφής⁴⁸¹.

Στη μετέπειτα νομολογία του, το ΕΔΔΑ εφάρμοσε σταδιακά πιο ελαστικά κριτήρια για την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 2 σε διαδικασίες οι οποίες αφορούσαν στον καταλογισμό των δικαστικών εξόδων ή/και την επιδίκαση αποζημίωσης στον κατηγορούμενο ή στην πολιτική αγωγή μετά την παύση της ποινικής δίωξης. Ενώ αρχικά η εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 2 σε αυτές τις δικαστικές διαδικασίες έγινε δεκτή, διότι αποτελούσαν «το επιστέγασμα και συμπλήρωμα της κύριας ποινικής δίκης»⁴⁸², στην πιο πρόσφατη νομολογία του το Δικαστήριο αναζήτησε απλώς την ύπαρξη συνδέσμου ανάμεσα στην κύρια δίκη ως προς την ουσία της κατηγορίας και σε αυτήν σχετικά με την επιδίκαση αποζημίωσης⁴⁸³. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Capeau* ο προσφεύγων, μετά την παύση της ποινικής δίωξης που είχε ασκηθεί εναντίον του για εμπρησμό, αιτήθηκε ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου αποζημίωση για την προσωρινή κράτηση στην οποία είχε ήδη υποβληθεί. Η αρμόδια δικαστική επιτροπή απέρριψε το αίτημά του κρίνοντας ότι ο ίδιος δεν είχε αποδείξει την αθωότητά του ενώπιον του ποινικού δικαστηρίου. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε την παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 υπογραμμίζοντας ότι οι δύο διαδικασίες συνδέονταν μεταξύ τους καθώς αναφέρονταν στο ίδιο ζήτημα ποινικής ευθύνης⁴⁸⁴. Σε πιο πρόσφατη απόφασή του, το Δικαστήριο κατέληξε σε παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας σε υπόθεση όπου ο θάνατος του κατηγορουμένου είχε οδηγήσει σε παύση της ποινικής δίωξης εναντίον του. Ωστόσο, στη μετέπειτα δίκη εναντίον των συγκατηγορουμένων του, το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο διέλαβε στην απόφασή του εκφράσεις οι οποίες προεξοφλούσαν την ενοχή του αποβιώσαντος. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι η όποια ποινική ευθύνη του δράστη αδικήματος τερματίζεται με το θάνατό του⁴⁸⁵. Κατέληξε μάλιστα σε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 τονίζοντας ότι οι κρίσεις του δικαστηρίου είχαν προεξοφλήσει την ενοχή του αποβιώσαντος χωρίς αυτή να έχει ποτέ διακριβωθεί από το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο⁴⁸⁶.

480. Βλ. και *Dicle et Sadak κ. Τουρκίας*, 16.6.2015, παρ. 60.

481. ΕΔΔΑ, *Minelli*, ό.π., παρ. 32 και 37-38.

482. ΕΔΔΑ, *Englert, Nölkenbockhoff και Lutz*, ό.π.

483. Βλ. ΕΔΔΑ, *Allen κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 2013.

484. ΕΔΔΑ, *Capeau*, ό.π., παρ. 22-26. Βλ. σχετικά και *Puig Panella κ. Ισπανίας*, 25.4.2006 και *Tendam κ. Ισπανίας*, 13.7.2010, *Mosinian κ. Ελλάδας*, 31.10.2013, παρ. 28.

485. Βλ. ΕΔΔΑ, *A.P., M.P. και T.P. κ. Ελβετίας*, 29.8.1997, παρ. 46 και 48, *E.L., R.L. και J.O.-L. κ. Ελβετίας*, 29.8.1997, παρ. 51 και 53.

486. ΕΔΔΑ, *Vulakh κ.ά. κ. Ρωσίας*, 10.1.2012, παρ. 36.

- 180 Πάντως και σε αυτήν την κατηγορία των υποθέσεων, η κρίση του ΕΔΔΑ σχετικά με την παραβίαση ή μη του τεκμηρίου αθωότητας θα διατυπωθεί, αφού το ίδιο εντάξει τις επίδικες εκφράσεις στο συγκεκριμένο πραγματολογικό και νομικό πλαίσιο της εκάστοτε διαφοράς⁴⁸⁷. Έτσι, η απόρριψη αιτημάτων καταβολής δικαστικών εξόδων, διότι ο κατηγορηθείς, μεταξύ άλλων, είχε ενοχοποιήσει ο ίδιος τον εαυτό του και δεν είχε αναλάβει οιαδήποτε πρωτοβουλία κατά την ανάκριση προκειμένου να αποσείσει τις κατηγορίες δεν θεωρήθηκε ότι είχε προσβάλει το τεκμήριο αθωότητας⁴⁸⁸. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε το ΕΔΔΑ και σε άλλη υπόθεση απόρριψης του ίδιου αιτήματος, με την αιτιολογία ότι ο κατηγορηθείς είχε αρχικά δώσει παραπλανητικές εξηγήσεις στις ανακριτικές αρχές, με αποτέλεσμα να προκαλέσει εύλογα τις υποψίες για τη διάπραξη αδικήματος⁴⁸⁹.

Β. Συναφείς μη ποινικές δίκες

- 181 Το κριτήριο της ύπαρξης συνδέσμου ανάμεσα στην κυρίως ποινική δίκη και σε παρεπόμενη διαδικασία καταβολής αποζημίωσης ή δικαστικών εξόδων χρησιμοποιήθηκε από το Δικαστήριο προκειμένου να επεκτείνει την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 2 και σε μη ποινικές διαδικασίες. Έτσι, παγίως πλέον γίνεται δεκτό από το ΕΔΔΑ ότι το τεκμήριο αθωότητας βρίσκει εφαρμογή και σε μη ποινικού χαρακτήρα διαδικασίες που έπονται της αθώωσης του προσφεύγοντος⁴⁹⁰. Όπως το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένως, απαραίτητη είναι η ύπαρξη συνάφειας ανάμεσα στην ποινική και τη μη ποινική διαδικασία, η οποία υφίσταται όταν τα πραγματικά περιστατικά ή η καταλογισθείσα συμπεριφορά στη μη ποινική διαδικασία ταυτίζονται ουσιαστικά με το αντικείμενο της προηγούμενης ποινικής δίκης. Σε καταφατική περίπτωση, η επίδικη δικαστική κρίση θα παραβιάσει το άρθρο 6 παρ. 2 εάν παραγνωρίζει ευθέως την προηγούμενη αθώωση του κατηγορηθέντος⁴⁹¹.
- 182 Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το τεκμήριο αθωότητας δεν αποκλείει κατ'αρχήν τη δυνατότητα διαπίστωσης από πολιτικό δικαστήριο της αστικής ευθύνης του προσφεύγοντος, παρά το γεγονός της προηγούμενης αθώωσής του από ποινικό δικαστήριο για αδίκημα που αναφέρεται στα ίδια πραγματικά περιστατικά και στις δύο διαδικασίες. Ωστόσο, θα θεωρηθούν ως αντίθετοι προς το άρθρο 6 παρ. 2 συλλογισμοί ή εκφράσεις του πολιτικού δικαστηρίου που θέτουν εν αμφιβόλω την αθωωτική απόφαση. Αυτό έχει συμβεί, παραδείγματος χάριν, στην περίπτωση αναγνώρισης από πολιτικό δικαστήριο της υποχρέωσης του προσφεύγοντος να αποζημιώσει τους γονείς θύματος σεξουαλικής κακοποίησης, κρίνοντας ότι ο ίδιος «πιθανότατα» ήταν ο δράστης του εγκλήματος, παρά το γεγονός της

487. Βλ. σχετικά ΕΔΔΑ, *Karaman κ. Γερμανίας*, 27.2.2014, παρ. 67-70 και *Müller κ. Γερμανίας*, 27.3.2014, παρ. 50-54.

488. ΕΕπιτροπήΔΑ, *D.F. κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 24.10.1995. Βλ. και *Byrne κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 16.4.1998 καθώς και ΕΔΔΑ, *Ashendon and Jones κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 13.9.2011, παρ. 49.

489. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Fashanu κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 1.7.1998.

490. Μεταξύ άλλων, ΕΔΔΑ, *Rushiti κ. Αυστρίας*, 21.3.2000, *Lamana κ. Αυστρίας*, 10.7.2001, *Teodor κ. Ρουμανίας*, 4.6.2013. Βλ. επίσης, για αναλυτική περιπτώσιολογία εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 2 σε μη ποινικού χαρακτήρα διαδικασίες μετά την αθώωση του προσφεύγοντος, *Allen κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 12.7.2013, παρ. 98.

491. ΕΔΔΑ, *Leutscher κ. Ολλανδίας*, 26.3.1996, παρ. 29 και *Del Latte κ. Ολλανδίας*, 9.11.2004, παρ. 30, *Vassilios Stavropoulos κ. Ελλάδας*, 27.9.2007, παρ. 29.

προνυόμενης σχετικής αθώωσής του από το ποινικό δικαστήριο⁴⁹². Στο ίδιο συμπέρασμα παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 2 κατέληξε το Δικαστήριο και στην περίπτωση της απόφασης του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών να μην παραπέμψει σε δίκη άτομα που είχε μηνύσει ο προσφεύγων για συκοφαντική δυσφήμιση, με την αιτιολογία ότι ο ίδιος είχε όντως διαπράξει τα αδικήματα που του καταλόγιζαν οι κατηγορούμενοι. Ωστόσο, ο ίδιος είτε είχε ήδη αθωωθεί σχετικά από τα ποινικά δικαστήρια είτε εκκρεμούσαν συναφείς κατηγορίες εναντίον του⁴⁹³.

Ζητήματα εφαρμογής του τεκμηρίου αθωότητας μπορεί να ανακύψουν και σε πειθαρχικές ή διοικητικές διαδικασίες, οι οποίες είναι συναφείς με προηγηθείσες ποινικές δίκες. Και σε αυτήν την περίπτωση, όπως και στις πολιτικές δίκες, το τεκμήριο αθωότητας δεν θα προσβληθεί απαραίτητα εάν το πειθαρχικό όργανο ή το διοικητικό δικαστήριο καταλήξει σε διαφορετικό συμπέρασμα από την ετυμηγορία του ποινικού δικαστηρίου. Αυτό μπορεί να οφείλεται στην αναζήτηση διαφορετικής φύσης ευθύνης σε κάθε μια διαδικασία, η οποία είναι δυνατόν να εκπορευείται ταυτόχρονα από τα ίδια πραγματικά περιστατικά. Έτσι, το ΕΔΔΑ έχει καταλήξει σε απουσία προσβολής του άρθρου 6 παρ. 2 σε υπόθεση επικύρωσης από εργατοδικείο της απόλυσης της προσφεύγουσας, καθηγήτριας, η οποία είχε προηγουμένως αθωωθεί από το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο για παροχή ναρκωτικών ουσιών σε μαθητή. Ο ίδιος στη συνέχεια αυτοκτόνησε υπό την επήρειά τους. Το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι το εργατοδικείο δεν είχε αμφισβητήσει την αθωωτική απόφαση και είχε στηρίξει την απόφασή του σε διαφορετική βάση: την ευθύνη της προσφεύγουσας ως καθηγήτριας να αποτρέψει το θύμα από τη χρήση ναρκωτικών ουσιών⁴⁹⁴. Στο ίδιο συμπέρασμα μη παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 2 κατέληξε επίσης το Δικαστήριο σε άλλη υπόθεση σχετική με την επιβολή του μέτρου της υποχρεωτικής συνταξιοδότησης βάσει πειθαρχικής διαδικασίας, παρά το γεγονός ότι ο προσφεύγων είχε ήδη αθωωθεί για το αδίκημα της παθητικής δωροδοκίας. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι το πειθαρχικό όργανο είχε περιοριστεί σε ζητήματα υπηρεσιακής ευθύνης χωρίς να αμφισβητήσει την αθωωτική απόφαση⁴⁹⁵.

Αντίθετα, διαφορετική θα είναι η στάση του ΕΔΔΑ στην περίπτωση όπου το διοικητικό δικαστήριο αμφισβητήσει την προηγούμενη αθωωτική απόφαση του ποινικού δικαστηρίου για παρόμοια πραγματικά περιστατικά με αυτά που αποτέλεσαν το αντικείμενο της διοικητικής δίκης, στηριζόμενο στη λόγω αμφιβολιών αθώωση του προσφεύγοντος. Κατά το ΕΔΔΑ, η αρχή *in dubio pro reo* δεν επιτρέπει τη διαφοροποίηση της αθωωτικής απόφασης λόγω της αιτιολογίας που διαλαμβάνει το ποινικό δικαστήριο. Συνεπώς, η διατύπωση αμφιβολιών κατ' αυτόν τον τρόπο ως προς την αθωότητα του αιτούντος ισοδυναμεί με παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2. Στην ίδια λογική, το ΕΔΔΑ έκρινε, στην απόφαση *Καπετάνιος*

492. ΕΔΔΑ, *Υ. κ. Νορβηγίας*, 11.2.2003, παρ. 46.

493. ΕΔΔΑ, *Diamantides κ. Ελλάδας (n° 2)*, 19.5.2005. Στο πλαίσιο του άρθρου 6 της Σύμβασης, η δίκη σχετικά με τη μήνυση για συκοφαντική δυσφήμιση θεωρείται ότι αναφέρεται σε «δικαίωμα αστικής φύσης», αφού ο προσφεύγων είχε δηλώσει παράσταση πολιτικής αγωγής. Άρα, αποτελεί την «πολιτική δίκη», η οποία είναι συναφής με την ποινική. Σημειωτέον ότι η κύρια ποινική δίκη, αυτή δηλαδή στην οποία κρίνεται η ουσία της κατηγορίας εναντίον του προσφεύγοντος, δεν είναι απαραίτητο να προηγηθεί, αλλά μπορεί να διεξαχθεί παράλληλα ή να έπεται της παρακολουθηματικής δίκης. Εκτός από την προαναφερθείσα απόφαση βλ. σχετικά και ΕΔΔΑ, *Bohmer*, ό.π., παρ. 55 και *Ismoilov κ.ά.*, ό.π.

494. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Αυστρίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6.10.1982.

495. ΕΔΔΑ, *Mouillet κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 13.9.2007.

κ. ά. κατά Ελλάδα, ότι η επιβεβαίωση της νομιμότητας επιβολής πολλαπλού τέλους για λαθρεμπορία από τα αρμόδια διοικητικά δικαστήρια παρά την προηγούμενη αθώωση των προσφευγόντων για αδίκημα που παρουσίαζε τα ίδια συστατικά στοιχεία με την προαναφερθείσα διοικητική παράβαση, συνιστούσε παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας⁴⁹⁶.

- 185 Κοινό χαρακτηριστικό της προαναφερθείσας νομολογίας είναι η συνάφεια ανάμεσα στην ποινική δίκη, η οποία κρίνει την ουσία της κατηγορίας εναντίον του προσφεύγοντος και της παρακολουθηματικής δικαστικής (ή πειθαρχικής) διαδικασίας στο πλαίσιο της οποίας αναφέρεται ζήτημα σεβασμού του τεκμηρίου αθωότητας⁴⁹⁷. Ελλείπει αυτού του στοιχείου, το άρθρο 6 παρ. 2 δεν θα τύχει εφαρμογής στην παρεπόμενη δίκη, διότι οι επίμαχες κρίσεις δεν θα έχουν ως σημείο αναφοράς «κατηγορία ποινικής φύσης». Ειδικότερα, στην απόφαση *Allen κ. Ηνωμένου Βασιλείου* το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης υπογράμμισε ότι ο προσφεύγων θα πρέπει να καταδείξει την ύπαρξη «συνδέσμου (...) μεταξύ της ολοκληρωθείσας ποινικής και της συνεπακόλουθης διαδικασίας». Αυτό μπορεί να συμβεί όταν, μεταξύ άλλων, η επακολουθήσασα διαδικασία συνεπάγεται την επανεξέταση της κρίσης του ποινικού δικαστηρίου και ιδιαίτερα, στην περίπτωση που το αρμόδιο δικαστήριο επανεκτιμήσει τα αποδεικτικά στοιχεία που προσκομίστηκαν ενώπιον του ποινικού δικαστηρίου ή αποφανθεί επί της τέλεσης από τον προσφεύγοντα μιας ή περισσοτέρων πράξεων που αποτέλεσαν στοιχεία της ποινικής του δίωξης⁴⁹⁸.
- 186 Κατά δεύτερο λόγο, η ένταση του ελέγχου του ΕΔΔΑ διαφοροποιείται σημαντικά ανάλογα με την εφαρμογή του τεκμηρίου αθωότητας άλλοτε ως διαδικαστικής εγγύησης, δηλαδή στο πλαίσιο μιας ενιαίας ποινικής δίκης, και άλλοτε ως στοιχείου της προσωπικότητας του κατηγορουμένου, ιδιαίτερα όταν η παρακολουθηματική δίκη έπεται της αθώωσης του προσφεύγοντος. Όπως προαναφέρθηκε, στην πρώτη περίπτωση η διατύπωση υποψιών ως προς την ενοχή του κατηγορουμένου θα γίνει ανεκτή υπό το άρθρο 6 παρ. 2, στο μέτρο που το ποινικό δικαστήριο δεν θα έχει ακόμη αποφανθεί επί της ενοχής του. Στη δεύτερη όμως περίπτωση ο έλεγχος θα είναι πιο αυστηρός και η έκφραση απλώς και μόνο υποψίας στην παρεπόμενη δίκη σχετικά με την ενοχή θα οδηγήσει σε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2⁴⁹⁹. Αυτό είναι λογικό δεδομένου ότι αυτό που αμφισβητείται στη δεύτερη περίπτωση δεν είναι το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου αλλά αυτή καθ'εαυτή η αθώωσή του

496. ΕΔΔΑ, *Kapetanios κ.ά. κ. Ελλάδας*, 30.4.2015, παρ. 86-88. Βλ. και *Vassilios Stavropoulos*, ό.π., παρ. 39-41. Το ΕΔΔΑ αντιμετώπισε την απόρριψη από τα διοικητικά δικαστήρια προσφυγής του αιτούντος κατά της πράξης ανάκλησης της χορήγησης εργατικής κατοικίας με την αιτιολογία της υποβολής ψευδούς δήλωσης, ενώ ο κατηγορούμενος είχε ήδη αθωωθεί αμετακλήτως λόγω αμφιβολιών από ποινικό δικαστήριο για τα αδικήματα της απάτης και της ψευδούς δήλωσης. Αφού διευκρίνισε ότι αντικείμενο της δίκης ενώπιόν του δεν ήταν η αναζήτηση του βαθμού δέσμευσης των διοικητικών δικαστηρίων από την απόφαση του ποινικού δικαστηρίου, καθώς η ερμηνεία της εγχώριας νομοθεσίας είναι έργο των εθνικών δικαστηρίων (παρ. 37), το Δικαστήριο κατέληξε στην παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας. Έκρινε ότι τα διοικητικά δικαστήρια είχαν δεχτεί, κατά τρόπο αντίθετο με το άρθρο 6 παρ. 2, ότι η λόγω αμφιβολιών αθώωση του προσφεύγοντος δεν σήμαινε αυτομάτως ότι η αντικειμενική ή/και υποκειμενική υπόσταση των αδικημάτων της απάτης και της ψευδούς βεβαίωσης δεν είχε πληρωθεί.

497. Βλ. σχετικά ΕΔΔΑ, *Lagardère κ. Γαλλίας*, 12.4.2012.

498. *Allen*, ό.π., παρ. 104.

499. ΕΔΔΑ, *Sekanina κ. Αυστρίας*, 25.8.1993, παρ. 30, *Yassar Hussain κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 7.3.2006, παρ. 19. Βλ. και ΕΕπιτροπήΔΑ, *Moody κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, έκθεση της Επιτροπής 16.10.1996, *D.F. κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), ό.π.

από το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο. Υπό μία έννοια, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι, μετά την αθώωση του κατηγορουμένου, το τεκμήριο αθωότητας καθίσταται αμάχητο.

Γ. Κρίσεις προερχόμενες από μη δικαστικές αρχές

Η πιο χαρακτηριστική εφαρμογή του τεκμηρίου αθωότητας ως έκφανσης της προσωπικότητας του κατηγορούμενου είναι η εφαρμογή του σε περιπτώσεις όπου οι προβληματικές κρίσεις σχετικά με την ενοχή του προέρχονται από μη δικαστικές αρχές. Στην υπόθεση *Krause* η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δέχθηκε για πρώτη φορά ότι η υποχρέωση σεβασμού του τεκμηρίου αθωότητας επεκτείνεται, πέρα από τα αρμόδια δικαστικά όργανα, γενικά σε κάθε όργανο του Κράτους⁵⁰⁰, εκκρεμούσης της ποινικής δίκης⁵⁰¹. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, ο επικεφαλής της Ομοσπονδιακής υπηρεσίας δικαιοσύνης και αστυνομίας της Ελβετίας είχε αναφερθεί απερίφραστα σε συνέντευξη τύπου στη συμμετοχή της προσφεύγουσας σε αεροπειρατεία, ενώ οι σχετικές κατηγορίες εναντίον της εκκρεμούσαν ενώπιον των ελβετικών δικαστηρίων.

Την προαναφερθείσα θέση της Επιτροπής ενστερνίστηκε στη συνέχεια επίσημα το Δικαστήριο στην απόφαση *Allenet de Ribemont*. Σε αυτήν τη σημαντική απόφαση το ΕΔΔΑ τόνισε ότι το άρθρο 6 παρ. 2 δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην κατοχύρωση διαδικαστικής εγγύησης στο πλαίσιο της ποινικής δίκης. «Η έκταση εφαρμογής του είναι ευρύτερη και επιβάλλει σε κάθε εκπρόσωπο του κράτους την αποχή από δηλώσεις σχετικά με την ενοχή του κατηγορουμένου προτού αυτή κριθεί από δικαστήριο». Εν προκειμένω, υψηλοί αξιωματούχοι της γαλλικής αστυνομίας είχαν εκφράσει την άποψη κατά τη διάρκεια συνέντευξης τύπου ότι ο προσφεύγων, ο οποίος βρισκόταν υπό αστυνομική κράτηση, ήταν ο πθικός αυτουργός ανθρωποκτονίας, ενώ η ποινική διαδικασία παρέμενε σε εξέλιξη. Το Δικαστήριο κατέληξε σε παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας, αφού πρώτα παρατήρησε ότι οι αστυνομικές αρχές είχαν προβεί χωρίς επιφυλάξεις στην προαναφερθείσα παραδοχή παρακινώντας κατ'αυτόν τον τρόπο την κοινή γνώμη να θεωρήσει ότι ο προσφεύγων ήταν ένοχος πριν ακόμη δικασθεί από το αρμόδιο δικαστήριο⁵⁰².

Παρατηρούμε ότι και σε αυτήν την κατηγορία υποθέσεων το Δικαστήριο θα εντάξει τις επίμαχες εκφράσεις στο πραγματολογικό πλαίσιο διατύπωσής τους⁵⁰³. Το ίδιο πάγια τονίζει ότι οι κρατικοί αξιωματούχοι θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί ως προς τις δηλώσεις τους σχετικά με εκκρεμούσα ποινική δίκη, πριν ακόμη ο κατηγορούμενος δικαστεί και ενδεχομένως κριθεί ένοχος⁵⁰⁴. Για να διαπιστώσει όμως εάν οι επίδικες κρίσεις ήταν προβληματικές υπό το άρθρο 6 παρ. 2, δεν θα λάβει υπόψη του την κυριολεκτική σημασία

500. Αντίθετα, όταν οι επίμαχες φράσεις προέρχονται από πρόσωπο που δεν είναι όργανο του Κράτους, όπως π.χ. από αρχηγό πολιτικού κόμματος ο οποίος δεν κατέχει άλλο δημόσιο αξίωμα, τότε το τεκμήριο αθωότητας δεν θα τύχει εφαρμογής (βλ. *Mulosmani κ. Αλβανίας*, 8.10.2013, παρ. 141).

501. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Krause*, ό.π.

502. ΕΔΔΑ, *Allenet de Ribemont*, ό.π., παρ. 35-36. Βλ. και *Viorel Burzo κ. Ρουμανίας*, 30.6.2009, *Moulet*, ό.π., *Konstas*, ό.π., παρ. 32.

503. ΕΔΔΑ, *Adolf*, ό.π., παρ. 36-41.

504. ΕΔΔΑ, *Konstas*, ό.π., παρ. 33.

τους αλλά, μέσω της ένταξής τους στο ιστορικό πλαίσιο της διαφοράς, θα αναζητήσει το πραγματικό νοηματικό τους περιεχόμενο⁵⁰⁵.

- 190 Έτσι, η αποστροφή εισαγγελέα, σε αίτηση του κατηγορουμένου για παύση της ποινικής δίωξης, ότι η ενοχή του είχε «αποδειχθεί» βάσει των στοιχείων του φακέλου, κρίθηκε ότι δεν είχε παραβιάσει το άρθρο 6 παρ. 2. Εντάσσοντας την επίμαχη έκφραση στο ειδικότερο πλαίσιο της υπόθεσης, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι αυτή δεν είχε διατυπωθεί σε περιστάσεις άσχετες με την ποινική δίκη, παραδείγματος χάριν κατά τη διάρκεια συνέντευξης τύπου, αλλά σε πρώιμο στάδιο της ποινικής διαδικασίας εναντίον του προσφεύγοντος. Επίσης, η πρόθεση του εισαγγελέα φαίνεται να αναζητήθηκε από το Δικαστήριο προκειμένου να διακριθωθεί το πραγματικό νόημα της αποστροφής του. Το ΕΔΔΑ απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός ότι η επίμαχη έκφραση (η ενοχή «είχε αποδειχθεί») θα ήταν ορθότερο να εκληφθεί ως απάντηση σε επιχειρήματα του προσφεύγοντος που είχε χρησιμοποιήσει την ίδια έκφραση (η ενοχή του «δεν είχε αποδειχθεί»). Με βάση αυτά τα δεδομένα, και αφού χαρακτήρισε την επίδικη φράση ως «ατυχή», το Δικαστήριο έκρινε ότι η ίδια δεν είχε ως σημείο αναφοράς την ενοχή του κατηγορουμένου αλλά την πληρότητα των στοιχείων του φακέλου που ενδεχομένως δικαιολογούσαν την παραπομπή του πρώτου στο ακροατήριο⁵⁰⁶.
- 191 Αντίθετα, η αναφορά του Γενικού εισαγγελέα κατά τη διάρκεια συνέντευξης τύπου ότι ο ιστότοπος στο Διαδίκτυο του κατηγορουμένου περιελάμβανε απειλές για τρομοκρατικές πράξεις, κρίθηκε αντίθετη με το άρθρο 6 παρ. 2 καθώς αυτό ήταν το κεντρικό ζήτημα της ποινικής δίκης⁵⁰⁷. Επίσης, η χρήση από τον Υφυπουργό Οικονομικών του όρου «απατεώνες» κατά τη διάρκεια συζήτησης εντός του Κοινοβουλίου κατά τρόπο που εμμέσως πλην σαφώς αναφερόταν στον προσφεύγοντα, και ενώ εκκρεμούσε η έφεσή του κατά της πρωτόδικης καταδικαστικής απόφασης για απάτη εις βάρος του δημοσίου, θεωρήθηκε αντίθετη με το άρθρο 6 παρ. 2⁵⁰⁸. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε το ΕΔΔΑ και σχετικά με την αποστροφή του Υπουργού Δικαιοσύνης, στο πλαίσιο της ίδιας υπόθεσης, ότι «η δικαιοσύνη με τόλμη και παρρησία είχε καταδικάσει τα πρόσωπα που εμπλέκονταν σε αυτήν την υπόθεση». Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η φράση αυτή ξεπερνούσε την αναφορά στο αντικειμενικό γεγονός της πρωτόδικης καταδίκης του προσφεύγοντα και θα μπορούσε να εκληφθεί ως παρότρυνση στους δικαστές του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου ενώπιον του οποίου εκκρεμούσε η υπόθεση να επικυρώσουν την καταδίκη⁵⁰⁹.

505. ΕΔΔΑ, *Lavents κ. Λεονίας*, 28.11.2002, παρ. 126. Βλ. και *Slavov κ.ά. κ. Βουλγαρίας*, 10.11.2015, παρ. 121.

506. ΕΔΔΑ, *Daktaras*, ό.π., παρ. 44. Επίσης, βλ. ΕΔΔΑ, *Shuvalov κ. Εσθονίας*, 29.5.2012, παρ. 78-84. Η υπόθεση αφορούσε τη δημοσίευση δελτίου τύπου από την Εισαγγελία με αναφορές σε ποινικές κατηγορίες εναντίον του προσφεύγοντος, οι οποίες όμως εκκρεμούσαν ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου. Το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη του το πλαίσιο στο οποίο είχαν διατυπωθεί οι επίμαχες κρίσεις, για να καταλήξει ότι αντανάκλυσαν απλώς υπόνοιες ως προς την ενοχή του κατηγορουμένου (βλ. πάντως σχετικά την κοινή μειοψηφούσα γνώμη των δικαστών *Vajić* και *Σισλιάνου*). Τέλος, για διαφορετική εκτίμηση από το ΕΔΔΑ προβληματικών κρίσεων από εισαγγελέα, βλ. *Virabyan κ. Αρμενίας*, 2.10.2012, παρ. 189-190.

507. ΕΔΔΑ, *Fatullayev κ. Αζερμπαϊτζάν*, 28.10.2004, παρ. 159-163.

508. ΕΔΔΑ, *Konstas*, ό.π., παρ. 42.

509. *Ibid.*, παρ. 43. Μάλιστα το ΕΔΔΑ τόνισε ότι το εύρος του χρονικού διαστήματος μεταξύ της διατύπωσης των επίμαχων εκφράσεων και της διενέργειας της δίκης δεν είναι καθοριστικό στοιχείο σε ό,τι αφορά τον σεβασμό του τεκμηρίου αθωότητας (παρ. 44). Από τη στιγμή δηλαδή που οι επίδικες κρίσεις θεω-

1 το

κής

ότι

ότε-

σεις

ίου,

ς, η

1 δι-

μα-

να

την

ού

ως

του

πτή-

1 ο

κές

της

εώ-

λην

ρω-

ντί-

την

110-

την

πο

να

100

παρ.

1 πό-

1 ρίες

1 Το

1 ήξει

1 την

1 από

1 90.

1 ons

1 ορά

1 λεω-

1 ΗΣ

Τέλος, το Δικαστήριο θα εξετάσει την ιδιότητα του κρατικού αξιωματούχου προκειμένου 192 να εκτιμήσει την επιρροή που θα μπορούσαν να έχουν οι απόψεις του στην έκβαση της ποινικής δίκης και τον αντίκτυπό τους στην κοινή γνώμη. Στην προαναφερθείσα απόφαση *Konstas* το ΕΔΔΑ τόνισε ότι ο Υπουργός Δικαιοσύνης θα έπρεπε, λόγω της συγκεκριμένης ιδιότητάς του και της αυξημένης επιρροής που θα μπορούσαν να έχουν οι κρίσεις του στο δικαστικό σώμα, να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός κατά τον σχολιασμό εκκρεμούσης ποινικής υπόθεσης⁵¹⁰. Πάντως, γενικότερα, το ΕΔΔΑ φαίνεται να αντιλαμβάνεται διασταλτικά τον όρο «κρατικός εκπρόσωπος» σε σχέση με την πιθανή επιρροή των κρίσεών του σε ποινική δίκη. Έτσι, στον όρο αυτό μπορεί να περιληφθεί και γνωστός στην κοινή γνώμη πολιτικός, ο οποίος είχε προβεί σε σχολιασμό εκκρεμούσης ποινικής υπόθεσης, πριν όμως ακόμη εκλεγεί σε δημόσιο αξίωμα⁵¹¹.

Είναι προφανές ότι η επεκτατική εφαρμογή του τεκμηρίου αθωότητας ως έκφανσης της 193 προσωπικότητας, δηλαδή της τιμής και υπόληψης του κατηγορουμένου, μπορεί να οδηγήσει σε έμμεση σύγκρουση του άρθρου 6 παρ. 2 με το άρθρο 10 της Σύμβασης, διάταξη η οποία κατοχυρώνει την ελευθερία της έκφρασης⁵¹². Πώς συμβιβάζεται η υποχρέωση των μη δικαστικών αρχών να σέβονται το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου με το δικαίωμα ενημέρωσης του κοινού για ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος, όπως μπορεί να είναι ποινική δίκη η οποία έχει συγκεντρώσει τα φώτα της δημοσιότητας; Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι η παροχή αντικειμενικών πληροφοριών, μέσω π.χ. της επίδειξης φωτογραφιών ή την απλή αναφορά στην καταδίκη του προσφεύγοντος σε πρώτο βαθμό κατά τη διάρκεια κοινοβουλευτικής συζήτησης δεν είναι αντίθετη προς το άρθρο 6 παρ. 2⁵¹³. Το ίδιο ισχύει και σε ό,τι αφορά την ενημέρωση του κοινού από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης για την εξέλιξη εκκρεμούσης ποινικής δίκης⁵¹⁴. Η κρατική αρχή οφείλει όμως να αποφεύ-

ρηθούν προβληματικές, το άρθρο 6 παρ. 2 έχει σε κάθε περίπτωση παραβιαστεί. Σημειωτέον, ότι στην ίδια υπόθεση η αποστροφή του Πρωθυπουργού ότι η εκκρεμούσα ποινική υπόθεση ήταν «σκάνδαλο άνευ προηγουμένου», αν και θα μπορούσε να έχει αποφευχθεί, αποτέλεσε κατά το ΕΔΔΑ γενική αναφορά στην υπόθεση και δεν αποσκοπούσε στο να προκαταλάβει την απόφαση του Εφετείου (παρ. 41).

510. *Ibid.*, παρ. 43.

511. ΕΔΔΑ, *Kuzmin κ. Ρωσίας*, 18.3.2010, παρ. 62. Η υπόθεση αφορούσε, μεταξύ άλλων, και δηλώσεις του A. Lebed, πολιτικού και δημοσίου προσώπου, σε τηλεοπτική συνέντευξη ότι ο προσφεύγων «ήταν εγκληματίας και ότι σύντομα θα τον έκλειναν μέσα», προτού όμως ο πρώτος εκλεγεί στη θέση του Κυβερνήτη ρωσικής επαρχίας.

512. Βλ. Antoniou, Th., «The right to the presumption of innocence versus the right to freedom of expression in Parliament: the European Court of Human Rights judgment in *Konstas v. Greece*», *EHRLR*, 2012, (3), σελ. 319-326. Επίσης, Spielmann, D., «Freedom of the press, protection of privacy and presumption of innocence: Balancing competing rights», Address 7th Annual Meeting "Alliance of Independent Press Councils of Europe", Λουξεμβούργο 30.9.2005, κείμενο προσβάσιμο στη βιβλιοθήκη του ΕΔΔΑ.

513. ΕΔΔΑ, *Konstas*, ό.π., παρ. 34.

514. ΕΔΔΑ, *Ραρον κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 15.11.2001. Το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένως ότι η αναφορά και ο σχολιασμός δικαστικών αποφάσεων από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης συμβάλλουν στην ενημέρωση του κοινού, υπό την προϋπόθεση ότι δεν παρακωλύουν την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Το δικαίωμα του κοινού να ενημερώνεται για την απονομή της δικαιοσύνης συνδέεται έτσι άρρηκτα με τον σκοπό λειτουργίας των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Αυτό επιβεβαιώνεται κατ'εξοχήν όταν η δίκη αφορά δημόσιο πρόσωπο, το οποίο με τις πράξεις του εκτίθεται αναπόφευκτα σε στενότερο έλεγχο από την κοινή γνώμη και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (βλ. μεταξύ άλλων, ΕΔΔΑ, *Lingens κ. Αυστρίας*, 8.7.1986, παρ. 42). Ωστόσο, τα δημόσια πρόσωπα έχουν, σύμ-

γει τη διατύπωση κρίσεων που μπορούν να εκληφθούν ότι προεξοφλούν την ενοχή του κατηγορουμένου⁵¹⁵ ή ως προσωπική εκτίμηση των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών πριν επιληφθεί σχετικά το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο⁵¹⁶. Το τεκμήριο αθωότητας αποτελεί μια ευάλωτη εγγύηση, η οποία μπορεί να προσβληθεί αποκλειστικά και μόνο λόγω μιας ατυχούς αποστροφής στο δημόσιο λόγο κρατικών εκπροσώπων. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ τονίζει ότι αναφορές των τελευταίων σε εκκρεμούσες δίκες θα πρέπει να γίνονται με «τη διακριτικότητα και αυτοσυγκράτηση» που επιβάλλει το τεκμήριο αθωότητας⁵¹⁷.

- 194 Τέλος, προκύπτει από τη νομολογία ότι η προσβολή από μη δικαστική αρχή του τεκμηρίου αθωότητας ως έκφανσης της προσωπικότητας του κατηγορουμένου είναι δυνατόν να θεραπευτεί στο πλαίσιο της εθνικής έννομης τάξης, υπό την προϋπόθεση όμως ότι υφίστανται δύο είδη ενδίκων μέσων, διαφορετικής φύσης το καθένα. Πράγματι, η τυχόν πρόβλεψη αγωγής αποζημίωσης, μέσω της οποίας είναι δυνατή η αποζημίωση του θύματος λόγω προσβολής της προσωπικότητάς του, θα πρέπει να συνοδεύεται από τη δυνατότητα επίκλησης της παραβίασης του τεκμηρίου αθωότητας ενώπιον του ποινικού δικαστηρίου σε ό,τι αφορά τη δικονομική διάσταση αυτής της εγγύησης και τη νομιμότητα της διαδικασίας⁵¹⁸.

IV. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

- 195 Η συμβολή του ΕΔΔΑ στην επεκτατική εφαρμογή του τεκμηρίου αθωότητας, όπως αυτό κατοχυρώνεται από το άρθρο 6 παρ. 2 της Σύμβασης, είναι σημαντικότερη. Μέσω της διασταλτικής ερμηνείας αυτής της διάταξης, το τεκμήριο αθωότητας διαμορφώθηκε σταδιακά όχι μόνο ως δικονομική εγγύηση αλλά, ευρύτερα, ως αναπόσπαστο στοιχείο της προσωπικότητας του κατηγορουμένου. Αυτή η διαπλαστική προσέγγιση του άρθρου 6 παρ. 2, όταν το ίδιο συνδέεται με την προστασία της τιμής και υπόληψης του κατηγορουμένου, αποσυνδέει την εφαρμογή του τεκμηρίου αθωότητας από την ύπαρξη «κατηγορίας ποινικής φύσης», όπως επιτάσσει το άρθρο 6 της Σύμβασης, από τη στιγμή που η προαναφερθείσα εγγύηση μπορεί να εφαρμοστεί και εκτός του πλαισίου της κύριας ποινικής δίκης, δηλα-

φωνα με το άρθρο 6 της Σύμβασης, δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, όπως και κάθε άλλος πολίτης. Συνεπώς, οι δημοσιογράφοι, όταν σχολιάζουν εκκρεμούσα ποινική δίκη, έχουν καθήκον να αποφεύγουν σχόλια που θα μπορούσαν να υπονομεύσουν τον δίκαιο χαρακτήρα της και να κλονίσουν την εμπιστοσύνη με την οποία πρέπει να περιβάλλει η κοινή γνώμη την απονομή της δικαιοσύνης (βλ. μεταξύ άλλων, ΕΔΔΑ, *Worm κ. Αυστρίας*, 29.8.1997, παρ. 50 και *Pullicino κ. Μάλτας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 15.6.2000).

515. ΕΔΔΑ, *Y.B. κ.ό. κ. Τουρκίας*, 28.10.2004.

516. ΕΔΔΑ, *Fatullayev*, ό.π.

517. ΕΔΔΑ, *Peša κ. Κροατίας*, 8.4.2010, παρ. 139.

518. Βλ. σχετικά ΕΔΔΑ, *Konstas*, ό.π., παρ. 29. Βλ. πάντως και την παλαιότερη ΕΔΔΑ, *Arrigo et Vella κ. Μάλτας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 10.5.2005, όπου το Συνταγματικό δικαστήριο έκρινε ότι οι δηλώσεις του πρωθυπουργού του εγκαλούμενου κράτους σχετικά με την ενοχή των κατηγορουμένων, ενώ η ποινική δίκη εναντίον τους ήταν εκκρεμής, είχαν προσβάλει το τεκμήριο αθωότητας και ότι έπρεπε να ληφθεί αυτό το στοιχείο υπόψη από το αρμόδιο δικαστήριο. Το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι η απόφαση του Συνταγματικού δικαστηρίου είχε θεραπεύσει την προσβολή του τεκμηρίου αθωότητας, χωρίς ωστόσο να αποφανθεί ως προς το ζήτημα της ύπαρξης ενδίκου μέσου σχετικά με την αστική ευθύνη του κράτους ή, συγκεκριμένα, του πρωθυπουργού.

αρχή του
δικαικών
απο-
ο λόγω
αίτια, το
νται με

εκμπρί-
πτόν να
ότι υφί-
όν πρό-
ύματος
ιτότητα
τηρίου
ιαδικα-

ς αυτό
ης δια-
αδικά
οσωπι-
ς, όταν
ς, απο-
νικής
οθείσα
, δηλα-

υνεπώς,
ων στό-
ποσύ-
 άλλων,
δεκτού),

Vella κ.
ε ότι οι
μένων,
τι έπρε-
απόφα-
, χωρίς
ευθύνη

δή χωρίς να υφίσταται τυπικά ποινική κατηγορία. Θα μπορούσε ίσως να υποστηριχτεί ότι, πολύ περισσότερο, με αυτόν τον τρόπο αποσυνδέεται η έννοια «τεκμήριο» από τον όρο «αθωότητα»: προστατευόμενο έννομο αγαθό δεν είναι πλέον η προεξόφληση της αθωότητας του κατηγορουμένου έως την ενδεχόμενη περί του αντιθέτου κρίση από το αρμόδιο δικαστήριο αλλά η ίδια η αθώωσή του (ή τουλάχιστον η μη διαπίστωση ενοχής του) από το τελευταίο ως διαρκές και αναπόσπαστο στοιχείο της ηθικής του ακεραιότητας.

Είναι εμφανές λοιπόν ότι η σχετική με το τεκμήριο αθωότητας νομολογία του ΕΔΔΑ δεν 196 εκπορεύεται απλώς και μόνο από την πρόθεση του δικαστή του Στρασβούργου να εξαντλήσει τα όρια εφαρμογής μιας κατά τα άλλα διαδικαστικής εγγύησης. Υπόβαθρο αυτής της νομολογίας είναι οι έννοιες του φυσικού δικαστή και της αυστηρής κατανομής των εξουσιών σε ένα κράτος δικαίου. Μόνο αρμόδιο θεσμικά όργανο για να κρίνει την ποινική ευθύνη του κατηγορουμένου είναι το ποινικό δικαστήριο. Αυτή η επιταγή δεν περιορίζεται χρονικά στο πλαίσιο της ποινικής δίκης, αλλά εκτείνεται πριν και μετά την ετυμηγορία του δικαστηρίου. Από τη στιγμή μάλιστα που ο κατηγορούμενος αθωωθεί, ουδεμία κρατική αρχή, και όχι μόνο δικαστική, μπορεί να εκφράσει ακόμη και υπόνοια ως προς την ενοχή του.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ

ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΥ (άρθρο 6 παρ. 3 ΕΣΔΑ)

Ι. Εισαγωγικά

- 197 Η παρ. 3 του άρθρου 6 απαριθμεί μία σειρά από δικαιώματα τα οποία έχει κάθε κατηγορούμενος. Όπως είδαμε στην παρ. 1, η έννοια του «κατηγορουμένου» είναι αυτόνομη και η προστασία του άρθρου 6 ξεκινάει με την άσκηση της ποινικής δίωξης ή και πριν από αυτήν, όταν λαμβάνονται μέτρα που έχουν «σημαντικές επιπτώσεις στην κατάσταση του υπόπτου»⁵¹⁹. Εξάλλου, είναι πάγια η νομολογία του ΕΔΔΑ κατά την οποία οι απαιτήσεις της παρ. 3 του άρθρου 6 αποτελούν ειδικότερες πτυχές του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη που διακρύσσεται στην παρ. 1⁵²⁰. Με άλλα λόγια, τα εν λόγω υπερασπιστικά δικαιώματα αποτελούν προϋπόθεση του δίκαιου χαρακτήρα της διαδικασίας. Έτσι, το Δικαστήριο εξετάζει επανειλημμένως τις δύο παραγράφους σε συνδυασμό⁵²¹.
- 198 Παρακάτω θα αναλυθούν τα εν λόγω υπερασπιστικά δικαιώματα, τα οποία αφορούν, σε γενικές γραμμές, την έγκαιρη και λεπτομερή πληροφόρηση του κατηγορουμένου για τον λόγο και τη φύση της κατηγορίας, τη διάθεση χρόνου και ευκολιών για την προετοιμασία της υπεράσπισης, την αυτοπρόσωπη υπεράσπιση ή την υπεράσπιση με συνήγορο, την εξέταση μαρτύρων και τη διερμηνεία. Είναι ευνόητο ότι οι εν λόγω εγγυήσεις αφορούν το ελάχιστο επίπεδο προστασίας που πρέπει να παρέχεται⁵²². Εξάλλου, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το ΕΔΔΑ δεν ελέγχει κατά τρόπο μεμονωμένο τα ζητήματα στα οποία βασίζονται οι επικαλούμενες παραβιάσεις του άρθρου 6 παρ. 3, αλλά αποδίδει ταυτόχρονα ιδιαίτερη σημασία στο κατά πόσον η ποινική διαδικασία στο σύνολό της ήταν δίκαιη⁵²³.
- 199 Τέλος, έχει κριθεί ότι ούτε το πνεύμα ούτε το γράμμα του άρθρου 6 απαγορεύουν την ελεύθερη, οικειοθελή, ρητή ή σιωπηρή παραίτηση από τα δικαιώματα που προστατεύονται σε αυτό⁵²⁴. Ωστόσο, τυχόν παραίτηση θα πρέπει να είναι σαφής, αναμφισβήτητη, να μην έρχεται σε αντίθεση προς κάποιο σημαντικό δημόσιο συμφέρον και να συνοδεύεται από ένα

519. ΕΔΔΑ, *Diamantidis κ. Ελλάδος*, 23.10.2003, παρ. 20, *Eckle κ. Γερμανίας*, 15.7.1982, παρ. 73.

520. Ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *D.M.T. et D.K.I. κ. Βουλγαρίας*, 24.7.2012, παρ. 74, *Mattoccia κ. Ιταλίας*, 25.7.2000, παρ. 58, *I.H. κ.ά. κ. Αυστρίας*, 20.4.2006, παρ. 34, *Czekalla κ. Πορτογαλίας*, 10.10.2002, παρ. 59.

521. ΕΔΔΑ, *F.C.B. κ. Ιταλίας*, 28.8.1991, παρ. 29, *Poitrimol κ. Γαλλίας*, 23.11.1993, παρ. 29, *Lala κ. Ολλανδίας*, 22.9.1994, παρ. 26, *Krombach κ. Γαλλίας*, 13.2.2001, παρ. 82.

522. Βλ. εξάλλου, το γαλλικό και το αγγλικό κείμενο του άρθρου 6 παρ. 3 της ΕΣΔΑ όπου χρησιμοποιούνται οι λέξεις «notamment» και «minimum» αντίστοιχα.

523. Ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Gäfgen κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύμβαση), 1.6.2010, παρ. 163 επ., *ΟΑΟ Neftyanaya Kompaniya Yukos κ. Ρωσίας*, 20.9.2011, παρ. 534 επ., *A.S. κ. Φινλανδίας*, 28.9.2010, παρ. 51-52, *Taxquet κ. Βελγίου* (Ευρεία Σύμβαση), 16.11.2010, παρ. 84, *Edwards κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 16.12.1992, παρ. 34, *Stanford κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 23.2.1994, παρ. 24.

524. ΕΔΔΑ, *Hermi κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 18.10.2006, παρ. 73, *Vozhigov κ. Ρωσίας*, 26.4.2007, παρ. 57, *Idalov κ. Ρωσίας* (Ευρεία Σύμβαση), 22.5.2012, παρ. 172, *Damir Sibgatullin κ. Ρωσίας*, 24.4.2012, παρ. 46.

minimum εγγυήσεων αντίστοιχων της σημασίας της⁵²⁵. Παράλληλα, η έγκυρη παραίτηση προϋποθέτει την επαρκή γνώση των περιστάσεων της υπόθεσης από τον ενδιαφερόμενο. Έτσι, πριν θεωρηθεί ότι ο κατηγορούμενος παραιτήθηκε σιωπηρά, λόγω της συμπεριφοράς του, θα πρέπει να εξακριβωθεί από τα εθνικά δικαστήρια ότι ο τελευταίος είναι σε θέση να κατανοήσει όλες τις συνέπειες από τη συμπεριφορά του αυτή⁵²⁶. Κατά την ανάλυση των επιμέρους δικαιωμάτων του κατηγορουμένου δεν αποκλείεται να αναφερθούμε εκ νέου στην παραίτηση, στο μέτρο που θα ανακύπτει κάποιο ιδιαίτερο ζήτημα.

II. Το δικαίωμα σε πληροφόρηση

Η πρώτη κατά σειρά πρόβλεψη του άρθρου 6 παρ. 3 παρέχει στον κατηγορούμενο το δικαίωμα να πληροφορείται «εν τη βραχυτέρα προθεσμία εις γλώσσαν την οποίαν εννοεί και εν λεπτομερεία την φύσιν και τον λόγον της εναντίον του κατηγορίας». Σύμφωνα με πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, το πεδίο εφαρμογής της παραπάνω διάταξης θα πρέπει να εξετάζεται υπό το φως του γενικότερου δικαιώματος σε δίκαιη δίκη που εγγυάται το άρθρο 6 παρ. 1⁵²⁷. Παράλληλα, το δικαίωμα σε λεπτομερή και έγκαιρη πληροφόρηση του άρθρου 6 παρ. 3 (α) συνδέεται στενά και με το δικαίωμα του εδαφίου β΄ της ίδιας παραγράφου, που αφορά την ύπαρξη χρόνου και δυνατότητας για την κατάλληλη προετοιμασία της υπεράσπισης του κατηγορουμένου. Το Δικαστήριο στην πλειονότητα των αποφάσεών του εξετάζει τα δικαιώματα που προβλέπονται στα εδάφια α΄ και β΄ σε συνδυασμό.

Παρακάτω θα αναλυθεί το περιεχόμενο, η απαιτούμενη λεπτομέρεια και ο τύπος της πληροφόρησης που πρέπει να παρέχεται στον κατηγορούμενο ως προς τη φύση και τον λόγο της σε βάρος του κατηγορίας. Παράλληλα, θα διευκρινιστεί σε ποια γλώσσα θα πρέπει να ενημερώνεται και πότε θεωρείται ότι οι εθνικές αρχές τον πληροφόρησαν εγκαίρως.

A. Το περιεχόμενο, η έκταση και ο τύπος της πληροφόρησης

Το δικαίωμα που προβλέπεται στο άρθρο 6 παρ. 3 (α) συνίσταται σε πληροφόρηση τόσο ως προς «την φύσιν» όσο και ως προς «τον λόγον» της κατηγορίας. Η πρώτη (η φύση) αφορά τη νομική βάση της κατηγορίας. Με άλλα λόγια, πρόκειται για τον *νομικό χαρακτηρισμό* της πράξης που έχει δοθεί από τις αρμόδιες κρατικές αρχές. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο κατηγορούμενος γνωρίζει την ποινική ή τις ποινικές διατάξεις που στηρίζουν τη σε βάρος του κατηγορία. Ο «λόγος» αφορά τα πραγματικά περιστατικά που φέρεται να έχει διαπράξει ο κατηγορούμενος και που συγκροτούν την *πραγματική βάση* της κατηγορίας.

525. ΕΔΔΑ, *Salduz κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 59, *Håkansson et Sturesson κ. Σουηδίας*, 21.2.1990, παρ. 66, *Sejdovic κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 1.3.2006, παρ. 86, *Kwiatkowska κ. Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 30.11.2000, *Bonev κ. Βουλγαρίας*, 8.6.2006, παρ. 41, *Bocos-Cuesta κ. Ολλανδίας*, 10.11.2005, παρ. 65, *Damir Sibgatullin κ. Ρωσίας*, ό.π.

526. ΕΔΔΑ, *Talat Tunç κ. Τουρκίας*, 27.3.2007, παρ. 59, *Jones κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 9.9.2003.

527. ΕΔΔΑ, *Deweert κ. Βελγίου*, 27.2.1980, παρ. 56, *Artico κ. Ιταλίας*, 13.5.1980, παρ. 32, *Goddì κ. Ιταλίας*, 9.4.1984, παρ. 28, *Colozza κ. Ιταλίας*, 12.2.1985, παρ. 26, *Pélissier and Sassi κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 25.3.1999, παρ. 52.

- 203 Η πληροφόρηση για τη φύση και τον λόγο της κατηγορίας πρέπει να είναι λεπτομερής⁵²⁸. Η έκταση της πληροφόρησης διαφέρει ανάλογα με την υπόθεση. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η πληροφόρηση πρέπει να είναι τέτοια ώστε ο κατηγορούμενος να κατανοήσει πλήρως την κατηγορία σε βάρος του και να είναι σε θέση να προετοιμάσει επαρκώς την υπεράσπισή του⁵²⁹. Έτσι, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι το κατηγορητήριο διαδραματίζει καταρχήν καθοριστικό ρόλο, στο μέτρο που από τη στιγμή της γνωστοποίησής του (με κλητήριο θέσπισμα ή άλλο τρόπο, ανάλογα με τις πρόνοιες του εθνικού δικαίου) ο κατηγορούμενος ενημερώνεται επίσημα για την πραγματική και νομική βάση των κατηγοριών εναντίον του⁵³⁰.
- 204 Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έχει διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (α) λόγω της αοριστίας του κατηγορητηρίου, ως προς τον τόπο και τον χρόνο τέλεσης του αδικήματος. Η μεταγενέστερη συμπλήρωσή του κατά τη διάρκεια της δίκης, χωρίς επίσημη σχετική πληροφόρηση του κατηγορουμένου από τις αρμόδιες αρχές, δεν θεωρήθηκε επαρκής. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης επιτάσσει την παροχή στον κατηγορούμενο της δυνατότητας να πληροφορείται με πληρότητα τις τροποποιήσεις ή συμπληρώσεις του κατηγορητηρίου και να διαθέτει τον κατάλληλο χρόνο για να οργανώνει την άμυνά του⁵³¹. Τέλος, το γεγονός και μόνο ότι ο κατηγορούμενος θα μπορούσε να είχε ζητήσει τον φάκελο της δικογραφίας δεν απαλλάσσει τις αρχές από την υποχρέωση για πληροφόρηση⁵³².
- 205 Το Δικαστήριο επιδεικνύει ιδιαίτερη προσοχή στις περιπτώσεις της *μεταβολής* της κατηγορίας, στο μέτρο που η τελευταία μπορεί να επηρεάσει καθοριστικά τη θέση του κατηγορουμένου. Η εν λόγω μεταβολή μπορεί να αφορά διάφορα στοιχεία, μεταξύ των οποίων η τροποποίηση του βαθμού συμμετοχής του κατηγορουμένου⁵³³, η προσθήκη επιβαρυντικής περιστασης⁵³⁴ και οι εν γένει ουσιαστικές αλλαγές στην υπαγωγή της πράξης στις διατάξεις του νόμου⁵³⁵. Το επιτρεπτό ή μη της μεταβολής της κατηγορίας εξετάζεται τόσο

528. Από τη γραμματική διατύπωση της διάταξης («εν λεπτομερεία») προκύπτει ότι η υποχρέωση για πληροφόρηση στο εν λόγω άρθρο είναι ειδικότερη και εκτενέστερη από την αντίστοιχη υποχρέωση του άρθρου 5 παρ. 2.

529. ΕΔΔΑ, *Mattoccia κ. Ιταλίας*, ό.π., ιδίως παρ. 60.

530. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, 19.12.1989, παρ. 79.

531. ΕΔΔΑ, *Mattoccia κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 58-72, όπου η κατηγορία χαρακτηριζόταν από ιδιαίτερη αοριστία και η συμπλήρωση των ουσιαστικών στοιχείων του τόπου και του χρόνου τέλεσης του αδικήματος πραγματοποιήθηκε στην πορεία της δίκης. Το ΕΔΔΑ συνεκτίμησε, μεταξύ άλλων, το γεγονός ότι το χρονικό διάστημα μεταξύ παραπομπής σε δίκη και ακροαματικής διαδικασίας ήταν ιδιαίτερα μεγάλο, ενώ η ίδια η διάρκεια της δίκης ήταν σχετικά σύντομη.

532. ΕΔΔΑ, *Mattoccia κ. Ιταλίας*, ό.π. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι ο κατηγορούμενος θα πρέπει να αξιοποιήσει τις δυνατότητες που θα του παρασχεθούν από τις αρχές προκειμένου να ενημερωθεί για τη σε βάρος του κατηγορία. Έτσι, το γεγονός ότι ο φυλακισμένος δεν παραστάθηκε σε ακρόαση στην οποία θα μπορούσε να λάβει περισσότερες πληροφορίες για την κατηγορία σε βάρος του έχει αξιολογηθεί αρνητικά από το Δικαστήριο. Βλ. ΕΔΔΑ, *Campbell and Fell κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.6.1984, παρ. 96.

533. ΕΔΔΑ, *Juha Nuutinen κ. Φινλανδίας*, 24.4.2007.

534. ΕΔΔΑ, *De Salvador Torres κ. Ισπανίας*, 27.10.1996.

535. Για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Dallas κ. Ουγγαρίας*, 1.3.2001, η οποία αφορούσε μεταβολή της κατηγορίας στον δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας από υπεξαίρεση σε απάτη.

μερή⁵²⁸. Η
ωση, ωστόσο
σει πλήρως
ν υπεράσπι-
τίζει καταρ-
με κλητήριο
τηγορούμε-
ν εναντίον

πρ. 3 (α) λό-
του αδική-
τήσημη σχε-
κε επαρκής.
ιτάσσει την
α τις τροπο-
χρόνο για
νος θα μπο-
τό την υπο-

is της κατη-
του κατηγο-
ων οποίων
η επιβαρυ-
ράξης στις
ίζεται τόσο

χρέωση για
χρέωση του

πό ιδιαίτερη
τέλεσης του
ύ άλλων, το
ικασίας ήταν

ανθεί ότι ο
πό τις αρχές
λακισμένος
ρίες για την
ell and Fell κ.

κατηγορίας

ΠΟΥΛΟΥ

υπό το πρίσμα του άρθρου 6 παρ. 3 (α) όσο και υπό το πρίσμα του εδαφίου β' του εν λόγω άρθρου⁵³⁶. Εξάλλου, στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος δικάζεται (και καταδικάζεται) για άλλη πράξη από εκείνη για την οποία έχει πληροφορηθεί ότι κατηγορείται, παραβιάζεται, κατά κανόνα, η εγγύηση για πλήρη και έγκαιρη πληροφόρησή του. Επιπλέον, ο κατηγορούμενος δεν είναι σε θέση να προετοιμάσει αποτελεσματικά την υπεράσπισή του σε σχέση προς τη νέα κατηγορία.

Στο πνεύμα αυτό, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι όταν επιτρέπεται, κατά το εθνικό δίκαιο, 206 ο επαναχαρακτηρισμός των γεγονότων από το δικαστήριο, ο κατηγορούμενος θα πρέπει να μπορεί να ασκήσει τα υπερασπιστικά του δικαιώματα εγκαίρως, κατά τρόπο πρακτικό και αποτελεσματικό⁵³⁷. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι ο κατηγορούμενος θα πρέπει να πληροφορηθεί εγκαίρως και με λεπτομέρεια, όχι μόνο τα πραγματικά γεγονότα στα οποία βασίζεται η κατηγορία, αλλά και τον νομικό χαρακτηρισμό που έχει δοθεί σε αυτά⁵³⁸.

Ειδικότερα, είναι σημαντικό να προκύπτει ότι ο κατηγορούμενος είναι ενήμερος για τη δυ- 207 νατότητα μεταβολής της κατηγορίας⁵³⁹. Ωστόσο, στην περίπτωση κατά την οποία ο επαναχαρακτηρισμός αφορά «εγγενή στοιχεία» της αρχικής κατηγορίας, ο κατηγορούμενος θεωρείται, κατά κανόνα, ότι γνωρίζει την πιθανή μεταβολή και κατά συνέπεια δεν διαπιστώνεται παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (α)⁵⁴⁰. Αντιθέτως, εάν η μεταβολή δεν αφορά εγγενές στοιχείο της αρχικής κατηγορίας, τότε το ΕΔΔΑ εξετάζει περαιτέρω την τήρηση της εγγύησης για σχετική λεπτομερή και έγκαιρη πληροφόρηση του κατηγορουμένου. Έτσι, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η βοήθεια και η ενθάρρυνση σε δόλια χρεοκοπία δεν αποτελεί εγγενές στοιχείο της αρχικής κατηγορίας για αυτοουργία στο ίδιο αδίκημα⁵⁴¹. Το ίδιο ισχύει και για τη μετατροπή της αρχικής κατηγορίας για «άρνηση γενοκτονίας» σε «δικαιολόγηση γενοκτονίας». Εν προκειμένω, ο κατηγορούμενος θα πρέπει να ενημερώνεται εγκαίρως και λεπτομερώς για την εν λόγω μεταβολή⁵⁴². Από την άλλη, έχει κριθεί ότι ο δημόσιος χαρακτήρας της θέσης του κατηγορουμένου (προϊστάμενος δημόσιου νοσοκομείου) ήταν εγγενές στοιχείο της αρχικής κατηγορίας για κατάχρηση δημοσίων πόρων και, προφανώς, γνωστό στον κατηγορούμενο από την αρχή των διαδικασιών. Κατά συνέπεια, το γεγονός ότι το

536. ΕΔΔΑ, *Abramyan κ. Ρωσίας*, 9.10.2008, παρ. 35.

537. ΕΔΔΑ, *Pélissier and Sassi κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 62, *Mattoccia κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 71.

538. ΕΔΔΑ, *D.M.T. et D.K.I. κ. Βουλγαρίας*, 24.7.2012, παρ. 75, *Drassich κ. Ιταλίας*, 11.12.2007, παρ. 34.

539. ΕΔΔΑ, *Pélissier and Sassi κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 56.

540. ΕΔΔΑ, *De Salvador Torres κ. Ισπανίας*, ό.π., παρ. 33. Για τη σημασία του εγγενούς χαρακτήρα των νέων στοιχείων στην αρχική κατηγορία, βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Pélissier and Sassi κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 61, *Juha Nuutinen κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 32.

541. ΕΔΔΑ, *Pélissier and Sassi κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 61. Ειδικότερα, επρόκειτο για μεταβολή της κατηγορίας από αυτοουργία σε δόλια χρεοκοπία, για την οποία υπήρξε πρωτόδικη απαλλακτική απόφαση, σε συνέχεια σε δόλια χρεοκοπία στο δευτεροβάθμιο δικαστήριο και συναφή καταδική. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Sadak κ. Τουρκίας*, 17.7.2001, παρ. 56, στην οποία το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η συμμετοχή σε παράνομη ένοπλη οργάνωση δεν αποτελεί εγγενές στοιχείο του αδικήματος της προδοσίας κατά της ακεραιότητας του κράτους. Μάλιστα, η εν λόγω μεταβολή της κατηγορίας πραγματοποιήθηκε την τελευταία ημέρα της συζήτησης στο ακροατήριο.

542. ΕΔΔΑ, *Varela Geis κ. Ισπανίας*, 5.3.2013, παρ. 53.

Ανώτατο Δικαστήριο έλαβε υπόψη τον εν λόγω παράγοντα ως επιβαρυντικό στοιχείο στη λιγότερο βαριά κατηγορία της υπεξαίρεσης δεν παραβίασε το άρθρο 6 παρ. 3 (α)⁵⁴³.

- 208 Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι ο δίκαιος χαρακτήρας της διαδικασίας θα αξιολογηθεί σε σχέση προς το σύνολο της τελευταίας⁵⁴⁴. Στην κατεύθυνση αυτή, δεν διαπιστώθηκε παραβίαση του δικαιώματος σε πληροφόρηση σε υπόθεση όπου η κατηγορία μεταβλήθηκε στο δευτεροβάθμιο δικαστήριο από υπεξαίρεση σε απάτη και μάλιστα χωρίς προηγούμενη ενημέρωση του κατηγορουμένου για το ενδεχόμενο αυτό. Ωστόσο, καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε ότι το Ανώτατο Δικαστήριο, στο οποίο προσέφυγε ο κατηγορούμενος ακολουθώντας, είχε πλήρη αρμοδιότητα κατά την εξέταση του σχετικού ζητήματος (τόσο για τα νομικά ζητήματα όσο και τα πραγματικά περιστατικά)⁵⁴⁵. Με άλλα λόγια, τυχόν «ελαττώματα» της διαδικασίας σε δεύτερο βαθμό θεραπεύτηκαν στη συνέχεια. Αντίθετα, στην περίπτωση όπου ο κατηγορούμενος δεν έχει τη δυνατότητα, κατά την επανεξέταση της υπόθεσης, να αμφισβητήσει τη νομική ή την πραγματολογική πλευρά της κατηγορίας, το ΕΔΔΑ διαπιστώνει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (α)⁵⁴⁶.
- 209 Τέλος, σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ δεν απαιτείται κάποιος συγκεκριμένος τύπος ως προς τον τρόπο πληροφόρησης⁵⁴⁷. Αν και λόγω της σημασίας του περιεχομένου το συνήθως συμβαίνουν είναι η πληροφόρηση να παρέχεται γραπτώς, η προφορική ενημέρωση δεν αποκλείεται *ipso facto*⁵⁴⁸. Όταν η πληροφόρηση αποστέλλεται με επιστολή, απαιτείται γενικά απόδειξη παραλαβής⁵⁴⁹. Το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος είναι μειωμένης πνευματικής ικανότητας, οι αρμόδιες αρχές θα πρέπει να επιδείξουν ιδιαίτερη επιμέλεια προκειμένου να τον ενημερώσουν για τη φύση και τον λόγο της σε βάρος του κατηγορίας⁵⁵⁰.

543. Ο κατηγορούμενος θεωρήθηκε ότι έπρεπε να γνωρίζει, λόγω της θέσης του, ότι ήταν πιθανό τα εθνικά δικαστήρια να αποφανθούν ότι η ιδιότητά του συνιστούσε επιβαρυντικό παράγοντα. ΕΔΔΑ, *De Salvador Torres κ. Ισπανίας*, ό.π., ιδίως παρ. 33.

544. ΕΔΔΑ, *Dallos κ. Ουγγαρίας*, ό.π., παρ. 47.

545. ΕΔΔΑ, *Dallos κ. Ουγγαρίας*, ό.π., παρ. 48-53. Αντίστοιχη είναι η ΕΔΔΑ, *Sipavicius κ. Λιθουανίας*, 21.2.2002, παρ. 29-34.

546. Τέτοια είναι η περίπτωση κατά την οποία ο επαναχαρακτηρισμός από το εφετείο της κατηγορίας ως προς τον βαθμό συμμετοχής του κατηγορουμένου (από φυσική αυτοουργία σε συνέργεια μιας σειράς φορολογικών αδικημάτων) δεν επανεξετάστηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο περιορίστηκε μόνο στην εξέταση εάν θα έπρεπε να γίνει δεκτή η προσφυγή ή όχι. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (α). ΕΔΔΑ, *Juha Nuutinen κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 32-33. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Laaksonen κ. Φινλανδίας*, 12.7.2007, παρ. 32-34 και *Abramyan κ. Ρωσίας*, 9.10.2008, παρ. 36-39.

547. ΕΔΔΑ, *Adrian Constantin κ. Ρουμανίας*, 12.4.2011, παρ. 19.

548. ΕΔΔΑ, *Kamasinki κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 78-81, στην οποία θεωρήθηκε ότι παρασκήθηκαν επαρκείς πληροφορίες προφορικά κατά την ανάκριση που ακολούθησε τη σύλληψη του κατηγορουμένου.

549. ΕΕπιτροπήΔΑ, *C. κ. Ιταλίας*, 11.5.1988. Βλ., ωστόσο, ΕΕπιτροπήΔΑ, *Erdogan κ. Τουρκίας*, 9.7.1992, στην οποία ο κατηγορούμενος απέφυγε να παραλάβει το ένταλμα με τις απαραίτητες πληροφορίες και συνεπώς δεν παραβιάστηκε το δικαίωμά του για πληροφόρηση.

550. ΕΔΔΑ, *Vaudelle κ. Γαλλίας*, 30.1.2001, παρ. 50-66.

ίο στη

θεί σε
ικε πα-
ήθηκε
ύμενη
λο δια-
κολού-
α νομι-
ματα»
ρίπτω-
θεως,
διαπι-

τύπος
το συ-
έρωση
ιτείται
τη που
πρέπει
και τον

τα εθνι-
ΔΑ, De

υανίας,

ρίας ως
σειράς
ρίστηκε
υπήρξε
επίσης,
36-39.

παρκείς
J.

7.1992,
ρίες και

ΥΛΟΥ

Β. Η γλώσσα της πληροφόρησης

Σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3 (α), κάθε κατηγορούμενος έχει δικαίωμα «όπως πληροφο- 210 ρηθή (...) εις γλώσσαν την οποίαν εννοεί» τη σε βάρος του κατηγορία. Έτσι, εάν ο κατηγορούμενος δεν γνωρίζει ή γνωρίζει ανεπαρκώς τη γλώσσα της χώρας στην οποία κατηγορείται, θα πρέπει οι πληροφορίες να μεταφραστούν σε γλώσσα που κατανοεί (όχι απαραίτητα στη μητρική του γλώσσα). Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι οι αρχές θα πρέπει να πληροφορήσουν τον κατηγορούμενο σε γλώσσα που κατανοεί, εκτός εάν είναι σε θέση να αποδείξουν ότι ο τελευταίος γνωρίζει επαρκώς τη γλώσσα της χώρας στην οποία κατηγορείται⁵⁵¹.

Από το γράμμα της διάταξης δεν προκύπτει ότι η μετάφραση πρέπει να παρέχεται εγ- 211 γράφως στον αλλοδαπό κατηγορούμενο. Ωστόσο, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στο κατηγορητήριο, το οποίο, όπως είδαμε παραπάνω, παίζει σημαντικό ρόλο στις ποινικές διαδικασίες. Πράγματι, ο κατηγορούμενος που δεν κατανοεί τη γλώσσα του δικαστηρίου μπορεί, καταρχήν, να βρεθεί σε μειονεκτική θέση εάν δεν του παρασχεθεί γραπτή μετάφραση του κατηγορητηρίου σε γλώσσα που κατανοεί. Κάθε περίπτωση, όμως, θα κριθεί *in concreto*. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση όταν το κατηγορητήριο δεν είχε μεταφραστεί γραπτώς, αλλά προφορικά, στο μέτρο που το κείμενο ήταν απλό και ο κατηγορούμενος είχε ήδη ανακριθεί *in extenso* για τις κατηγορίες από αστυνομικούς και ανακριτή με την παρουσία διερμηνέα. Περαιτέρω, ο προσφεύγων δεν είχε παραπονεθεί σχετικώς στις εθνικές αρχές⁵⁵².

Γ. Η πληροφόρηση «εν τη βραχυτέρα προθεσμία»

Ο κατηγορούμενος δικαιούται να πληροφορηθεί τη σε βάρος του κατηγορία το συντομό- 212 τερο δυνατό. Το εάν έχει τηρηθεί η συγκεκριμένη εγγύηση είναι ένα ζήτημα που εξαρτάται από τις ειδικότερες περιστάσεις. Τα όργανα του Στρασβούργου αποδίδουν σημασία στο κατά πόσον η χρονική στιγμή κατά την οποία παρασχέθηκαν οι πληροφορίες επηρεάζει δυσμενώς τη θέση του κατηγορουμένου. Στο πλαίσιο αυτό, έχει κριθεί ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (α) για τον λόγο ότι ο κατηγορούμενος δεν ενημερώθηκε αμέσως από τον ανακριτή, αλλά αργότερα και σε εύλογο χρόνο για τις κατηγορίες σε βάρος του, στο μέτρο που δεν μεταβλήθηκε βλαπτικώς η θέση του⁵⁵³. Αντιθέτως, έχει θεωρηθεί ότι η μη προσήκουσα ενημέρωση για χρονικό διάστημα άνω των δέκα ετών ως προς κατηγορίες για τραπεζική απάτη με τη δικαιολογία ότι ο προσφεύγων δεν θεωρείται, κατά το εθνικό δίκαιο, κατηγορούμενος παραβιάζει την εγγύηση για πληροφόρηση στη συντομότερη προθεσμία⁵⁵⁴. Τέλος, ως προς τη μεταβολή της κατηγορίας, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι ο κατηγορούμενος πρέπει να ενημερωθεί σχετικά είτε πριν από τη δίκη με το κατηγο-

551. ΕΔΔΑ, *Brozicek κ. Ιταλίας* (Ολομέλεια), 19.12.1989, παρ. 38-42. Ο προσφεύγων, ο οποίος δεν ήταν Ιταλός ούτε κατοικούσε στην Ιταλία, είχε ενημερώσει τις αρμόδιες αρχές ότι δεν κατανοούσε την ιταλική γλώσσα. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι από τη στιγμή που οι αρχές δεν απέδειξαν ότι ο προσφεύγων γνώριζε επαρκώς τα ιταλικά, έπρεπε να έχουν μεταφράσει τα σχετικά έγγραφα κατηγορίας.

552. ΕΔΔΑ, *Kamasinki κ. Αυστρίας*, ό.π., ιδίως παρ. 79.

553. ΕΕπιτροπήΔΑ, *C. κ. Ιταλίας*, 11.5.1988.

554. ΕΔΔΑ, *Casse κ. Λουξεμβούργου*, 27.4.2006, παρ. 74-75.

ρητήριο, είτε τουλάχιστον στην πορεία της δίκης με άλλους τρόπους, όπως με επίσημη επέκταση της κατηγορίας. Μόνη η αναφορά στην αφηρημένη πιθανότητα ότι ένα δικαστήριο μπορεί να φτάσει σε διαφορετικό συμπέρασμα, ως προς τον χαρακτηρισμό ενός αδικήματος, από εκείνο της διωκτικής αρχής δεν είναι ικανοποιητική⁵⁵⁵.

III. Το δικαίωμα σε χρόνο και αναγκαίες ευκολίες

- 213 Το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 6 παρ. 3 αναφέρεται στο δικαίωμα του κατηγορουμένου να διαθέτει τον χρόνο και τις αναγκαίες ευκολίες προκειμένου να προετοιμάσει την υπεράσπισή του. Όπως αναφέρθηκε, το παραπάνω δικαίωμα μπορεί να επικαλύπτεται ως προς ορισμένες πτυχές με το δικαίωμα σε πληροφόρηση του κατηγορουμένου. Περαιτέρω, το δικαίωμα σε χρόνο και αναγκαίες ευκολίες με σκοπό την προετοιμασία της υπεράσπισης βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση και με το δικαίωμα σε συνήγορο κατά την παρ. 3 (γ). Εξάλλου, δεν είναι λίγες οι φορές στις οποίες τα όργανα του Στρασβούργου λαμβάνουν υπόψη τόσο τη θέση του κατηγορουμένου όσο και του συνηγόρου του και εξετάζουν από κοινού το άρθρο 6 παρ. 3 (β) και (γ)⁵⁵⁶. Στην περίπτωση αυτή, αξιολογούν τις δυσκολίες που αντιμετώπισε η υπεράσπιση, καθώς και τη γενική επίδραση των εν λόγω δυσκολιών στον δίκαιο χαρακτήρα του συνόλου της δίκης⁵⁵⁷.
- 214 Το άρθρο 6 παρ. 3 (β) συνεπάγεται ότι η ουσιαστική υπεράσπιση του κατηγορουμένου μπορεί να περιλαμβάνει κάθε τι που είναι «αναγκαίο» για την προετοιμασία της κύριας δίκης⁵⁵⁸. Ο κατηγορούμενος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να οργανώσει την υπεράσπισή του με τον κατάλληλο τρόπο και να μπορεί να θέσει όλα τα υπερασπιστικά επιχειρήματα ενώπιον του δικαστηρίου, προκειμένου να επηρεάσει την έκβαση της δίκης⁵⁵⁹. Η επάρκεια του παρεχόμενου χρόνου και ευκολιών στον κατηγορούμενο εκτιμάται υπό το φως των ειδικότερων πραγματικών περιστατικών κάθε υπόθεσης⁵⁶⁰.
- 215 Ως προς την ενεργητική νομιμοποίηση του προσφεύγοντος, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι ο κατηγορούμενος που αθωώθηκε δεν μπορεί να επικαλεστεί παραδεκτά την παραβίαση του δικαιώματός του για προετοιμασία της υπεράσπισής του σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3⁵⁶¹. Το ίδιο ισχύει και για τον κατηγορούμενο που δηλώνει ότι δεν προτίθεται να συμμετάσχει περαιτέρω στην ποινική διαδικασία⁵⁶².

555. ΕΔΔΑ, *I.H. κ.ά. κ. Αυστρίας*, 20.4.2006, ιδίως παρ. 34.

556. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Ofner and Hopfinger κ. Αυστρίας*, 23.1.1962.

557. ΕΔΔΑ, *Moiseyev κ. Ρωσίας*, 9.10.2008, παρ. 201 επ., ΕΔΔΑ, *Krempovskij κ. Λιθουανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 20.4.1999.

558. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Jespers κ. Βελγίου*, 14.12.1981.

559. ΕΔΔΑ, *Leas κ. Εσθονίας*, 6.3.2012, παρ. 80, ΟΑΟ *Neftyanaya Kompaniya Yukos κ. Ρωσίας*, 20.9.2011, παρ. 538, *Moiseyev κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 220, *Mayzit κ. Ρωσίας*, 20.1.2005, παρ. 78, ΕΕπιτροπήΔΑ, *Connolly κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 26.6.1996, *Can κ. Αυστρίας*, 12.7.1984, παρ. 53.

560. ΕΔΔΑ, *Kornev and Karpenko κ. Ουκρανίας*, 21.10.2010, παρ. 66, *Dolenec κ. Κροατίας*, 26.11.2009, παρ. 208, *Galstyan κ. Αρμενίας*, 15.11.2007, παρ. 84.

561. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 13.3.1980.

562. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.10.1980.

Α. Ο αναγκαίος χρόνος

Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να διαθέτει χρόνο για να προετοιμάσει δεόντως την υπεράσπισή του και η ανάγκη αποφυγής μιας βεβιασμένης δίκης τελούν σε σχέση λεπτής ισορροπίας προς το δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεση σε λογική προθεσμία, όπως προβλέπεται στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 6⁵⁶³. Το Δικαστήριο εξετάζει την τήρηση της παραπάνω ισορροπίας δυνάμει των πραγματικών περιστατικών κάθε υπόθεσης.

Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, στις δίκες που διαρκούν περισσότερες ημέρες, το άρθρο 6 παρ. 3 (β) της Σύμβασης δεν απαιτεί η όλη προετοιμασία του κατηγορουμένου να έχει ολοκληρωθεί πριν την πρώτη μέρα της ακροαματικής διαδικασίας. Με άλλα λόγια, αυτό που έχει σημασία είναι ο πραγματικός χρόνος που έχει στη διάθεσή του ο κατηγορούμενος. Εξάλλου, δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά, δεδομένου ότι η πορεία της δίκης δεν δύναται να χαρτογραφηθεί με ακρίβεια εκ των προτέρων και νέα στοιχεία που χρήζουν περαιτέρω προετοιμασίας είναι πιθανό να ανακύψουν κατά τη διάρκεια της συζήτησης στο ακροατήριο.

Η διάθεση χρόνου για κατάλληλη προετοιμασία αφορά τόσο τον κατηγορούμενο όσο και τον δικηγόρο του⁵⁶⁴. Ο τελευταίος, ωστόσο, πρέπει να είναι σε θέση να διαχειριστεί πιο επείγουσες καταστάσεις⁵⁶⁵. Η επάρκεια του χρόνου που δίδεται στον κατηγορούμενο κρίνεται *in concreto* και εξαρτάται από διαφόρους παράγοντες όπως η φύση και η πολυπλοκότητα της υπόθεσης⁵⁶⁶, το στάδιο της διαδικασίας⁵⁶⁷, η τυχόν αυτοπρόσωπη υπεράσπιση του κατηγορουμένου⁵⁶⁸, η εκπροσώπηση του κατηγορουμένου από ομάδα πεπειραμένων δικηγόρων⁵⁶⁹ ή ο φόρτος εργασίας του δικηγόρου⁵⁷⁰. Περαιτέρω, το αίτημα για αναβολή από μέρους του κατηγορουμένου θα ληφθεί υπόψη για να εκτιμηθεί κατά πόσον ο τελευταίος χρειαζόταν πράγματι περισσότερο χρόνο⁵⁷¹. Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι η επίκληση και προσαγωγή νέων στοιχείων που αφορούν τον χαρακτήρα του κατηγορουμένου και όχι τις συνθήκες τέλεξης του αδικήματος μπορούν να πραγματοποιηθούν και χωρίς αναβολή της υπόθεσης⁵⁷².

563. ΕΔΔΑ, *Ócalan κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 12.5.2005, παρ. 130-149.

564. Από μόνο του το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος αρνήθηκε την εκπροσώπηση του από δικηγόρο και επέλεξε να παρασταθεί αυτοπροσώπως στη δίκη δεν συνεπάγεται ότι δεν χρειάζεται τον αναγκαίο χρόνο και ευκολίες για την αποτελεσματική προετοιμασία του. ΕΔΔΑ, *Galstyan κ. Αρμενίας*, 15.11.2007, παρ. 86.

565. ΕΔΔΑ, *Mattick κ. Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 31.3.2005. Στην απόφαση αυτή, η παράδοση του φακέλου της υπόθεσης στον συνήγορο ένα μήνα πριν τη δίκη δεν κρίθηκε από το ΕΔΔΑ ως αντιβαίνουσα στις εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 3 (β).

566. ΕΔΔΑ, *Gregacevic κ. Κροατίας*, 10.7.2012, παρ. 51, *Albert and Le Compte κ. Βελγίου* (Ολομέλεια), 10.2.1983, ιδίως παρ. 41, *Επιτροπή ΔΑ, Χ. κ. Βελγίου*, 9.5.1977.

567. *Επιτροπή ΔΑ, Η.Η. κ. Αυστρίας*, 5.10.1974.

568. *Επιτροπή ΔΑ, Χ. κ. Αυστρίας*, 11.2.1967.

569. ΕΔΔΑ, *Khodorkovskiy and Lebedev κ. Ρωσίας*, 25.7.2013, παρ. 580 επ.

570. ΕΔΔΑ, *Mattick κ. Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 31.3.2005, *Επιτροπή ΔΑ, Χ and Υ κ. Αυστρίας*, 12.10.1978.

571. ΕΔΔΑ, *Campbell and Fell κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 98.

572. ΕΔΔΑ, *G.B. κ. Γαλλίας*, 2.10.2001, ιδίως παρ. 60-63.

- 219 Στο παραπάνω πλαίσιο, οι σχετικά σύντομες προθεσμίες δεν κρίνονται *per se* αντίθετες στο άρθρο 6 παρ. 3 (β). Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η δίκη λίγες ώρες μετά τη σύλληψη προσώπου που δεν εκπροσωπείται από συνήγορο παραβίαζε τις εγγυήσεις του εν λόγω άρθρου⁵⁷³. Το ίδιο κρίθηκε και για τη χορήγηση προθεσμίας δύο εβδομάδων πριν τη δίκη στους δικηγόρους του κατηγορουμένου για να προετοιμαστούν σε υπόθεση η οποία είχε 17.000 σελίδες φάκελο⁵⁷⁴. Από την άλλη, το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (β), όταν χορηγήθηκε στον συνήγορο υπεράσπισης χρονικό διάστημα τριών εβδομάδων προκειμένου να απαντήσει σε έγγραφο 49 σελίδων⁵⁷⁵.
- 220 Η επάρκεια του χρόνου αξιολογείται διαφορετικά αναλόγως του σταδίου της διαδικασίας. Όταν για παράδειγμα ασκείται έφεση ή «αίτηση ακυρότητας» (*plea of nullity*), ο κατηγορούμενος είναι κατά κανόνα εξοικειωμένος με τον φάκελο της υπόθεσης και ιδίως με τη φύση των κατηγοριών και τα στοιχεία στα οποία στηρίζονται αυτές⁵⁷⁶. Στην υπόθεση *Χατζηαναστασίου κατά Ελλάδας*, ωστόσο, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ 3 (β) λόγω του ότι η προθεσμία άσκησης της έφεσης εξέπνευσε πριν ακόμη ο κατηγορούμενος λάβει γνώση του γραπτού κειμένου της καταδικαστικής απόφασης. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, είναι σημαντικό το εθνικό δικαστήριο να υποδεικνύει κατά τρόπο αναμφίβολο τους λόγους στους οποίους βασίζει την απόφασή του, προκειμένου ο κατηγορούμενος να μπορεί να ασκήσει έφεση. Δεδομένου ότι εν προκειμένω δεν επιτρεπόταν στον προσφεύγοντα να καταθέσει συμπληρωματικό υπόμνημα, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι παραβιάστηκε η εγγύηση για διάθεση του αναγκαίου χρόνου για προετοιμασία της υπεράσπισης⁵⁷⁷.
- 221 Ωστόσο, σε άλλη υπόθεση έχει κριθεί ότι το δικαίωμα για προετοιμασία της υπεράσπισης του κατηγορουμένου δεν επηρεάστηκε από το γεγονός ότι έως τη λήξη της προθεσμίας για άσκηση έφεσης εκείνος δεν είχε πρόσβαση στο πλήρες κείμενο της πρωτόδικης απόφασης. Το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη ότι του είχε ήδη επιδοθεί περίληψη της εν λόγω απόφασης και ότι το εφετείο θα επανεκτιμούσε το σύνολο των σχετικών πραγματικών και νομικών ζητημάτων⁵⁷⁸.

Β. Οι «αναγκαίες ευκολίες»

- 222 Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι η αρχή της εκατέρωθεν ακροάσεως και η αρχή της ισοπλίας μεταξύ κατηγορούσας αρχής και κατηγορουμένου συνεπάγονται ότι και τα δύο μέρη πρέπει να λαμβάνουν γνώση και να σχολιάζουν τις κατατεθειμένες παρατηρήσεις και τα στοιχεία που έχει προσκομίσει το άλλο μέρος⁵⁷⁹. Στο πλαίσιο του άρθρου 6 παρ. 3 (β), η παραπάνω διαπίστωση αποκτά ιδιαίτερη σημασία, υπό την έννοια ότι ο κατηγορούμενος

573. ΕΔΔΑ, *Galstyan κ. Αρμενίας*, ό.π., παρ. 84-88.

574. ΕΔΔΑ, *Öcalan κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 12.5.2005, παρ. 130 επ.

575. ΕΔΔΑ, *Kramzow κ. Αυστρίας*, 21.9.1993, παρ. 45 επ.

576. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Herbert Huber (H.H.) κ. Αυστρίας*, 5.10.1974.

577. ΕΔΔΑ, *Hadjianastassiou κ. Ελλάδας*, 16.12.1992, παρ. 29-37.

578. ΕΔΔΑ, *Zoon κ. Ολλανδίας*, 7.12.2000, παρ. 45-51.

579. ΕΔΔΑ, *Fitt κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 16.2.2000, παρ. 44, *Rowe and Davis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 16.2.2000, παρ. 60, *Brandstetter κ. Αυστρίας*, 28.8.1991, παρ. 66-67.

τίθεται στο
επά τη σύλ-
σεις του εν
ων πριν τη
τη η οποία
ση του άρ-
ημα τριών

δικασίας.
), ο κατη-
ιδίως με
υπόθεση
τη του άρ-
ην ακόμη
τόφασης.
τά τρόπο
υ ο κατη-
τρεπόταν
ε στο συ-
ροετοιμα-

άσπισες
μίας για
τόφασης.
5 και ότι
ζητημά-

ισοπλί-
ιο μέρη
5 και τα
3 (β), η
ύμενος

σλείου,

ΥΛΟΥ

θα πρέπει να λαμβάνει γνώση όλων των αποδεικτικών στοιχείων που έχει στη διάθεσή της η κατηγορούσα αρχή⁵⁸⁰.

Το δικαίωμα στις αναγκαίες «ευκολίες» δεν είναι απόλυτο. Σε ορισμένες υποθέσεις τα 223 υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου θα πρέπει να περιοριστούν για λόγους δημοσίου συμφέροντος ή προστασίας δικαιωμάτων τρίτων προσώπων⁵⁸¹. Πράγματι, στις ποινικές διαδικασίες μπορεί να υπάρχουν αντιτιθέμενα προς την υπεράσπιση συμφέροντα, όπως η εθνική ασφάλεια, η ανάγκη προστασίας των μαρτύρων από τυχόν αντίποινα ή η διαφύλαξη της μεθόδου εργασίας των αστυνομικών (κεκαλυμμένη δράση αστυνομικών)⁵⁸². Τα συγκρουόμενα αυτά συμφέροντα θα πρέπει να σταθμίζονται κάθε φορά με τα δικαιώματα του κατηγορουμένου. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι μόνο τα απολύτως απαραίτητα περιοριστικά μέτρα γίνονται δεκτά⁵⁸³. Σε κάθε περίπτωση, όταν επιβάλλεται ένας περιορισμός στα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου θα πρέπει να εξισορροπείται με την τήρηση άλλων εγγυήσεων κατά τις διαδικασίες που ακολουθούν οι δικαστικές αρχές⁵⁸⁴. Το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τη διάρκεια του τυχόν περιορισμού και κρίνει το κατά πόσον παρασχέθηκαν οι απαιτούμενες ευκολίες υπό το φως των συγκεκριμένων πραγματικών περιστάσεων⁵⁸⁵.

Ένα μεγάλο μέρος των αποφάσεων των οργάνων του Στρασβούργου αφορούν δύο είδη 224 «ευκολιών»: τη δυνατότητα επικοινωνίας με εμπιστευτικό και αποτελεσματικό τρόπο του κατηγορουμένου με τον δικηγόρο του⁵⁸⁶ και την πρόσβαση στη δικογραφία που έχει σχηματιστεί σε βάρος του πρώτου⁵⁸⁷. Ως προς τη δυνατότητα επικοινωνίας με δικηγόρο, το Δικαστήριο έχει διαπιστώσει παραβίαση της εγγύησης του άρθρου 6 παρ. 3 (β) όταν ετέθη σειρά περιορισμών στους συνηγόρους του κατηγορουμένου, όπως η ανάγνωση από τις διοικητικές αρχές των σημειώσεών τους, η αδυναμία να έχουν πρόσβαση στη δικογραφία παρά μόνο εντός συγκεκριμένου κτηρίου, η ανάγκη αδείας για να επισκέπτονται τον κατηγορούμενο, κ.λπ. Παράλληλα, ο κατηγορούμενος αδυνατούσε να προετοιμαστεί δεόντως, λόγω των άσχημων συνθηκών μεταφοράς του στο δικαστήριο και κράτησής του εκεί⁵⁸⁸. Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι περιορισμοί στο δικαίωμα του κατηγορουμένου που

580. Ο κατηγορούμενος δικαιούται να λάβει γνώση των αποτελεσμάτων της έρευνας. ΕΔΔΑ, *Galstyan κ. Αρμενίας*, ό.π., παρ. 84.

581. ΕΔΔΑ, *Natunen κ. Φινλανδίας*, 31.3.2009, παρ. 40, *V. κ. Φινλανδίας*, 24.4.2007, παρ. 75, *Dowsett κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 24.6.2003, παρ. 42, *Mansell κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.1.2003, *Kaspers κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.11.2000.

582. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Kurup κ. Δανίας*, 10.7.1985 (περιορισμός στον δικηγόρο του κατηγορουμένου να μη συζητήσει μαζί του τις καταθέσεις ανώνυμου μάρτυρα προκειμένου να μην αποκαλυφθούν τα στοιχεία του τελευταίου), *Canhon κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 17.1.1997 (όπου δεν γνωστοποιήθηκαν στοιχεία τα οποία θα αποκάλυπταν λεπτομέρειες για τους πληροφοριοδότες της αστυνομίας).

583. ΕΔΔΑ, *V. κ. Φινλανδίας*, ό.π.

584. ΕΔΔΑ, *Fitt κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 45-46.

585. ΕΔΔΑ, *Tepashkin (No 2) κ. Ρωσίας*, 16.12.2010, παρ. 159-168.

586. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Bonzi κ. Ελβετίας*, 12.7.1978, όπου αναφέρεται, ωστόσο, ότι το δικαίωμα αυτό δεν είναι απεριόριστο. Επίσης, είναι γεγονός ότι το συγκεκριμένο δικαίωμα επικαλύπτεται σε κάποιο βαθμό με εκείνο που προβλέπεται στο άρθρο 6 παρ. 3 (γ).

587. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 87-88.

588. ΕΔΔΑ, *Moiseyev κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 213 επ.

αφορούν την απαγόρευση επίσκεψης από τον δικηγόρο σε συγκεκριμένες ώρες⁵⁸⁹ ή την υποχρέωση εχεμύθειας του δικηγόρου (και μη αποκάλυψης στοιχείων στον ίδιο του τον πελάτη), σε αρχικό στάδιο των διαδικασιών και προκειμένου να προστατευθεί μάρτυρας έχουν θεωρηθεί επιτρεπτοί⁵⁹⁰.

- 225 Περαιτέρω, ως «αναγκαία ευκολία», την οποία πρέπει να διαθέτει ο κατηγορούμενος κατ' άρθρο 6 παρ. 3 (β) για την προετοιμασία της υπεράσπισής του, νοείται και η δυνατότητα ανεμπόδιστης πρόσβασης στη δικογραφία⁵⁹¹. Πράγματι, ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα πρόσβασης σε όλα τα στοιχεία του φακέλου που έχουν συγκεντρωθεί από τις αρμόδιες αρχές⁵⁹². Ωστόσο, προσωρινή αδυναμία πρόσβασης σε ορισμένα έγγραφα, η οποία δεν επηρεάζει το τελικό αποτέλεσμα της διαδικασίας, δεν φαίνεται να παραβιάζει το δικαίωμα του κατηγορουμένου σε «αναγκαίες ευκολίες»⁵⁹³. Εξ άλλου, η πρόσβαση που δίδεται στον δικηγόρο του κατηγορουμένου, αλλά όχι στον τελευταίο δεν έχει κριθεί ως αντίθετη στις εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 3 (β)⁵⁹⁴. Η άρνηση, όμως, πρόσβασης στη δικογραφία του κατηγορουμένου που δεν εκπροσωπείται από συνήγορο, αλλά παρίσταται σε όλες τις διαδικασίες αυτοπροσώπως, παραβιάζει το εν λόγω άρθρο⁵⁹⁵. Με βάση τα ανωτέρω, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (β) στην περίπτωση κατά την οποία η πρόσβαση στη δικογραφία ήταν περιορισμένη, δεν επιτρεπόταν η φωτοτύπηση των εγγράφων και οι σημειώσεις δεν μπορούσαν να μεταφερθούν εκτός της γραμματείας⁵⁹⁶.
- 226 Ιδιαίτερη σημασία μπορεί να αποκτήσει το δικαίωμα στις αναγκαίες ευκολίες στην περίπτωση των προσωρινώς κρατουμένων. Αυτό μπορεί να συμβεί όχι μόνον υπό την οπτική γωνία της δυνατότητας επικοινωνίας με τον δικηγόρο τους, αλλά και ως προς την προετοιμασία των ίδιων των κατηγορουμένων για την επικείμενη δίκη. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ δεν έχει αποκλείσει ότι στην περίπτωση των προσωρινώς κρατουμένων η έννοια των αναγκαίων ευκολιών μπορεί να περιλαμβάνει εκείνες τις συνθήκες κράτησης οι οποίες επιτρέπουν στον κατηγορούμενο να διαβάσει και να γράψει με ένα βαθμό συγκέντρωσης⁵⁹⁷.

589. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Bonzi κ. Ελβετίας*, ό.π.

590. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Kurup κ. Δανίας*, 10.7.1985, ό.π.

591. Βλ. και ΣυμβΕφαθ 1327/2009, ΤΝΠ ΔΣΑ. Το Συμβούλιο Εφετών, έχοντας πλούσια παραπομπή στη νομολογία του ΕΔΔΑ απορρίπτει κατ' ουσία την εισαγγελική έφεση κατά του βουλευτή του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών, με το οποίο ήρθη η διαφωνία κατηγορουμένου-ανακριτή υπέρ του πρώτου ως προς το ζήτημα της ανακοίνωσης του συνόλου των εγγράφων της δικογραφίας. Το Συμβούλιο Εφετών έκρινε ότι «[ως] "αναγκαία ευκολία", την οποία πρέπει να διαθέτει ο κατηγορούμενος κατ' άρ. 6 παρ. 3 περ. β' ΕΣΔΑ για την προετοιμασία της υπερασπίσεώς του, νοείται και η δυνατότητα ακώλυτης πρόσβασης στην δικογραφία». Ειδικότερα, υπογράμμισε ότι η άρνηση του ανακριτή να χορηγήσει στον κατηγορούμενο μέρος των εν λόγω εγγράφων, με την αιτιολογία ότι αυτά δεν αφορούσαν άμεσα την υπόθεσή του, προσκρούει τόσο στα άρθρα 20 Συντ. και 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ όσο και στο δικαίωμα του άρθρου 101 παρ. 1 ΚΠΔ, το οποίο, ως διάταξη του κοινού δικονομικού δικαίου, πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα των προαναφερομένων διατάξεων.

592. ΕΕπιτροπήΔΑ, *C.G.P. κ. Ολλανδίας*, 15.1.1997.

593. ΕΔΔΑ, *Khodorkovskiy and Lebedev κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 598-599.

594. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, ό.π., ιδίως παρ. 87-88.

595. ΕΔΔΑ, *Foucher κ. Γαλλίας*, 18.3.1997, παρ. 27 επ.

596. ΕΔΔΑ, *Matyjek κ. Πολωνίας*, 4.4.2007, παρ. 55 επ.

597. ΕΔΔΑ, *Mayzit κ. Ρωσίας*, 20.1.2005, παρ.81.

⁵⁹ ή την του τον ρτυρας

ιος κατ' ιτότητα αίσωμα μόντες για δεν αίσωμα αι στον τη στις ία του τις δια- ΕΔΔΑ η πρό- ράφων

ν περί- ρηπτική ροετοι- Α δεν αγκαί- έπουν

τή στη ρς του ι υπέρ ίας. Το γορού- υνατό- ιτή να ρορού- αι στο ρέπει

Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει λάβει υπόψη τη σωματική και ψυχική κούραση των κατηγο- 227 ρουμένων από την εξαντλητική νυχτερινή τους μεταφορά με φορτηγό ως παράγοντα που υπονόμεισε τον δίκαιο χαρακτήρα της πολύ σημαντικής δίκης που ακολούθησε αμέσως μετά. Το ΕΔΔΑ σημείωσε ότι παρά τη βοήθεια των δικηγόρων τους, που μπορούσαν να υποβάλουν τις παρατηρήσεις τους, οι παραπάνω συνθήκες αποδυνάμωσαν αναμφίβολα τη θέση των κατηγορουμένων σε μια πολύ καθοριστική στιγμή κατά την οποία είχαν ανάγκη όλες τις δυνάμεις τους για να υπερασπιστούν τον εαυτό τους, να αντιμετωπίσουν ερωτήσεις και να συμβουλευτούν αποτελεσματικά τους δικηγόρους τους⁵⁹⁸. Στην ίδια κατεύθυνση, το ΕΔΔΑ έχει διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 6 παρ. 1 σε μια υπόθεση κατά την οποία η ακροαματική διαδικασία διήρκεσε πάνω από δεκαεπτά συνεχόμενες ώρες (με ελάχιστο σύντομα διαλείμματα) με αποτέλεσμα τόσο ο κατηγορούμενος όσο και οι δικαστές να έχουν εξουθενωθεί⁵⁹⁹.

IV. Το δικαίωμα υπεράσπισης με ή χωρίς συνήγορο

Το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) προβλέπει ότι ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να υπερασπιστεί 228 ο ίδιος τον εαυτό του ή να αναθέσει την υπεράσπισή του σε συνήγορο της εκλογής του. Περαιτέρω, στην περίπτωση κατά την οποία ο κατηγορούμενος δεν δύναται να πληρώσει συνήγορο, οι αρμόδιες αρχές θα πρέπει να φροντίσουν για τη δωρεάν νομική του υπεράσπιση, εφόσον αυτό ενδείκνυται από το συμφέρον της ορθής απονομής δικαιοσύνης. Όπως γίνεται κατανοητό, το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) ενσωματώνει τρία ειδικότερα δικαιώματα: το δικαίωμα για αυτοπρόσωπη εμφάνιση και υπεράσπιση του κατηγορουμένου, το δικαίωμα του κατηγορουμένου να διορίσει συνήγορο της επιλογής του και, υπό προϋποθέσεις, το δικαίωμα σε δωρεάν νομική συνδρομή. Τα παραπάνω δικαιώματα δεν αφορούν μόνον την ακροαματική διαδικασία. Το ΕΔΔΑ έχει τονίσει επανειλημμένως ότι παρότι ο κύριος σκοπός του άρθρου 6 είναι η διασφάλιση του δίκαιου χαρακτήρα μιας δίκης, η εφαρμογή των εγγυήσεων που περιέχονται στο εν λόγω άρθρο δεν αποκλείεται στο στάδιο της προδικασίας⁶⁰⁰.

Είναι γεγονός ότι ο ακριβής τρόπος άσκησης των παραπάνω δικαιωμάτων δεν προκύπτει 229 από τη γραμματική διατύπωση της ρύθμισης. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι η επιλογή των μέσων που θα διασφαλίσουν τα ως άνω δικαιώματα επαφίεται στα συμβαλλόμενα Κράτη και ο ρόλος του Δικαστηρίου επικεντρώνεται στο να ελέγξει κατά πόσον η μέθοδος που έχει επιλεγεί από τις εθνικές αρχές είναι σύμφωνη με τις απαιτήσεις της δίκαιης δίκης⁶⁰¹. Η σχετική νομολογία του Δικαστηρίου είναι πλούσια και αναδεικνύει τις

598. ΕΔΔΑ, *Barberà, Messegue and Jabardo κ. Ισπανίας* (Ολομέλεια), 6.12.1988, ιδίως παρ. 70 και 89. Η απόφαση εξετάζει τα πραγματικά περιστατικά υπό το φως του άρθρου 6 παρ. 1.

599. ΕΔΔΑ, *Makhfi κ. Γαλλίας*, 19.10.2004, παρ. 40-41. Το Δικαστήριο έκρινε ότι είναι σημαντικό όχι μόνον οι κατηγορούμενοι, αλλά και οι συνήγοροί τους να μπορούν να παρακολουθούν τη συζήτηση, να απαντούν σε ερωτήσεις και να αγορεύουν χωρίς να βρίσκονται σε κατάσταση υπερβολικής κόπωσης. Ομοίως, είναι σημαντικό οι δικαστές και οι ένορκοι να μπορούν να συγκεντρωθούν, να παρακολουθούν τη διαδικασία και να προβούν σε μια συνειδητή απόφαση. Βλ. επίσης, *Moiseyev κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 219-223.

600. Βλ. ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Imbrioscia κ. Ελβετίας*, 24.11.1993, παρ. 36.

601. ΕΔΔΑ, *Quaranta κ. Ελβετίας*, 24.5.1991, παρ. 30.

θεμελιώδεις εγγυήσεις που ενσωματώνονται στα τρία ειδικότερα δικαιώματα του άρθρου 6 παρ. 3 (γ).

Α. Το δικαίωμα σε αυτοπρόσωπη υπεράσπιση

- 230 Το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) προβλέπει ότι ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να υπερασπιστεί ο ίδιος τον εαυτό του, ακόμη και χωρίς την παρουσία δικηγόρου. Το Δικαστήριο έχει τονίσει, ωστόσο, ότι το εν λόγω δικαίωμα δεν είναι απόλυτο. Με άλλα λόγια, έχει κριθεί ότι ο κατηγορούμενος δεν δύναται να υπερασπίζεται τον εαυτό του σε όλες τις περιπτώσεις και η υποχρεωτική νομική εκπροσώπηση ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου δεν παραβιάζει απαραίτητα τη Σύμβαση⁶⁰². Ειδικότερα, το συμφέρον της δικαιοσύνης επιτάσσει συχνά ο κατηγορούμενος να εκπροσωπείται και να συνεπικουρείται από συνήγορο⁶⁰³. Εξάλλου, σχετικές προβλέψεις απαντώνται στην εσωτερική έννομη τάξη μεγάλου αριθμού συμβαλλομένων Κρατών. Έτσι, τα όργανα του Στρασβούργου έχουν υπογραμμίσει ότι τα Κράτη διαθέτουν περιθώριο εκτίμησης ως προς το ζήτημα της αυτοπρόσωπης εκπροσώπησης, στο μέτρο που βρίσκονται σε καλύτερη θέση για να επιλέξουν τα κατάλληλα μέσα οργάνωσης ενός εθνικού δικαστικού συστήματος που να εγγυάται τα υπερασπιστικά δικαιώματα⁶⁰⁴. Επιπλέον, η υποχρεωτική πρόβλεψη παρουσίας δικηγόρου αποτελεί μέτρο που ευνοεί τον κατηγορούμενο και αποβλέπει στο να διαφυλάξει τα συμφέροντά του. Τα εθνικά δικαστήρια, συνεπώς, είναι εκείνα που πρέπει να αποφαινόμενοι τότε το συμφέρον της δικαιοσύνης επιβάλλει τον υποχρεωτικό διορισμό δικηγόρου⁶⁰⁵.
- 231 Στην περίπτωση κατά την οποία το εθνικό δίκαιο το επιτρέπει και ο κατηγορούμενος επιλέγει να υπερασπιστεί ο ίδιος τον εαυτό του, χωρίς νομικό παραστάτη, τότε θεωρείται ότι έχει παραιτηθεί εν γνώσει του από το δικαίωμα νομικής συνδρομής⁶⁰⁶ και οφείλει να επιδεικνύει επιμέλεια ως προς τις διαδικασίες. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) όταν ο κατηγορούμενος (ο οποίος είχε ασκήσει στο παρελθόν το δικηγορικό λειτουργήμα) θέλησε να υπερασπίσει τον εαυτό του χωρίς συνήγορο, αλλά τελικά δεν υπέβαλε εγκαίρως και νομοτύπως τις παρατηρήσεις του ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου λόγω άγνοιας των διαδικασιών⁶⁰⁷.
- 232 Περαιτέρω, το δικαίωμα σε αυτοπρόσωπη υπεράσπιση συνδέεται άρρηκτα με το δικαίωμα παρουσίας και συμμετοχής στη δίκη⁶⁰⁸. Ο διορισμός συνηγούρου δεν απαλλάσσει τις αρχές από την υποχρέωση διασφάλισης της παρουσίας του κατηγορουμένου στη δίκη, τουλάχιστον
602. ΕΔΔΑ, *Croissant κ. Γερμανίας*, 25.9.1992, παρ. 32, όπου κρίθηκε ότι η υποχρεωτική νομική συνδρομή προς τον κατηγορούμενο, δυνάμει νομοθετικής πρόβλεψης, σε όλα τα στάδια ενώπιον του περιφερειακού δικαστηρίου δεν ήταν ασύμβατη προς τα άρθρα 6 παρ. 3 (γ) και 6 παρ. 1.
603. ΕΔΔΑ, *Correia de Matos κ. Πορτογαλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 15.11.2001.
604. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Νορβηγίας*, 30.5.1975, *Weber κ. Ελβετίας*, 17.5.1995, ΕΔΔΑ, *Correia de Matos κ. Πορτογαλίας*, ό.π., *Χ. κ. Φινλανδίας*, 3.7.2012, παρ. 182.
605. ΕΔΔΑ, *Correia de Matos κ. Πορτογαλίας*, ό.π.
606. Βλ. για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Galstyan κ. Αρμενίας*, 15.11.2007, παρ. 89-92.
607. ΕΔΔΑ, *Melin κ. Γαλλίας*, 22.6.1993, ιδίως παρ. 24-25.
608. ΕΔΔΑ, *Zana κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 25.11.1997, παρ. 68, *Colozza κ. Ιταλίας*, 12.2.1985, παρ. 27, *Monnell and Morris κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 2.3.1987, παρ. 58, *Seliwiak κ. Πολωνίας*, 21.7.2009, παρ. 54, *Seyithan Demir κ. Τουρκίας*, 28.7.2009, παρ. 37.

ρου

στον πρώτο βαθμό⁶⁰⁹, εκτός εάν ο τελευταίος είναι φυγόδικος ή έχει παραιτηθεί από το σχετικό δικαίωμά του⁶¹⁰. Η προστασία του εν λόγω δικαιώματος πρέπει να είναι αποτελεσματική και οι τυχόν περιορισμοί που τίθενται από την εσωτερική νομοθεσία να μην την καθιστούν απλώς θεωρητική. Έτσι, η νομοθετική πρόβλεψη ότι ο κρατούμενος δύναται να παρίσταται στην εκδίκαση της υπόθεσής του (για την επιμήκυνση ή μη της ποινής και τον τρόπο έκτισής της) μόνον εφόσον έχει υποβάλει ρητά σχετικό αίτημα στο κείμενο του «υπομνήματός» του κρίθηκε ασύμβατη προς το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) σε συνδυασμό με το άρθρο 6 παρ. 1. Το ΕΔΔΑ συνεκτίμησε το γεγονός ότι το διακύβευμα για τον κατηγορούμενο ήταν καθοριστικής σημασίας και ως εκ τούτου το Κράτος είχε θετική υποχρέωση να διασφαλίσει την παρουσία του⁶¹¹.

εί ο

ονί-

ότι

σεις

βιά-

χνά

ιου,

βαλ-

ι δι-

πτο

της

604.

τον

πλή-

της

επι-

ότι

επι-

πλή-

σει

οίς

επι-

μα

τές

111-

μή

επ-

5 κ.

27,

πρ.

1Υ

B. Η παράσταση με συνήγορο

Το Δικαστήριο έχει επανειλημμένα τονίσει ότι η δεύτερη πτυχή του δικαιώματος που προβλέπεται στο άρθρο 6 παρ. 3 (γ), εκείνη της παράστασης με δικηγόρο, θα πρέπει να ασκείται αποτελεσματικά. Με άλλα λόγια, ο δικηγόρος θα πρέπει να είναι σε θέση να βοηθήσει ουσιαστικά τον πελάτη του⁶¹². Έτσι, το δικαίωμα υπεράσπισης με συνήγορο δεν εξαντλείται στην απλή παρουσία του τελευταίου, αλλά ο κατηγορούμενος δικαιούται να επικοινωνεί ελεύθερα μαζί του και να τον συμβουλευτείται⁶¹³. Εξ άλλου, οι εθνικές αρχές οφείλουν να απέχουν από οποιαδήποτε αυθαίρετη επέμβαση στην εμπιστευτικότητα της εν λόγω επικοινωνίας⁶¹⁴. Το Κράτος μπορεί να θέσει ορισμένους όρους για την επικοινωνία μεταξύ δικηγόρου και πελάτη, όπως για παράδειγμα συγκεκριμένες ώρες και τόπο συνάντησης μεταξύ του δικηγόρου και του έγκλειστου πελάτη του. Επίσης, εύλογοι περιορισμοί στην επικοινωνία μπορεί να υπαγορεύονται από «κινδύνους για την ασφάλεια». Ο κίνδυνος για την ασφάλεια συνεκτιμάται από μια σειρά στοιχείων, μεταξύ των οποίων είναι η φύση των κατηγοριών, το ποινικό προφίλ του κατηγορουμένου, η συμπεριφορά του κατά τη διάρκεια της δίκης, κλπ. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έχει ανεχθεί ορισμένους περιορισμούς στην επικοινωνία δικηγόρου-πελάτη σε υποθέσεις τρομοκρατίας και οργανωμένου εγκλήματος⁶¹⁵.

609. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το δικαίωμα του κατηγορουμένου να είναι παρών στην εκδίκαση της υπόθεσής του αφορά κυρίως τον πρώτο βαθμό. Με άλλα λόγια, το άρθρο 6 δεν συνεπάγεται πάντα το δικαίωμα παράστασης σε σχέση προς την έφεση και την αναίρεση. Βλ. ΕΔΔΑ, *Kremzow κ. Αυστρίας*, 21.9.1993, παρ. 58.

610. ΕΔΔΑ, *Sejdovic κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 1.3.2006, ιδίως παρ. 81 επ.

611. ΕΔΔΑ, *Kremzow κ. Αυστρίας*, ό.π., ιδίως παρ. 65-69.

612. ΕΔΔΑ, *A.T. κ. Λουξεμβούργου*, 9.4.2015, παρ. 85 επ.

613. ΕΔΔΑ, *Aras κ. Τουρκίας* (No 2), 18.11.2014, όπου το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) γιατί ο δικηγόρος του κατηγορουμένου μπορούσε να είναι παρών κατά την ανάκριση, αλλά δεν είχε δικαίωμα να επικοινωνήσει με τον πελάτη του.

614. ΕΔΔΑ, *Khodorkovskiy and Lebedev κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 627.

615. Βλ. ΕΔΔΑ, *Khodorkovskiy and Lebedev κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 628 και τη σχετική νομολογία που αναφέρεται εκεί.

1. Η παράσταση με συνήγορο στο στάδιο της προδικασίας

- 234 Όπως είδαμε ανωτέρω, το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) μπορεί να εκτείνεται τόσο στην κύρια διαδικασία όσο και στο στάδιο της προδικασίας. Πράγματι, ορισμένες έννομες τάξεις ενδέχεται να αποδίδουν, ήδη από το πρώτο στάδιο της αστυνομικής προανάκρισης, συνέπειες στη στάση και τις δηλώσεις του κατηγορουμένου που είναι αποφασιστικής σημασίας για την υπεράσπιση στην μεταγενέστερη ποινική διαδικασία. Σε τέτοιες περιπτώσεις, το άρθρο 6 απαιτεί, κατά κανόνα, να παρέχεται η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να επωφεληθεί από την παρουσία δικηγόρου από την αρχή της αστυνομικής προανάκρισης⁶¹⁶. Αντίθετα, έχει γίνει δεκτό ότι στα αυτόφωρα αδικήματα η παρουσία του δικηγόρου δεν απαιτείται καταρχήν για την καταγραφή των υλικών αποδεικτικών στοιχείων η οποία δεν συνδυάζεται με ανάκριση του υπόπτου⁶¹⁷.
- 235 Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ το εν λόγω δικαίωμα, το οποίο δεν διατυπώνεται ρητά στη Σύμβαση, ενδέχεται να περιορίζεται όταν συντρέχει εύλογη αιτία (*good cause*)⁶¹⁸ ή –κατά άλλη διατύπωση– όταν συντρέχουν «επιτακτικοί λόγοι»⁶¹⁹. Μέλημα του Δικαστηρίου είναι να εξετάζει, υπό το φως του συνόλου της διαδικασίας, κατά πόσον ο εν λόγω περιορισμός έθιξε τα υπερασπιστικά δικαιώματα και στέρησε στον κατηγορούμενο το δίκαιο χαρακτήρα της δίκης⁶²⁰.
- 236 Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ προκύπτει ότι το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη ορισμένα στοιχεία προκειμένου να αξιολογήσει το επιτρεπτό ή μη του περιορισμού του δικαιώματος σε δικηγόρο κατά το στάδιο της προδικασίας και ιδίως της αστυνομικής προανάκρισης. Στο πλαίσιο αυτό, έχει κριθεί ότι οι τυχόν ενοχοποιητικές δηλώσεις του προσφεύγοντος χωρίς την παρουσία δικηγόρου συνιστούν παράγοντα που συνεκτιμάται⁶²¹. Έτσι, στην απόφαση *Salduz κατά Τουρκίας*, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης επανέλαβε ότι ο περιορισμός του δικαιώματος σε συνήγορο πρέπει να υπαγορεύεται από επιτακτικούς λόγους. Ωστόσο, ακόμη και αν συντρέχουν τέτοιοι λόγοι, η απουσία δικηγόρου δεν θα πρέπει να οδηγήσει σε παραβίαση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Το Δικαστήριο τόνισε ότι τα εν λόγω δικαιώματα θίγονται, κατά κανόνα, ανεπανόρθωτα όταν ενοχοποιητικές δηλώσεις του κατηγορουμένου που έγιναν κατά την κράτησή του από την αστυνομία και

616. ΕΔΔΑ, *John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 8.2.1996, παρ. 63, *Pishchalnikov κ. Ρωσίας*, 24.9.2009, παρ. 67, *Galstyan κ. Αρμενίας*, 15.11.2007, παρ. 89, *Turbylev κ. Ρωσίας*, 06.10.2015, παρ. 93.

617. ΕΔΔΑ, *Blaj κ. Ρουμανίας*, 8.4.2014, παρ. 92 επ.

618. ΕΔΔΑ, *Őcalan κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 131, *John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 63, *Šebalj κ. Κροατίας*, 28.6.2011, παρ. 250, *Salduz κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 27.11.2008, παρ. 52.

619. ΕΔΔΑ, *Salduz κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 55.

620. ΕΔΔΑ, *Magee κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 6.6.2000, παρ. 41, *Brennan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 16.10.2001, παρ. 45. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Salduz κ. Τουρκίας*, ό.π., όπου το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι, ακόμη κι αν ο περιορισμός του δικαιώματος σε δικηγόρο είναι δικαιολογημένος, ενδέχεται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις να παραβιάζεται ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης.

621. Βλ. *a contrario*, ΕΔΔΑ, *Brennan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., ιδίως παρ. 48, όπου το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του ότι ο προσφεύγων δεν προέβη σε κάποια ενοχοποιητική δήλωση και επιπλέον οι δικαστικές αρχές δεν στηρίχθηκαν σε όσα είπε ή αρνήθηκε να πει κατά το χρονικό διάστημα που παρέμεινε χωρίς δικηγόρο.

χωρίς παρουσία δικηγόρου χρησιμοποιούνται για την καταδίκη του⁶²². Εξ άλλου, σε άλλη απόφαση υπογραμμίστηκε ότι ούτε η μεταγενέστερη πρόσβαση σε δικηγόρο, ούτε η κατ'αντιμωλίαν δίκη και η δυνατότητα αμφισβήτησης του παραδεκτού του εν λόγω αποδεικτικού μέσου μπορούν κατά κανόνα να επανορθώσουν την παραπάνω προσβολή των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου⁶²³. Αντίθετα, το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση σε υπόθεση όπου ο προσφεύγων είχε οικειοθελώς ομολογήσει την ενοχή του χωρίς παρουσία δικηγόρου ενώ εξεταζόταν με άλλους ως μάρτυρας. Εν προκειμένω, ο ίδιος επιβεβαίωσε πολλές φορές από τη στιγμή που θεωρήθηκε κατηγορούμενος, και έχοντας πλέον δικηγόρο, την εν λόγω ομολογία του. Εξ άλλου, δεν απέδειξε πώς η απουσία δικηγόρου στο αρχικό στάδιο που εξεταζόταν ως μάρτυρας και η αρχική οικειοθελής ομολογία επιβάρυναν τη θέση του⁶²⁴.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη του το κατά πόσον ασκήθηκε πίεση στον προσφεύγοντα που στερήθηκε την παρουσία δικηγόρου από τις ανακριτικές αρχές. Πράγματι, η παρουσία δικηγόρου μπορεί να διαδραματίσει εξισοροπητικό ρόλο στην ανάκριση, ιδίως όταν έχει καλλιεργηθεί μία εκφοβιστική ατμόσφαιρα που στοχεύει να κάμψει την αρχική βούληση του ανακρινόμενου να διατηρήσει τη σιωπή του⁶²⁵. Στην ίδια κατεύθυνση, το Δικαστήριο επιδεικνύει ιδιαίτερη προσοχή στις υποθέσεις όπου ο εξεταζόμενος είναι ανήλικος, δεδομένου ότι ιδίως σε αυτές τις περιπτώσεις ο συνήγορος μπορεί να διαδραματίσει το σχετικό αντίβαρο και να αποτρέψει τον ανακρινόμενο να ήρθε σε ενοχοποιητικές δηλώσεις λόγω της ψυχολογικής πίεσης⁶²⁶.

Ένα ακόμη στοιχείο που συνεκτιμάται από το ΕΔΔΑ είναι η φύση του περιορισμού του δικαιώματος σε συνήγορο κατά την κράτηση του προσφεύγοντος από την αστυνομία. Όταν ο εν λόγω περιορισμός είναι συστηματικός και απορρέει από διάταξη του εσωτερικού δικαίου, το Δικαστήριο τείνει να διαπιστώνει ότι το γεγονός αυτό από μόνο του παραβιάζει το άρθρο 6. Με άλλα λόγια, η διαπίστωση της παραβίασης πραγματοποιείται ανεξάρτητα από τυχόν ενοχοποιητικές δηλώσεις του προσφεύγοντος και, συνεπώς, ακόμη και όταν εκείνος άσκησε το δικαίωμά του σε σιωπή⁶²⁷.

622. ΕΔΔΑ, *Salduz κ. Τουρκίας*, ό.π., ιδίως παρ. 56-62. Εν προκειμένω, οι τουρκικές αρχές είχαν αρνηθεί τη συνδρομή δικηγόρου στον προσφεύγοντα, ο οποίος δήλωσε την ενοχή του κατά την κράτησή του και η δήλωσή του αυτή χρησιμοποιήθηκε για την καταδίκη του. Παρότι ο κατηγορούμενος μπορούσε να αμφισβητήσει τις σε βάρος του κατηγορίες στο ακροατήριο, το γεγονός ότι στερήθηκε τη συνδρομή δικηγόρου κατά την κράτησή του έθιξε ανεπανόρθωτα τα υπερασπιστικά του δικαιώματα, ιδίως δεδομένου ότι ήταν ανήλικος. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Lopata κ. Ρωσίας*, 13.7.2010, ιδίως παρ. 130, *Nechto κ. Ρωσίας*, 24.1.2012, παρ. 102.

623. ΕΔΔΑ, *Turbylev κ. Ρωσίας*, 6.10.2015, παρ. 95.

624. ΕΔΔΑ, *Bandaletov κ. Ουκρανίας*, 31.10.2013, παρ. 71.

625. ΕΔΔΑ, *Magee κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., ιδίως παρ. 43. Το Δικαστήριο έκρινε ότι για λόγους δίκαιης διαδικασίας, ο κατηγορούμενος που κρατείτο απομονωμένος από τον κόσμο και υφίστατο ψυχολογική πίεση σε μια ανάκριση ειδικά σχεδιασμένη να τον εξαναγκάσει να ομολογήσει είχε δικαίωμα σε συνήγορο, ο οποίος θα αποτελούσε το σχετικό αντίβαρο. Με δεδομένο επιπλέον ότι οι δηλώσεις στις οποίες προέβη ο κατηγορούμενος ήταν σημαντικές για την καταδίκη του, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ). Ας σημειωθεί ότι εν προκειμένω οι δηλώσεις του κατηγορουμένου δεν αποτέλεσαν προϊόν βασανιστηρίου ή απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, αλλά ήταν οικειοθελείς.

626. ΕΔΔΑ, *Panovits κ. Κύπρου*, 11.12.2008, παρ. 71-77, *Adamkiewicz κ. Πολωνίας*, 2.3.2010, παρ. 86-92.

627. ΕΔΔΑ, *Dayanan κ. Τουρκίας*, ό.π., ιδίως παρ. 33-34. Βλ. επίσης, *Yeşilkaya κ. Τουρκίας*, 8.12.2009, παρ. 31-32, *Boz κ. Τουρκίας*, 9.2.2010, παρ. 34-35, *Fazli Kaya κ. Τουρκίας*, 17.9.2013, παρ. 25-26, *Borg*

239 Τέλος, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι η παραίτηση από το δικαίωμα σε συνήγορο στο στάδιο της προδικασίας πρέπει να είναι οικειοθελής, αναμφισβήτητη, να μην έρχεται σε αντίθεση προς κάποιο σημαντικό δημόσιο συμφέρον και να συνοδεύεται από ένα *mini-mum* εγγυήσεων αντίστοιχων της σημασίας της παραίτησης⁶²⁸. Επιπλέον, πριν ο κατηγορούμενος θεωρηθεί ότι παραιτήθηκε από το παραπάνω δικαίωμα, θα πρέπει να διασφαλίζεται ότι έχει συνειδητοποιήσει πλήρως τις συνέπειες που θα έχει η εν λόγω παραίτηση. Το στοιχείο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε σχέση προς τους ανήλικους ανακρινόμενους, οι οποίοι ενδέχεται λόγω του νεαρού της ηλικίας τους να μην είναι σε θέση να αντιληφθούν τη σημασία της παρουσίας συνηγόρου, καθώς και γενικότερα τη σημασία της παραίτησης από το δικαίωμα σε δικηγόρο. Εν προκειμένω, οι αρχές θα πρέπει να λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου ο ανήλικος να τελεί σε πλήρη επίγνωση των υπερασπιστικών του δικαιωμάτων και των συνεπειών της τυχόν παραίτησής του⁶²⁹.

2. Το δικαίωμα σε συνήγορο της επιλογής του κατηγορουμένου

240 Όταν ο κατηγορούμενος δεν επιθυμεί (ή δεν του επιτρέπεται) να υπερασπιστεί τον εαυτό του μόνος του έχει το δικαίωμα να αναθέσει την υπεράσπισή του σε συνήγορο⁶³⁰ της αρρεσκείας του⁶³¹. Όπως έχει τονίσει το Δικαστήριο, το Κράτος δεν μπορεί να υποχρεώσει τον κατηγορούμενο σε αυτοπρόσωπη υπεράσπιση⁶³². Όταν ο κατηγορούμενος εκπροσωπείται από συνήγορο, το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) εγγυάται παράλληλα, όπως είδαμε, και την παρουσία του ίδιου του κατηγορουμένου⁶³³. Ωστόσο, το δικαίωμα σε νομική εκπροσώπηση δεν θα πρέπει να βασίζεται απαραίτητα στην εμφάνιση και παράσταση του κατηγορουμένου. Το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι η ανάγκη εξασφάλισης της εμφάνισης του κατηγορουμένου στη δίκη είναι σημαντική, αλλά κατά κανόνα υποχωρεί έναντι του δικαιώματος νομικής υπεράσπισής του. Με άλλα λόγια, ο κατηγορούμενος δεν χάνει το δικαίωμά του σε νομική εκπροσώπηση αποκλειστικά λόγω του ότι δεν παρίσταται στη δίκη⁶³⁴. Αν και η εθνική νομοθεσία οφείλει να αποθαρρύνει τις αδικαιολόγητες απουσίες των κατηγορουμέ-

κ. Μάλτας, 12.1.2016, παρ. 60-63.

628. ΕΔΔΑ, *Salduz κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 59.

629. ΕΔΔΑ, *Panovits κ. Κύπρου*, ό.π., παρ. 68, *Adamkiewicz κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 89.

630. Η γραμματική διατύπωση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) (*legal assistance, assistance d'un défenseur*) δεν αποκλείει *de plano* την εκπροσώπηση του κατηγορουμένου από πρόσωπο που δεν έχει άδεια άσκησης του δικηγορικού λειτουργήματος. Το Κράτος, ωστόσο, δύναται να θέτει σε ισχύ νομοθετικό πλαίσιο που να ρυθμίζει το σχετικό ζήτημα. Βλ. ΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Γερμανίας*, 14.12.1959.

631. ΕΔΔΑ, *Pavlenko κ. Ρωσίας*, 1.4.2010, παρ. 98, *Campbell and Fell κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.6.1984, παρ. 99, *Pakelli κ. Γερμανίας*, 25.4.1983, παρ. 31, *Whitfield κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 12.4.2005, παρ. 48.

632. ΕΔΔΑ, *Pakelli κ. Γερμανίας*, ό.π., ιδίως παρ. 31 επ.

633. ΕΔΔΑ, *FCB κ. Ιταλίας*, 28.8.1991, παρ. 28 επ.

634. ΕΔΔΑ, *Neziraj κ. Γερμανίας*, 8.11.2012, παρ. 46-50, *Stroek κ. Βελγίου*, 20.3.2001, παρ. 23, *Goedhart κ. Βελγίου*, 20.3.2001, παρ. 26. Το παραπάνω ισχύει ακόμη κι αν ο κατηγορούμενος έχει κληθεί νομίμως και δεν παρέχεται κάποιος λόγος για την απουσία. ΕΔΔΑ, *Lala κ. Ολλανδίας*, 22.9.1994, παρ. 33, *Pelladoah κ. Ολλανδίας*, 22.9.1994, παρ. 40, *Van Geysseghem κ. Βελγίου* (Ευρεία Σύμβαση), 21.1.1999, παρ. 33, *Van Pelt κ. Γαλλίας*, 23.5.2000, παρ. 66, *Harizi κ. Γαλλίας*, 29.3.2005, παρ. 49. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Kari-Pekka Pietiläinen κ. Φινλανδίας*, 22.9.2009, όπου το Δικαστήριο εξετάζει το κατά πόσον η παρουσία του κατηγορουμένου στη δίκη ήταν άκρως απαραίτητη (ό.π., παρ. 33-35).

υνήγορο
/ έρχεται
ένα *mini-*
) κατηγο-
λιασφαλί-
ίτησπ. Το
όμενους,
α αντιλη-
α της πα-
μβάνουν
ιπερασπι-

ον εαυτό
° της αρε-
ώσει τον
σωπείται
ν παρου-
ησπσπ δεν
ουμένου.
J κατηγο-
ιωμάτος
ιωμά του
Αν και η
γορουμέ-

ησειur) δεν
ίδια άσκη-
ικό πλαίσιο

28.6.1984,
12.4.2005,

, Goedhart
ληθεί νομί-
4, παρ. 33,
, 21.1.1999,
βλ. επίσης,
τά πόσον η

ΠΟΥΛΟΥ

ων, δεν πρέπει να τιμωρεί τους τελευταίους με το να τους αφαιρεί το δικαίωμα σε συνήγορο. Ο νόμιμος σκοπός της εμφάνισης στη δίκη μπορεί να διασφαλιστεί με άλλα μέσα από την αφαίρεση του δικαιώματος υπεράσπισης⁶³⁵.

Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι το δικαίωμα σε συνήγορο της επιλογής του κατηγορουμέ- 241
νου δεν είναι απόλυτο και μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς. Η επιλογή εκ μέρους του κατηγορουμένου, καταρχήν, θα πρέπει να γίνει σεβαστή. Ωστόσο, το Κράτος μπορεί να αρνηθεί ένα συνήγορο για «σχετικούς και επαρκείς» λόγους⁶³⁶. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι ως προς τον περιορισμό του δικαιώματος επιλογής δικηγόρου εφαρμόζεται ένα λιγότερο αυστηρό κριτήριο από εκείνο που ισχύει για το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο: στην πρώτη περίπτωση «σχετικοί και επαρκείς» λόγοι μπορούν να δικαιολογήσουν τον περιορισμό, ενώ η πρόσβαση σε συνήγορο ενδέχεται να δικαιολογηθεί μόνο για «επιτακτικούς» λόγους⁶³⁷.

Ειδικότερα, περιορισμοί σε σχέση προς την υποχρεωτική επιλογή δικηγόρων-μελών από ειδικό δικηγορικό σύλλογο ή κανόνες που ορίζουν τα προσόντα και την απαιτούμενη συμπεριφορά των δικηγόρων που δικαιούνται να εξασκήσουν τη δικηγορία έχουν θεωρηθεί επιτρεπτοί⁶³⁸. Στην ίδια κατεύθυνση, ένας δικηγόρος μπορεί να αποκλειστεί λόγω μη συμμόρφωσής του προς τους κανόνες επαγγελματικής δεοντολογίας⁶³⁹, λόγω του ότι ήταν και μάρτυρας στην ίδια υπόθεση⁶⁴⁰, λόγω σύγκρουσης συμφερόντων⁶⁴¹, κ.λπ. Περιορισμοί ως προς τον αριθμό των δικηγόρων που διορίζει ο κατηγορούμενος έχουν κριθεί συμβατοί με το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) στο μέτρο που δεν διαταράσσουν την ισότητα των όπλων σε σχέση προς την κατηγορούσα αρχή⁶⁴². Εξάλλου, το ΕΔΔΑ δεν έχει διαπιστώσει παραβίαση της εν λόγω παραγράφου στην περίπτωση υποχρεωτικού διορισμού συνηγόρου από το δικαστήριο παράλληλα με τους συνηγόρους της επιλογής του προσφεύγοντος για λόγους που εξυπηρετούν το συμφέρον της δικαιοσύνης⁶⁴³.

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση κατά την οποία ο διορισμένος από 242
τον κατηγορούμενο συνήγορος δεν εμφανίζεται στο ακροατήριο λόγω ασθένειας. Σε μια τέτοια υπόθεση, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του τις προβλέψεις του εσωτερικού δικαίου σύμφωνα με τις οποίες ο δικηγόρος που έχει κώλυμα οφείλει να παράσχει αντικαταστάτη και έκρινε ότι το Κράτος δεν μπορούσε να καταστεί υπεύθυνο για κωλύματα του συνηγό-

635. ΕΔΔΑ, *Neziraj κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 51.

636. ΕΔΔΑ, *Croissant κ. Γερμανίας*, ό.π., ιδίως παρ. 30.

637. ΕΔΔΑ, *Dvorski κ. Κροατίας*, 20.10.2015 (Ευρεία Σύνθεση), ιδίως παρ. 81.

638. ΕΔΔΑ, *Meftah κ.ά. κ. Γαλλίας*, 26.7.2002 όπου κρίθηκε ότι το γαλλικό σύστημα κατά το οποίο ο προσφεύγων μπορούσε να διορίσει μόνο δικηγόρους στον Άρειο Πάγο ή το Συμβούλιο της Επικρατείας δεν παραβίαζε το άρθρο 6 παρ. 3 (γ). Το Δικαστήριο συνεκτίμησε τη φύση των διαδικασιών, η οποίες ήταν κυρίως γραπτές και αφορούσαν νομικά ζητήματα, καθώς και τις σχετικές κοινοτικές Οδηγίες (ό.π., ιδίως παρ. 45 επ).

639. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Ensslin, Baader and Raspe κ. Γερμανίας*, 8.7.1978.

640. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Κ. κ. Δανίας*, 5.5.1993.

641. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.10.1978.

642. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Ensslin, Baader and Raspe κ. Γερμανίας*, ό.π.

643. ΕΔΔΑ, *Croissant κ. Γερμανίας*, ό.π., ιδίως παρ. 29 επ.

ρου που επιλέχθηκε από τον κατηγορούμενο⁶⁴⁴. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε την παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) σε υπόθεση η οποία αφορούσε ασθένεια δικηγόρου κατά την τελευταία ακροαματική διαδικασία στην οποία παρουσιάζονταν τα τελικά επιχειρήματα της κατηγορούσας αρχής και του κατηγορουμένου. Προκειμένου να καταλήξει στο συμπέρασμα αυτό, το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι το εθνικό δικαστήριο απέρριψε αίτημα αναβολής του εν λόγω δικηγόρου, παρότι ο τελευταίος είχε ειδοποιηθεί για την ξαφνική ασθένειά του στέλλοντας το αντίστοιχο ιατρικό πιστοποιητικό⁶⁴⁵.

Γ. Το δικαίωμα σε δωρεάν νομική συνδρομή

- 243 Σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) ο κατηγορούμενος δικαιούται, υπό προϋποθέσεις, την παροχή συνηγόρου δωρεάν. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να τονιστεί ότι η άρνηση της δωρεάν συνδρομής που στηρίζεται σε επικαλούμενη σιωπηρή παραίτηση του κατηγορουμένου από το εν λόγω δικαίωμα θα πρέπει να εξετάζεται προσεκτικά από τις εθνικές αρχές⁶⁴⁶.
- 244 Επιπλέον, η δωρεάν παροχή αναφέρεται στο χρονικό διάστημα της δίκης και καθόσον ο κατηγορούμενος δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώσει. Με άλλα λόγια, δεν αποκλείεται η μεταγενέστερη επιβολή της υποχρέωσης καταβολής του σχετικού κόστους. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η υποχρέωση του καταδικασθέντα για απόδοση της αμοιβής των συνηγόρων μετά τη δίκη δεν είναι *per se* αντίθετη προς τη Σύμβαση, στο μέτρο που ο διορισμός των συνηγόρων είναι απαραίτητος και το χρεωθέν ποσό αμοιβής λογικό⁶⁴⁷.

Παρακάτω θα εξετάσουμε τις προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά προκειμένου ο κατηγορούμενος να λάβει δωρεάν νομική βοήθεια: την οικονομική αδυναμία του τελευταίου να πληρώσει την αμοιβή του συνηγόρου και την εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης⁶⁴⁸. Στη συνέχεια, θα αναλυθεί η υποχρέωση του Κράτους για παροχή πρακτικής και αποτελεσματικής νομικής συνδρομής.

1. Οι προϋποθέσεις

α) Η οικονομική αδυναμία του κατηγορουμένου

- 245 Η συνδρομή της πρώτης προϋπόθεσης αξιολογείται καταρχήν από τις εθνικές αρχές. Ωστόσο, το Δικαστήριο ελέγχει τις σχετικές εθνικές αποφάσεις για αυθαιρεσία ή έλλειψη

644. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Triprodi κ. Ιταλίας*, 13.1.1992. Βλ., επίσης ΕΔΔΑ, *Milone κ. Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 23.3.1999 (όπου ο συνήγορος δεν παραστάθηκε λόγω συμμετοχής του σε -μη υποχρεωτική για όλους τους δικηγόρους- απεργία).

645. ΕΔΔΑ, *Hanzevacki κ. Κροατίας*, 16.4.2009, ιδίως παρ. 24 επ. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ, *Guvenc κ. Τουρκίας*, 20.1.2009, όπου ο κατηγορούμενος για σοβαρά αδικήματα ήταν ανήλικος και ο επιλεγμένος από τον ίδιο δικηγόρος δεν εμφανίστηκε σε αρκετές ακροάσεις. Εν όψει της προφανούς ανεπάρκειας του δικηγόρου να εκπροσωπήσει τον ανήλικο, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το εθνικό δικαστήριο όφειλε να μεριμνήσει για τη νομική εκπροσώπηση του κατηγορουμένου (ό.π., παρ. 131-133).

646. ΕΔΔΑ, *Volkov and Adamskiy κ. Ρωσίας*, 26.3.2015, παρ. 56 επ.

647. ΕΔΔΑ, *Croissant κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 33-38. Βλ., επίσης ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Γερμανίας*, 6.5.1982, όπου επισμαίνεται ότι το Κράτος δεν μπορεί να ζητήσει την απόδοση του ποσού εφόσον ο κατηγορούμενος εξακολουθεί να μη διαθέτει τα μέσα να πληρώσει.

648. ΕΔΔΑ, *Pham Hoang κ. Γαλλίας*, 25.9.1992, παρ. 39.

επαρκούς αιτιολόγησης. Έτσι, για παράδειγμα, τα όργανα του Στρασβούργου έχουν αποφανθεί ότι συνέτρεχε η προϋπόθεση της οικονομικής αδυναμίας του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος λάμβανε οικονομική ενίσχυση από το Κράτος λόγω οικονομικής ανέχειας⁶⁴⁹ ή ήταν άνεργος⁶⁵⁰ ή είχε κριθεί δικαιούχος δωρεάν νομικής βοήθειας στον πρώτο και το δεύτερο βαθμό, αλλά εξέπεσε του εν λόγω δικαιώματος στην ανσίρεση χωρίς συγκεκριμένο λόγο⁶⁵¹. Στο ίδιο συμπέρασμα έχει καταλήξει το Δικαστήριο όταν υπήρχαν σαφείς ενδείξεις για την οικονομική αδυναμία πληρωμής συνηγόρου και οι εθνικές αρχές δεν εξέτασαν τον σχετικό ισχυρισμό του κατηγορουμένου ή δεν αιτιολόγησαν την άρνηση παροχής δωρεάν νομικής συνδρομής⁶⁵².

β) Το συμφέρον της δικαιοσύνης

Η δεύτερη προϋπόθεση που τίθεται από το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) προκειμένου ο κατηγορού- 246
μενος να τύχει δωρεάν νομικής βοήθειας είναι εκείνη της εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης. Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι δεν χρειάζεται να αποδειχθεί η διαφορετική έκβαση της πορείας της δίκης εάν είχε παρασχεθεί ο συνήγορος. Κάτι τέτοιο είναι τελείως υποθετικό, δύσκολο να αποδειχθεί και θα καθιστούσε αναποτελεσματική την εγγύηση για δωρεάν παροχή συνηγόρου⁶⁵³. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, να χρειαστεί να προσδιοριστεί σε ποια σημεία θα μπορούσε να συνεισφέρει ο συνήγορος.

Προκειμένου το Δικαστήριο να αποφανθεί κατά πόσον η παροχή δωρεάν νομικής συνδρο- 247
μής ενδείκνυται από το συμφέρον της δικαιοσύνης λαμβάνει υπόψη του ορισμένα στοιχεία. Σε αυτά συγκαταλέγεται καταρχήν η σοβαρότητα του αδικήματος και η βαρύτητα της επαπειλούμενης ποινής⁶⁵⁴. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι όταν το διακύβευμα είναι η στέρση της ελευθερίας, το συμφέρον της δικαιοσύνης υπαγορεύει κατά κανόνα τη νομική εκπροσώπηση του κατηγορουμένου⁶⁵⁵. Στο πλαίσιο αυτό, έχει κριθεί ότι η μέγιστη επαπειλούμενη ποινή ύψους τριών ετών συνεπάγεται από μόνη της την ανάγκη ορισμού δωρεάν συνηγόρου⁶⁵⁶. Δεν συμβαίνει το ίδιο στην περίπτωση κατά την οποία το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται ο προσφεύγων τιμωρείται με μικρό πρόστιμο⁶⁵⁷. Το Δικαστήριο συνε-

649. ΕΕπιτροπήΔΑ, *S.D. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.9.1998, παρ. 62 επ., *M.C., Deary and Clark κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.9.1998, παρ. 62 επ.

650. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Johnson κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.9.1998, παρ. 58-59 όπου μάλιστα η Επιτροπή υπογράμμισε ότι το καθ' ου η προσφυγή Κράτος δεν ισχυρίστηκε ότι ο προσφεύγων είχε τα οικονομικά μέσα να πληρώσει συνήγορο.

651. ΕΔΔΑ, *R.D. κ. Πολωνίας*, 18.12.2001, παρ. 46.

652. ΕΔΔΑ, *Tsonyo Tsonen κ. Βουλγαρίας* (No 2), 14.1.2010, ιδίως παρ. 39. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Twalib κ. Ελλάδας*, 9.6.1998, παρ. 51.

653. ΕΔΔΑ, *Artico κ. Ιταλίας*, 13.5.1980, ιδίως παρ. 35 επ.

654. ΕΔΔΑ, *Twalib κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 52, *Talat Tunc κ. Τουρκίας*, 27.3.2007, παρ. 56, *Zdravko Stanev κ. Βουλγαρίας*, 6.11.2012, παρ. 38, *Mikhaylova κ. Ρωσίας*, 19.11.2015, παρ. 79, 80 και 91.

655. ΕΔΔΑ, *Benham κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνοψη), 10.6.1996, παρ. 60-61, *Shabelnik κ. Ουκρανίας*, 19.2.2009, παρ. 58, *Padalov κ. Βουλγαρίας*, 10.8.2006, παρ. 43.

656. ΕΔΔΑ, *Quaranta κ. Ελβετίας*, ό.π., ιδίως παρ. 33.

657. ΕΔΔΑ, *Gutfreund κ. Γαλλίας*, 12.6.2003, παρ. 39. Βλ., ωστόσο, ΕΔΔΑ, *Pham Hoang κ. Γαλλίας*, στην οποία το επαπειλούμενο πρόστιμο ήταν ιδιαίτερα υψηλό και το γεγονός αυτό συνεκτιμήθηκε από το Δικαστήριο (ό.π., παρ. 39-41).

κτιμά επίσης την πολυπλοκότητα της διαδικασίας⁶⁵⁸, τυχόν προσωπικές δυσκολίες του κατηγορουμένου ως προς τη γλώσσα, την κατανόηση κ.λπ.⁶⁵⁹ και γενικότερα την προσωπική κατάσταση του κατηγορουμένου. Ως προς το τελευταίο σημείο, έχει υπογραμμιστεί ότι η ικανότητα του κατηγορουμένου να παρουσιάσει τα επιχειρήματά του και οι τυχόν νομικές του γνώσεις δεν απαλλάσσουν τις εθνικές αρχές από την υποχρέωση νομικής συνδρομής στο μέτρο που αυτός δεν είναι νομικός⁶⁶⁰.

2. Η «πρακτική και αποτελεσματική» νομική συνδρομή

- 248 Το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι η παροχή συνηγόρου υπεράσπισης δεν εξαντλεί πάντα τις υποχρεώσεις του Κράτους ως προς το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) και δεν συνεπάγεται απαραίτητα τη συμμόρφωση προς τις επιταγές του τελευταίου. Με άλλα λόγια, ο ορισμός συνηγόρου, από μόνος του, δεν εξασφαλίζει την αποτελεσματική παροχή νομικής συνδρομής, στο μέτρο που οι διοριζόμενοι συνήγοροι από το δικαστήριο μπορεί να αποποιηθούν τα καθήκοντά τους ή να εμποδιστούν από το να τα ασκήσουν⁶⁶¹. Από τη στιγμή που θα ενημερωθούν σχετικά, οι αρχές οφείλουν είτε να αντικαταστήσουν τον δικηγόρο είτε να τον υποχρεώσουν να εκπληρώσει τα καθήκοντά του⁶⁶².
- 249 Το Κράτος, ωστόσο, δεν μπορεί να καταστεί υπεύθυνο για κάθε αδυναμία ή παράλειψη εκ μέρους του συνηγόρου που ορίστηκε από τις αρχές ή και εκ μέρους του συνηγόρου που επέλεξε ο κατηγορούμενος. Από την ανεξαρτησία του δικηγορικού λειτουργήματος προκύπτει ότι η υπεράσπιση είναι κυρίως ένα ζήτημα που αφορά τον κατηγορούμενο και τον συνήγορό του, ανεξάρτητα αν ο τελευταίος παρέχεται δωρεάν ή όχι⁶⁶³. Το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι οι εθνικές αρχές οφείλουν να επέμβουν όταν η αδυναμία του διορισμένου συνηγόρου για αποτελεσματική εκπροσώπηση είναι προφανής ή περιέρχεται επαρκώς σε γνώση τους με κάποιο τρόπο⁶⁶⁴. Έτσι, στην απόφαση *Βαμβακάς κατά Ελλάδας*, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) επειδή οι εθνικές δικαστικές αρχές απέρριψαν την αίτηση ακύρωσης του κατηγορουμένου που ήταν έγκλειστος σε φυλακή λόγω της μη εμφάνισης του διορισμένου από τον πρόεδρο του Αρείου Πάγου δικηγόρου του, χωρίς να αναβάλουν την υπόθεση και να εξετάσουν τον λόγο της μη παράστασής του και το κατά πόσον διαφυλάχθηκαν τα συμφέροντα του κατηγορουμένου⁶⁶⁵.

658. Έτσι, όσο πιο πολύπλοκη είναι η διαδικασία, τόσο πιο πιθανό είναι να απαιτείται ο διορισμός συνηγόρου. Βλ. ΕΔΔΑ, *Pham Hoang κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 40 *in fine*, *Tsongo Tsonen κ. Βουλγαρίας (No 2)*, ό.π., ιδίως παρ. 40.

659. ΕΔΔΑ, *Twalib κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 53 (αλλοδαπός που δεν γνώριζε ελληνικά ή το ελληνικό νομικό σύστημα), *Vaudelle κ. Γαλλίας*, 30.1.2001, ιδίως παρ. 60 επ. (κατηγορούμενος μειωμένης νοητικής ικανότητας).

660. ΕΔΔΑ, *Mikhailova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 91.

661. ΕΔΔΑ, *Kemal Kahraman and Ali Kahraman κ. Τουρκίας*, 26.4.2007, παρ. 35.

662. ΕΔΔΑ, *Iglin κ. Ουκρανίας*, 12.1.2012, παρ. 67.

663. ΕΔΔΑ, *Cuscani κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 24.9.2002, παρ. 39.

664. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 65, *Daud κ. Πορτογαλίας*, 21.4.1998, παρ. 38, *Huseyn κ.ά. κ. Αζερμπαϊτζάν*, 26.7.2011, παρ. 180, *Nikolayenko κ. Ουκρανίας*, 15.11.2012, παρ. 57, *Czekalla κ. Πορτογαλίας*, 10.10.2002, παρ. 60 επ.

665. ΕΔΔΑ, *Vamvakas κ. Ελλάδας (No2)*, 9.4.2015, παρ. 41.

V. Το δικαίωμα εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας και υπεράσπισης

Όπως γίνεται κατανοητό από τη γραμματική του διατύπωσης, το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) περιέ- 250
χει τρία επιμέρους στοιχεία: α) το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει ή να ζητά την
εξέταση μαρτύρων κατηγορίας, β) το δικαίωμα να καλεί μάρτυρες της επιλογής του προκει-
μένου να καταθέσουν στη δίκη και γ) το δικαίωμα να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας
υπό τους ίδιους όρους με αυτούς της υπεράσπισης. Η μη εμφάνιση ενός μάρτυρα μια συ-
γκεκριμένη στιγμή δεν συνεπάγεται απαραίτητα παραβίαση του εν λόγω άρθρου, υπό την
προϋπόθεση ότι ο μάρτυρας έχει εξετασθεί σε προηγούμενο στάδιο με τη συμμετοχή της
υπεράσπισης. Από την άλλη πλευρά, η εξέταση από τον κατηγορούμενο μαρτύρων κατη-
γορίας μόνο στο στάδιο της προδικασίας δεν είναι συμβατή προς το εδάφιο δ' όταν δεν συ-
νοδεύεται από διαδικαστικές εγγυήσεις⁶⁶⁶ ή όταν οι μάρτυρες στη συνέχεια άλλαξαν τη θέ-
ση και τη μαρτυρία τους⁶⁶⁷.

Περαιτέρω, το δικαίωμα του κατηγορουμένου να καλέσει μάρτυρες προς εξέταση αφορά 251
τόσο τη δίκη σε πρώτο βαθμό όσο και την κατ' έφεση δίκη στην οποία εξετάζονται και επα-
ναξιολογούνται τα πραγματικά περιστατικά⁶⁶⁸. Πράγματι, η κλήση μάρτυρα προς εξέταση
μπορεί να είναι απαραίτητη όταν το εφετείο ανατρέπει την απόφαση του πρώτου βαθμού
επαναξιολογώντας το αποδεικτικό υλικό (π.χ. τις φωτογραφίες, τις καταθέσεις των μαρτύ-
ρων και τα σχετικά έγγραφα)⁶⁶⁹.

Όταν εξετάζει μια επικαλούμενη παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (δ), το Δικαστήριο ερευ- 252
νά σφαιρικά τις διάφορες δυσκολίες που αντιμετώπισε η υπεράσπιση ως προς τους μάρ-
τυρες και αξιολογεί το συνολικό αντίκτυπο των εν λόγω δυσκολιών στο δίκαιο χαρακτήρα
της όλης δίκης⁶⁷⁰. Η παραπάνω αξιολόγηση λαμβάνει υπόψη, εκτός από τα δικαιώματα της
υπεράσπισης, εκείνα των θυμάτων⁶⁷¹ ή και των μαρτύρων⁶⁷². Υπενθυμίζεται ότι η νομιμό-
τητα των αποδεικτικών μέσων είναι ένα ζήτημα που ρυθμίζεται από το εσωτερικό δίκαιο
των Κρατών και εξετάζεται από τα εθνικά δικαστήρια. Μέλημα του ΕΔΔΑ είναι να ερευνή-
σει εάν η διαδικασία διεξήχθη δίκαια⁶⁷³. Έτσι, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας,
το ΕΔΔΑ δεν θα επανεξετάσει τις μαρτυρικές καταθέσεις⁶⁷⁴, εκτός εάν τα εθνικά δικαστήρια
έχουν καταλήξει σε προφανώς άδικα ή αυθαίρετα συμπεράσματα⁶⁷⁵.

666. ΕΔΔΑ, *Melnikov κ. Ρωσίας*, 14.1.2010, παρ. 70-84.

667. ΕΔΔΑ, *Vladimir Romanov κ. Ρωσίας*, 24.7.2008, παρ. 97-106, *Orhan Çazan κ. Τουρκίας*, 23.3.2010, παρ. 31-43.

668. ΕΔΔΑ, *Vidal κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 30-35.

669. Πρβλ. ΕΔΔΑ, *García Hernández κ. Ισπανίας*, 16.11.2010, παρ. 26 επ.

670. ΕΔΔΑ, *Vidal κ. Βελγίου*, 22.4.1992, παρ. 33, *Delta κ. Γαλλίας*, 19.12.1990, παρ. 35.

671. ΕΔΔΑ, *Gäfgen κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 1.6.2010, παρ. 175, *Hümmer κ. Γερμανίας*, 19.7.2012, παρ. 37.

672. ΕΔΔΑ, *Doorson κ. Ολλανδίας*, 26.3.1996, παρ. 70.

673. ΕΔΔΑ, *Gäfgen κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 162.

674. ΕΔΔΑ, *Perna κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 6.5.2003, παρ. 29-32, *Van Mechelen κ.ά. κ. Ολλανδίας*, 23.4.1997, παρ. 50.

675. ΕΔΔΑ, *Scheper κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 5.4.2005.

Στη συνέχεια θα αναλυθεί η έννοια του «μάρτυρα», όπως νοείται στο άρθρο 6 παρ. 3 (δ), θα εξεταστούν οι περιπτώσεις του ανώνυμου μάρτυρα ή της μη εμφάνισης του μάρτυρα στο ακροατήριο, καθώς και τα ζητήματα της άρνησης της κλήσης μάρτυρα που προτείνει ο κατηγορούμενος ή της άρνησης εξέτασης μάρτυρα από τον κατηγορούμενο.

Α. Η έννοια του «μάρτυρα»

- 253 Το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι ο όρος «μάρτυρας» αποτελεί αυτόνομη έννοια, η οποία ερμηνεύεται κατά τρόπο ανεξάρτητο από εκείνον με τον οποίο γίνεται αντιληπτή στο εσωτερικό δίκαιο των συμβαλλόμενων Κρατών⁶⁷⁶. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) ως «μάρτυρες» μπορεί να θεωρηθούν και πρόσωπα τα οποία δεν θα χαρακτηρίζονταν έτσι από το εσωτερικό ποινικό δικονομικό δίκαιο. Στο πλαίσιο αυτό, μάρτυρας πρέπει να θεωρείται κάθε πρόσωπο, η κατάθεση του οποίου παρουσιάστηκε ενώπιον του δικαστηρίου και λήφθηκε υπόψη από το τελευταίο. Το παραπάνω ισχύει ανεξάρτητα από το εάν η εν λόγω κατάθεση αναγνώστηκε κατά τη διάρκεια της δίκης⁶⁷⁷.
- 254 Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση των πραγματογνωμόνων. Όπως έχει υπογραμμίσει το Δικαστήριο, η γραμματική διατύπωση του άρθρου 6 παρ. 3 (δ) σχετίζεται με τους μάρτυρες και όχι τους πραγματογνώμονες. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, οι εγγυήσεις της εν λόγω παραγράφου αποτελούν εγγενή στοιχεία της αρχής της δίκαιης δίκης που προβλέπεται στην πρώτη παράγραφο. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει και τα πρόσωπα αυτά προστατεύεται από τη γενική αρχή και ελέγχεται υπό το φως του άρθρου 6 παρ. 1⁶⁷⁸. Αντιθέτως, στην υπόθεση *Γεώργιος Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας*, το Δικαστήριο ερεύνησε υπό το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) σε συνδυασμό με το άρθρο 6 παρ. 1, το δικαίωμα του κατηγορουμένου να «εξετάζει» και να αμφισβητεί γενικώς τα αποδεικτικά μέσα (και όχι μόνο μάρτυρες). Ειδικότερα το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στο μέτρο που, παρά τα επανειλημμένα αιτήματα του κατηγορουμένου, ουσιαστικά αποδεικτικά μέσα (πρωτότυπα επιταγών στη συγκεκριμένη περίπτωση) δεν προσκομίσθηκαν ούτε συζητήθηκαν επαρκώς στη δίκη και με την παρουσία του κατηγορουμένου, η διαδικασία στο σύνολό της δεν ικανοποιούσε τις απαιτήσεις της δίκαιης δίκης⁶⁷⁹.

676. ΕΔΔΑ, *Kostovski κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 20.11.1989, παρ. 40, *Damir Sibgatullin κ. Ρωσίας*, 24.4.2012, παρ. 45, *Krivoshapkin κ. Ρωσίας*, 27.1.2011, παρ. 56, *A.L. κ. Φινλανδίας*, 27.1.2009, παρ. 38, *Kaste and Mathisen κ. Νορβηγίας*, 9.11.2006, παρ. 53.

677. ΕΔΔΑ, *Kostovski κ. Ολλανδίας*, ό.π.

678. Ο πραγματογνώμων που έχει οριστεί από την κατηγορούσα αρχή ή τον κατηγορούμενο δεν απαιτείται να είναι ανεξάρτητος ή αμερόληπτος. Το τελευταίο, ωστόσο, δεν ισχύει για τον πραγματογνώμονα που έχει διοριστεί από το εθνικό δικαστήριο, ο οποίος πρέπει να πληροί μια σειρά προϋποθέσεων ουδετερότητας. Για τους «πραγματογνώμονες-μάρτυρες» βλ. ΕΔΔΑ, *Bönsch κ. Αυστρίας*, 6.5.1985, παρ. 28 επ. και *Brandstetter κ. Αυστρίας*, 28.8.1991, παρ. 41 επ., όπου το συγκεκριμένο ζήτημα εξετάζεται υπό το φως της γενικής πρόβλεψης του άρθρου 6 παρ. 1.

679. Τα εθνικά δικαστήρια είχαν αρνηθεί, μεταξύ άλλων, να διατάξουν την προσαγωγή των πρωτοτύπων των επιταγών ή επικυρωμένων αντιγράφων από την ίδια την τράπεζα. ΕΔΔΑ, *Georgios Papageorgiou κ. Ελλάδας*, 9.5.2003, παρ. 35-39. Βλ., επίσης, Χριστόπουλου Π., «Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας κατά το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' της ΕΣΔΑ», *ΠοινΔικ*, 2009, 12, (11), σελ. 1283-1303, (σελ. 1284).

3 (δ),
πυρα
ίνει ο

ία ερ-
ωτερι-
ιαρ. 3
ονταν
πει να
αστη-
άν η

υπο-
ται με
γγυή-
s που
το δι-
τη γε-
θήση
3 (δ)
» και
ΕΔΔΑ
υσιώ-
σκομί-
ου, η

ωσίας,
παρ. 38,

αίτεται
να που
ουδετε-
28 επ.
ται υπό

τύπων
ργίου κ.
ένου να
12, (11),

ΥΛΟΥ

Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι στην έννοια του μάρτυρα μπορεί να ενταχθεί και ο 255
συγκατηγορούμενος, στο μέτρο που ο τελευταίος προβαίνει σε επιβαρυντική κατάθεση για
τον κατηγορούμενο. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι το γεγονός ότι οι κα-
ταθέσεις έγιναν από συγκατηγορούμενο και όχι από μάρτυρα δεν διαδραματίζει κάποιο
ρόλο. Εφόσον μία κατάθεση μπορεί να χρησιμεύσει ουσιαστικά ως βάση για καταδίκη απο-
τελεί αποδεικτικό υλικό για την κατηγορούσα αρχή, ανεξάρτητα από το εάν έγινε από μάρ-
τυρα με τη στενή έννοια του όρου ή από συγκατηγορούμενο. Επί του αποδεικτικού υλικού
αυτού εφαρμόζονται οι εγγυήσεις του 6 παρ. 3 (δ)⁶⁸⁰. Η προστατευτική λειτουργία του εν-
λόγω άρθρου συνίσταται στη διασφάλιση του δικαιώματος του κατηγορουμένου να αντι-
παρτίθεται άμεσα και να εξετάζει το μάρτυρα-συγκατηγορούμενο⁶⁸¹.

Β. Ο ανώνυμος μάρτυρας ή η μη εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο

1. Οι γενικές αρχές

Όπως προκύπτει από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, το δικαίωμα «εξέτασης» των μαρτύρων συ- 256
νίσταται τόσο στην αμφισβήτηση των καταθέσεών τους όσο και στην υποβολή ερωτήσε-
ων απευθείας σε αυτούς. Το διττό αυτό περιεχόμενο του όρου «εξέταση» συνεπάγεται ότι
ο κατηγορούμενος μπορεί να εξετάζει τόσο την ακρίβεια των γεγονότων που καταθέτει ο
μάρτυρας όσο και την αξιοπιστία του τελευταίου. Είναι ευνόμοτο ότι για να μπορέσει να
συμβεί αυτό, ο κατηγορούμενος θα πρέπει να γνωρίζει την ταυτότητα των μαρτύρων⁶⁸².

Το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) καθιερώνει την αρχή ότι όλα τα αποδεικτικά στοιχεία πρέπει να 257
παρουσιαστούν ενώπιον του κατηγορουμένου, πριν την καταδίκη του, σε δημόσια συνε-
δρίαση με σκοπό την κατ' αντιδικία συζήτηση (adversarial argument)⁶⁸³. Εξαιρέσεις στην
παραπάνω αρχή είναι δυνατές⁶⁸⁴, αλλά δεν πρέπει να παραβιάζουν τα υπερασπιστικά δι-
καιώματα. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να δοθεί στον κατηγορούμενο η κατάλληλη και επαρ-

680. ΕΔΔΑ, *Lucà κ. Ιταλίας*, 27.2.2001, παρ. 41, *Kaste and Mathisen κ. Νορβηγίας*, ό.π., *Gossa κ. Πολωνίας*, 9.1.2007, παρ. 56, *Vidgen κ. Ολλανδίας*, 10.7.2012, παρ. 39.

681. Στην περίπτωση που ο τελευταίος αρνηθεί να απαντήσει στις ερωτήσεις, ασκώντας το δικαίωμά του για μη αυτοενοχοποίηση, δεν υφίσταται κάποια πραγματική σύγκρουση δικαιωμάτων. Η εν λόγω άρνηση αξιοποιείται κατά τη διαδικασία των αποδείξεων και δεν συνδέεται με το σχηματισμό κρίσης σε βάρος του ερωτώμενου-συγκατηγορουμένου, αλλά σε βάρος του ερωτώντα-κατηγορουμένου. Έτσι, Τσόλκα Ο., «Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει "μάρτυρες κατηγορίας" κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 3 δ της ΕΣΔΑ: με αφορμή την υπ' αριθμ. 571/2004 απόφαση του Πενταμελούς Ναυτοδικείου Πειραιώς», *ΠοινΧρ*, 2006, ΝΣΤ, (1), σελ. 86-89, (σελ. 88).

682. Ή ακόμη και να έχει οπτική επαφή με αυτούς για να παρατηρεί τις αντιδράσεις τους. Βλ. ΕΔΔΑ, *Van Mechelen κ.ά. κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 59.

683. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνοψη), 15.12.2011, παρ. 118, *Sievert κ. Γερμανίας*, 19.7.2012, παρ. 58, *Windisch κ. Αυστρίας*, 27.9.1990, παρ. 26.

684. Π.χ. για να προστατευτούν οι μέθοδοι εργασίας της αστυνομίας, ΕΔΔΑ, *Lüdi κ. Ελβετίας*, 15.6.1992. Όπως θα δούμε, σε μία σειρά περιπτώσεων μπορεί να κριθεί απαραίτητη η αναφορά σε καταθέσεις που έγιναν στο στάδιο της προδικασίας, ιδιαίτερα εάν ο μάρτυρας αρνείται να τις επαναλάβει στο ακροατήριο λόγω φόβου, όπως μπορεί να συμβαίνει σε υποθέσεις που αφορούν οργανώσεις τύπου μαφίας. ΕΔΔΑ, *Vidgen κ. Ολλανδίας*, 10.7.2012, παρ. 39.

κής ευκαιρία να αμφισβητήσει και να εξετάσει ένα μάρτυρα κατηγορίας είτε τη στιγμή της κατάθεσης είτε σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας⁶⁸⁵.

- 258 Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ έχει αναδείξει τρία επιμέρους στάδια-κριτήρια ελέγχου της συμβατότητας προς το άρθρο 6 παρ. 1 και το 6 παρ. 3 (δ) μιας διαδικασίας στην οποία η κατάθεση μάρτυρα που δεν ήταν παρών στη δίκη και δεν εξετάστηκε από τον κατηγορούμενο χρησιμοποιήθηκε ως αποδεικτικό στοιχείο⁶⁸⁶. Το Δικαστήριο εξετάζει κατά πόσον: α) συντρέχει εύλογη αιτία (*good reason*) για τη μη εμφάνιση του μάρτυρα στην ακροαματική διαδικασία ή για τη μη αποκάλυψη των στοιχείων της ταυτότητάς του (άνωνμος μάρτυρας)⁶⁸⁷, β) η εν λόγω μαρτυρία αποτέλεσε την αποκλειστική ή την αποφασιστική βάση για την καταδίκη του κατηγορουμένου («κανόνας περί αποκλειστικού ή καθοριστικού αποδεικτικού μέσου»)⁶⁸⁸ και γ) υπήρχαν αντισταθμιστικοί παράγοντες, ιδίως στέρεες δικονομικές εγγυήσεις, για την εξισορρόπηση των δυσκολιών που προκλήθηκαν στην υπεράσπιση από την αποδοχή της παραπάνω μαρτυρίας και για την διαφύλαξη του δίκαιου χαρακτήρα της διαδικασίας στο σύνολό της⁶⁸⁹.

Πρόσφατα, το Δικαστήριο διευκρίνισε τη σχέση που συνδέει τα παραπάνω αναφερόμενα στάδια ελέγχου και συγκεκριμένα εάν εξετάζονται συνολικά ή κατά τρόπο ξεχωριστό και διαδοχικό έτσι ώστε η μη συνδρομή των στοιχείων ενός κριτηρίου να οδηγεί αυτόματα στη διαπίστωση παραβίασης χωρίς να χρειάζεται να ελεγχθεί το επόμενο. Πράγματι, στην απόφαση *Schatschaschwili κατά Γερμανίας*, το τμήμα Ευρείας Σύνθεσης υπογράμμισε ότι θα πρέπει να εξετάζεται ο δίκαιος χαρακτήρας της διαδικασίας στο σύνολό της⁶⁹⁰. Αυτό συνεπάγεται ότι ο έλεγχος διενεργείται και στα τρία στάδια ανεξάρτητα από το εάν συντρέχει ή όχι κάποιο από τα προαναφερθέντα κριτήρια. Με άλλα λόγια, η μη πλήρωση κάποιου κριτηρίου δεν συνιστά αναγκαία συνθήκη για τη διαπίστωση της παραβίασης του άρθρου 6 παρ.3 (δ), αλλά συνεκτιμάται μαζί με τα άλλα κριτήρια και η υπόθεση εξετάζεται κατά τρόπο ενιαίο και συνολικό. Εξ άλλου, η σειρά ελέγχου των τριών σταδίων δεν είναι ορισμένη, αλλά το Δικαστήριο μπορεί να προτάξει την εξέταση του δεύτερου ή του τρίτου κριτηρίου, ιδίως όταν κάποιο από αυτά είναι αποφασιστικό για τον προσδιορισμό του δίκαιου χαρακτήρα ή μη της διαδικασίας⁶⁹¹.

2. Ο σοβαρός λόγος για την ανωνυμία ή τη μη εμφάνιση

- 259 Η γενική αρχή που απορρέει από το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) επιτάσσει ότι πρέπει να γίνουν όλες οι δυνατές προσπάθειες προκειμένου να εξασφαλιστεί η συμμετοχή των μαρτύρων, οι καταθέσεις των οποίων χρησιμοποιούνται στη δίκη. Έτσι, όταν οι μάρτυρες δεν παρίστανται για να δώσουν «ζωντανά» στοιχεία, οι δικαστικές αρχές οφείλουν να ερευνήσουν εάν η εν

685. ΕΔΔΑ, *Lucà κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 39, *Solakov κ. ΠΓΔΜ*, 31.10.2001, παρ. 57, *Lüdi κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 49, *A.M. κ. Ιταλίας*, 14.12.1999, παρ. 25, *Saïdi κ. Γαλλίας*, 20.9.1993, παρ. 43.

686. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 119.

687. Η απόφαση για την ανωνυμία του μάρτυρα πρέπει να είναι δικαιολογημένη και προϊόν αξιολόγησης των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης. Βλ. ΕΔΔΑ, *Visser κ. Ολλανδίας*, 14.2.2002, παρ. 47.

688. ΕΔΔΑ, *Unterpertinger κ. Αυστρίας*, 24.11.1986, παρ. 31-33, *Saïdi κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 43-44.

689. ΕΔΔΑ, *Schatschaschwili κ. Γερμανίας*, Ευρεία Σύνθεση, 15.12.2015, παρ. 107.

690. ΕΔΔΑ, *Schatschaschwili κ. Γερμανίας*, ό.π.

691. ΕΔΔΑ, *Schatschaschwili κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 110 επ.

της

λόγω απουσία είναι δικαιολογημένη. Από τη δικαστική πρακτική προκύπτει μία σειρά λόγων για τους οποίους ένας μάρτυρας δεν εμφανίζεται στη δίκη.

ατό-
εση
ησι-
έχει
ικα-
, β)
ατα-
κού
γγυ-
την
δια-

Στο πλαίσιο αυτό, όταν ένας μάρτυρας δεν μπορεί να παρασταθεί λόγω θανάτου, προκει- 260
μένου οι ισχυρισμοί του να ληφθούν υπόψη θα πρέπει να προσκομιστεί και να αναγνω-
στεί η δήλωσή του⁶⁹². Περαιτέρω, εάν ο μάρτυρας έχει εξαφανιστεί και γενικότερα οι αρχές
δεν μπορούν να έρθουν σε επαφή μαζί του, το Δικαστήριο αποδίδει ιδιαίτερο βάρος στην
επιμέλεια των εν λόγω αρχών να τον ψάξουν⁶⁹³. Έτσι, έχει κριθεί ότι το γεγονός της εξόδου
του μάρτυρα από τη χώρα στην οποία διεξάγεται η δίκη δεν επαρκεί, από μόνο του, για να
ικανοποιήσει το άρθρο 6 παρ. 3 (δ). Με άλλα λόγια, τα Κράτη οφείλουν να λάβουν μέτρα
προκειμένου να εξασφαλίσουν την εξέταση του μάρτυρα⁶⁹⁴.

όμε-
στό
ιτό-
ιατι,
πσε
υτό
συ-
κά-
του
εται
ίται
του
δί-

Ορισμένες φορές οι μάρτυρες επικαλούνται τον φόβο τους ως λόγο για τη μη εμφάνισή 261
τους στο δικαστήριο. Το ΕΔΔΑ έχει διακρίνει μεταξύ δύο περιπτώσεων: του φόβου που
αποδίδεται σε απειλές ή πράξεις του κατηγορουμένου ή προσώπων που ενεργούν για λο-
γαριασμό του και του γενικότερου φόβου του τί θα συμβεί εάν ο μάρτυρας δώσει στοιχεία
στη δίκη⁶⁹⁵.

Ειδικότερα, όταν ο φόβος του μάρτυρα οφείλεται στον κατηγορούμενο ή σε εκείνους που
ενεργούν αντ' αυτού, το Δικαστήριο έχει κρίνει θεμιτή την ανάγνωση της κατάθεσης του
εν λόγω μάρτυρα, χωρίς να είναι απαραίτητη η εξέτασή του από την υπεράσπιση. Αυτό
ισχύει ακόμη κι εάν η παραπάνω κατάθεση είναι το αποκλειστικό ή αποφασιστικό στοιχείο
σε βάρος του κατηγορουμένου. Το να επιτραπεί στον κατηγορούμενο να επωφεληθεί από
το φόβο που ο ίδιος προκάλεσε είναι ασυμβίβαστο με τα δικαιώματα των θυμάτων και
των μαρτύρων. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, ο κατηγορούμενος που έχει ενεργή-
σει κατά αυτόν τον τρόπο θεωρείται ότι έχει παραιτηθεί από το δικαίωμά του να εξετάσει
μάρτυρες κατά το άρθρο 6 παρ. 3 (δ). Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει το Δικαστήριο στις
περιπτώσεις όπου ο φόβος του μάρτυρα οφείλεται σε πράξεις προσώπων που ενήργησαν
κατ' εντολή ή εν γνώσει και με τη συγκατάθεση του κατηγορουμένου⁶⁹⁶.

Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ προκύπτει ότι πιο συχνό φαινόμενο αποτελεί ο γενικός φό-
βος των μαρτύρων για «αντίποινα», ο οποίος δεν συνδέεται με συγκεκριμένες απειλές, αλ-
λά αποδίδεται για παράδειγμα στην κακή φήμη του κατηγορουμένου ή των συνεργατών
του⁶⁹⁷. Δεν απαιτείται επομένως ο φόβος να οφείλεται ευθέως στις απειλές του κατηγο-
ρουμένου προκειμένου ο μάρτυρας να απαλλαγεί από το να εμφανιστεί στο ακροατήριο.
Επιπλέον, ο φόβος του θανάτου ή τραυματισμού άλλου προσώπου ή ο φόβος οικονομικής
ζημίας θα πρέπει να συνεκτιμηθούν από το εθνικό δικαστήριο. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο,

ίλες
κα-
ται
1 εν

παρ.

ισης

ΟΥ

692. ΕΔΔΑ, *Ferrantelli and Santangelo κ. Ιταλίας*, 7.8.1996, παρ. 52, *Mika κ. Σουηδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 27.1.2009, παρ. 37.

693. ΕΔΔΑ, *Doornson κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 70-73 (όπου το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη ότι ο μάρτυρας ήταν αδύνατο να παρουσιαστεί, παρά τις προσπάθειες των δικαστικών αρχών), *Calabro κ. Ιταλίας και Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.3.2002 (όπου το Δικαστήριο αναφέρει ότι οι ιταλικές αρχές έκαναν σοβαρές προσπάθειες ανεύρεσης μάρτυρα στη Γερμανία).

694. ΕΔΔΑ, *Gabrielyan κ. Αρμενίας*, 10.4.2012, παρ. 81, *Tseber κ. Τσεχίας*, 22.11.2012, παρ. 48, *Lučić κ. Κροατίας*, 27.2.2014, παρ. 79.

695. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 122.

696. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 123.

697. ΕΔΔΑ, *Dzelili κ. Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 29.9.2009.

ότι αρκεί ο οποιοσδήποτε υποκειμενικός φόβος του μάρτυρα. Το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει να ερευνήσει εάν υπάρχουν αντικειμενικές βάσεις που να στηρίζονται σε αποδείξεις⁶⁹⁸.

- 262 Το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένως ότι η απλή ανάγνωση της κατάθεσης θα πρέπει να είναι η έσχατη λύση, όταν η απουσία του μάρτυρα είναι ιδιαιτέρως επιβαρυντική για τα υπερασπιστικά δικαιώματα. Με άλλα λόγια, πριν την απαλλαγή του μάρτυρα από την υποχρέωση εμφάνισης στο ακροατήριο, το εθνικό δικαστήριο πρέπει να έχει διασφαλίσει ότι ήταν αδύνατο να καταφύγει σε εναλλακτικές λύσεις, όπως η ανωνυμία του μάρτυρα ή άλλα ειδικά μέτρα⁶⁹⁹.
- 263 Το ΕΔΔΑ έχει επιδείξει ευαισθησία ως προς τα θύματα αδικημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας (σεξουαλικών αδικημάτων). Οι σχετικές διαδικασίες αποτελούν συχνά μια δοκιμασία για το θύμα, ιδίως όταν το τελευταίο δεν επιθυμεί να έρθει αντιμέτωπο με τον κατηγορούμενο. Αυτό συμβαίνει ακόμη πιο έντονα στις υποθέσεις που αφορούν ανηλίκους. Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι κατά την αξιολόγηση του εάν ο χαρακτήρας μιας δίκης είναι δίκαιος ή όχι, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή του θύματος⁷⁰⁰. Με άλλα λόγια, στις ποινικές διαδικασίες που αφορούν σεξουαλικά αδικήματα, το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει να λάβει μέτρα που να συναιρούν την ανάγκη προστασίας του θύματος και την αποτελεσματική άσκηση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων⁷⁰¹. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) δεν μπορεί να ερμηνευτεί κατά τέτοιο τρόπο που να απαιτεί την απευθείας υποβολή των ερωτήσεων στο θύμα μέσω μιας κατ' αντιπαράσταση εξέτασης⁷⁰². Ωστόσο, οι αρχές οφείλουν να κάνουν προσπάθειες προκειμένου να ελεγχθεί η αξιοπιστία των θυμάτων, είτε στην προδικασία είτε στο ακροατήριο. Αυτό μπορεί να συμβεί με ένα λιγότερο επεμβατικό τρόπο απ' ότι η κατ' αντιπαράσταση εξέταση, όπως για παράδειγμα η συνέντευξη του παιδιού από ένα ψυχολόγο που θα συνοδεύεται από γραπτές ερωτήσεις εκ μέρους της υπεράσπισης⁷⁰³. Επίσης, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι η υπεράσπιση είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τόσο την αξιοπιστία του μάρτυρα-θύματος όσο και την ακρίβεια των δηλώσεών του, στην περίπτωση που τέθηκαν ερωτήσεις του συνηγόρου υπεράσπισης στο παιδί και ο εν λόγω συνηγόρος παρακολούθησε τη διαδικασία πίσω από καθρέφτη με παράλληλη ηχογράφηση και προβολή της εξέτασης στο δικαστήριο⁷⁰⁴.
- 264 Όπως ήδη έγινε κατανοητό, το Δικαστήριο δεν διακρίνει στην πράξη την περίπτωση του ανώνυμου μάρτυρα από εκείνη του απόντα μάρτυρα στο ακροατήριο, έχοντας τονίσει ότι,

698. ΕΔΔΑ, *Krasnikí κ. Τσεχίας*, 8.2.2006, παρ. 80–83, όπου τα εθνικά δικαστήρια, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, δεν διεξήγαγαν έρευνα ως προς τους λόγους του φόβου ενός μάρτυρα, πριν αποφασίσουν να αποκρύψουν τα στοιχεία της ταυτότητάς του.

699. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 125.

700. ΕΔΔΑ, *W.S. κ. Πολωνίας*, 19.6.2007, παρ. 57.

701. ΕΔΔΑ, *Lemasson and Achat κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 14.1.2003.

702. ΕΔΔΑ, *S.N. κ. Σουηδίας*, 2.7.2002, παρ. 52. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Oyston κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 22.1.2002, όπου το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (δ) λόγω των περιορισμών που τέθηκαν κατά την εξέταση προκειμένου να μην ερωτηθούν τα θύματα σεξουαλικών αδικημάτων για τις τυχόν προηγούμενες σεξουαλικές εμπειρίες τους.

703. ΕΔΔΑ, *W.S. κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 61.

704. ΕΔΔΑ, *Accardi κ.ά. κ. Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 20.1.2005.

ήριο θα
: αποδει-

πρέπει
ή για τα
την υπο-
λίσσει ότι
ή άλλα

ετήσιος
: μια δο-
: τον κα-
αλικούς.
is δίκης
υ θύμα-
ιατα, το
πασίας
701. Στο
πνευτεί
α μέσω
πάθειες
ακροα-
τη παρά-
που θα
ιστήριο
τία του
έθηκαν
ικολου-
της εξέ-

ση του
σει ότι,

ο ΕΔΔΑ,
αποκρύ-

τόφαση
: παρ. 3
θύματα

καταρχήν, οι δύο αυτές καταστάσεις δεν διαφέρουν⁷⁰⁵. Με άλλα λόγια, εφαρμόζει *mutatis mutandis* τις ίδιες αρχές. Έτσι, κατά την αξιολόγηση του δίκαιου χαρακτήρα της δίκης, το ΕΔΔΑ εξετάζει αντίστοιχα εάν υπήρχε σοβαρός λόγος για τη μη αποκάλυψη των στοιχείων της ταυτότητας του μάρτυρα⁷⁰⁶.

Όπως αναφέρθηκε, η ανυπαρξία σοβαρού λόγου για την αποδοχή στοιχείων από έναν 265
απόντα (ή ανώνυμο) μάρτυρα δεν αξιολογείται κατά τρόπο μεμονωμένο και ανεξάρτητο
και δεν θίγει από μόνη της και κατά τρόπο αυτόματο τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικα-
σίας. Αντίθετα, αποτελεί κριτήριο που συνεκτιμάται από το ΕΔΔΑ μαζί με το αποδεικτικό
βάρος της μαρτυρίας και τη συνδρομή αντισταθμιστικών παραγόντων προκειμένου να
εξακριβωθεί εάν η διαδικασία που τηρήθηκε ήταν σύμφωνη προς το άρθρο 6 παρ. 3 (δ).

3. Ο κανόνας περί «αποκλειστικού ή αποφασιστικού αποδεικτικού μέσου»

Σύμφωνα με τον κανόνα περί αποκλειστικού ή αποφασιστικού αποδεικτικού μέσου, εάν 266
η καταδίκη ενός κατηγορουμένου βασίζεται κατά τρόπο αποκλειστικό ή αποφασιστικό σε
αποδείξεις που παρασχέθηκαν από μάρτυρα τον οποίο ο κατηγορούμενος δεν εξέτασε σε
κανένα στάδιο της δίκης (ή της προδικασίας), τα υπερασπιστικά του δικαιώματα περιο-
ρίζονται, κατά κανόνα, σε μεγάλο βαθμό. Η έννοια του «αποκλειστικού» είναι σαφής και
σημαίνει ότι το αποδεικτικό μέσο είναι εν προκειμένω η μόνη απόδειξη στην οποία στη-
ρίζεται η καταδίκη⁷⁰⁷. Λιγότερο σαφής είναι η έννοια του «αποφασιστικού» αποδεικτικού
μέσου. Αποφασιστικό («decisive») σημαίνει κάτι περισσότερο από μέσο που έχει μια συ-
νηθισμένη αποδεικτική ισχύ⁷⁰⁸. Αυτό που έχει σημασία δεν είναι απλά η αποδεικτική αξία,
αλλά η αποφασιστική αξία. Χωρίς το εν λόγω αποδεικτικό μέσο, οι πιθανότητες καταδίκης
θα μειώνονταν και οι πιθανότητες αθώωσης θα αυξάνονταν. Η λέξη «αποφασιστικό» πρέ-
πει να ερμηνεύεται στενά: το επίμαχο αποδεικτικό μέσο πρέπει να έχει καταλυτική σημασία
για το αποτέλεσμα της δίκης. Εάν η κατάθεση μάρτυρα που δεν εξετάστηκε από τον κατη-
γορούμενο στηρίζεται και από άλλες επιβεβαιωτικές αποδείξεις, η αξιολόγηση του κατά
πόσον η εν λόγω μαρτυρία αποτελεί καθοριστικό μέσο θα εξαρτηθεί από τη φύση των επι-
βεβαιωτικών αυτών στοιχείων. Όσο πιο ισχυρές είναι οι συγκλίνουσες αποδείξεις, τόσο
λιγότερο πιθανό είναι η μαρτυρία να θεωρηθεί αποφασιστικό αποδεικτικό μέσο⁷⁰⁹.

Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η καταδίκη του προσφεύγοντα στηρίχθηκε αποκλειστι- 267
κά ή σε καθοριστικό βαθμό στην κατάθεση από τον μάρτυρα, το ΕΔΔΑ έχει ως αφετηρία τις
αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων. Ωστόσο, εάν η εκτίμηση των εθνικών δικαστηρίων

705. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 127, *Ellis, Simms and Martin κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 10.4.2012, παρ. 75.

706. ΕΔΔΑ, *Pesukic κ. Ελβετίας*, 6.12.2012, παρ. 45.

707. Βλ. για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Saïdi κ. Γαλλίας*, ό.π., ιδίως παρ. 44.

708. ΕΔΔΑ, *Tseber κ. Τσεχίας*, 22.11.2012, παρ. 53.

709. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 131, *Pichugin κ. Ρωσίας*, 23.10.2012, παρ. 197, *Štefančík κ. Σλοβενίας*, 25.10.2012, παρ. 37.

ως προς το βάρος απόδειξης της εν λόγω κατάθεσης είναι αυθαίρετη⁷¹⁰ ή δεν είναι ξεκάθαρη⁷¹¹, το Δικαστήριο του Στρασβούργου μπορεί να προβεί στη δική του αξιολόγηση.

4. Η ύπαρξη αντισταθμιστικών παραγόντων

- 268 Με δεδομένο ότι το άρθρο 6 παρ. 3 ερμηνεύεται στο πλαίσιο μιας συνολικής εξέτασης του δίκαιου χαρακτήρα της δίκης, ο κανόνας περί αποκλειστικού ή αποφασιστικού αποδεικτικού μέσου δεν πρέπει να εφαρμόζεται κατά τρόπο ανελαστικό⁷¹². Ειδικότερα, η αποδοχή της κατάθεσης μάρτυρα που δεν εμφανίζεται στο ακροατήριο, ακόμη και αν αποτελεί το αποκλειστικό ή καθοριστικό στοιχείο μιας καταδίκης δεν οδηγεί αυτόματα σε παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ωστόσο, το Δικαστήριο πρέπει να υποβάλει τις διαδικασίες σε πιο εξονυχιστικό έλεγχο⁷¹³. Λόγω του σχετικού κινδύνου, η αποδοχή ενός τέτοιου αποδεικτικού μέσου θα πρέπει να συνοδεύεται από επαρκείς «αντισταθμιστικούς παράγοντες», συμπεριλαμβανομένων των αυστηρών διαδικαστικών εγγυήσεων⁷¹⁴. Με άλλα λόγια, το ερώτημα σε κάθε υπόθεση είναι κατά πόσον υπάρχουν αρκετοί αντισταθμιστικοί παράγοντες, όπως μέτρα που επιτρέπουν μια σωστή και δίκαιη εκτίμηση της αξιοπιστίας του αποδεικτικού μέσου. Αυτό συνεπάγεται ότι μια καταδίκη βασισμένη σε ένα τέτοιο αποδεικτικό μέσο θα είναι αποδεκτή μόνο εάν είναι επαρκώς αξιόπιστο, δεδομένης της σημασίας της υπόθεσης⁷¹⁵.
- 269 Πιο πρόσφατα, στην απόφαση *Schatschaschwili*, το ΕΔΔΑ διευκρίνισε ότι ο έλεγχος συνδρομής αντισταθμιστικών παραγόντων θα πρέπει να διενεργείται τόσο στις υποθέσεις όπου διαφαίνεται ξεκάθαρα ότι η κατάθεση του μάρτυρα αποτέλεσε το αποκλειστικό ή καθοριστικό αποδεικτικό μέσο όσο και σε εκείνες όπου, αν και δεν μπορεί να διαπιστωθεί με σιγουριά κάτι τέτοιο, η κατάθεση είχε ένα συγκεκριμένο βάρος και η αποδοχή της μπορούσε να θέσει σε δυσκολίες στην υπεράσπιση⁷¹⁶.
- 270 Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο ελέγχει εάν οι εθνικές αρχές εξέτασαν επιμελώς την κατάθεση από τον μάρτυρα στη δίκη, εάν είχαν συνεκτιμήσει τη μειωμένη αξία της εν λόγω κατάθεσης, καθώς και εάν αιτιολόγησαν επαρκώς, έχοντας υπόψη όλες τις άλλες αποδεί-

710. ΕΔΔΑ, *McGlynn κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 16.10.2012, παρ. 23, *Garofalo κ. Ελβετίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 2.4.2013, παρ. 52-53.

711. ΕΔΔΑ, *Pichugin κ. Ρωσίας*, 23.10.2012, παρ. 196-200, *Nikolitsas κ. Ελλάδας*, 3.7.2014, παρ. 36.

712. Μεταξύ άλλων, ΕΔΔΑ, *Štefančík κ. Σλοβενίας*, 25.10.2012, ό.π.

713. Το Δικαστήριο έχει αξιολογήσει επανειλημμένως την επίδραση που έχει η μη εξέταση ενός μάρτυρα από τον κατηγορούμενο στο σύνολο της δίκης. Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν τα υπερασπιστικά δικαιώματα περιορίστηκαν ανεπίτρεπτα θεωρείται πάντα αναγκαίο να συνεκτιμηθεί η σημασία των αποδεικτικών μέσων που δεν εξετάστηκαν από τον κατηγορούμενο. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 143, *Unterpertinger κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 28-33, *Bricmont κ. Βελγίου*, 7.7.1989, παρ. 74 επ., *Kornev and Karpenko κ. Ουκρανίας*, 21.10.2010, παρ. 54-57, *Guillourey κ. Γαλλίας*, 22.6.2006, παρ. 57-62.

714. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 147.

715. ΕΔΔΑ, *Pesukic κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 44-45.

716. ΕΔΔΑ, *Schatschaschwili κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 116. Αντίθετα, αν η κατάθεση του μάρτυρα δεν είχε συγκεκριμένη αποδεικτική αξία, το Δικαστήριο δεν ελέγχει κατά πόσον υπήρχαν αντισταθμιστικοί παράγοντες και δεν διαπιστώνει κατά κανόνα παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (δ). Βλ. ΕΔΔΑ, *Horncastle κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 16.12.2014, παρ. 151.

αι ξεκάθα-
ση.

τασης του
ποδεικτι-
η αποδο-
αποτελεί
παραβία-
ιο πρέπει
δύνου, η
εις «αντι-
ών εγγυή-
/ αρκετοί
εκτίμηση
σμένη σε
το, δεδο-

χος συν-
τοθέσεις
ικό ή κα-
τωθεί με
μπορού-

ς την κα-
εν λόγω
ποδεί-

παρ. 23,

μάρτυρα
ισιολογική
ασία των
d Tahery
ictont κ.
Guillouy

δεν είχε
μιστικό
λ. ΕΣΔΑ,

ΟΥΛΟΥ

ξεις, για ποιο λόγο η κατάθεση αυτή ήταν αξιόπιστη⁷¹⁷. Έτσι, για παράδειγμα, στην απόφαση *Νικολίτσας κατά Ελλάδας*, το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι τα ελληνικά δικαστήρια δεν είχαν ερευνήσει τις συνθήκες υπό τις οποίες ελήφθησαν οι δηλώσεις των συγκατηγορούμενων του προσφεύγοντα, παρά τους ισχυρισμούς του τελευταίου περί βασανιστηρίων και δεν είχαν αξιολογήσει την αξιοπιστία των εν λόγω αποδείξεων ούτε τα κίνητρα των «μαρτύρων». Με βάση τις σκέψεις αυτές, διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (δ) της Σύμβασης⁷¹⁸.

Επιπλέον, έχει κριθεί ότι η μετάδοση, κατά τη διάρκεια της δίκης, του βίντεο της εξέτασης 271 του μάρτυρα στο στάδιο της ανάκρισης αποτελεί επιπλέον εγγύηση που επιτρέπει στο δικαστήριο, τον εισαγγελέα και τον κατηγορούμενο να παρατηρήσουν τη συμπεριφορά του μάρτυρα και να σχηματίσουν τη δική τους άποψη για την αξιοπιστία του⁷¹⁹. Εξ άλλου, στις περιπτώσεις όπου ένας μάρτυρας είναι άπών και δεν μπορεί να εξεταστεί στη δίκη, η δυνατότητα της υπεράσπισης να τον εξετάσει εμμέσως, όπως π.χ. εγγράφως, αποτελεί κατά κανόνα σημαντικό αντισταθμιστικό παράγοντα⁷²⁰. Το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* και όταν ο κατηγορούμενος εξέτασε τον μάρτυρα στο στάδιο της προανάκρισης. Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ αποδίδει μεγάλη σημασία στο κατά πόσον οι εθνικές αρχές φρόντισαν να δοθεί η εν λόγω δυνατότητα στην υπεράσπιση όταν διαπίστωσαν ότι ο μάρτυρας δεν θα μπορούσε να ακουστεί στη δίκη⁷²¹. Γενικότερα, το Δικαστήριο συνεκτιμά το κατά πόσον ο κατηγορούμενος ήταν σε θέση να παρουσιάσει τη δική του εκδοχή των γεγονότων, να αμφισβητήσει την αξιοπιστία του μάρτυρα και να υπογραμμίσει την έλλειψη συνοχής ή την αντιφατικότητα των δηλώσεών του σε σύγκριση με άλλες μαρτυρίες και αποδεικτικά στοιχεία⁷²².

Γ. Η άρνηση κλήσης μάρτυρα ή εξέτασης μάρτυρα από την υπεράσπιση

Το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι η αξιολόγηση των προσαγόμενων αποδεικτικών μέ- 272
σων, καθώς και της συνάφειας ή της χρησιμότητας των αποδεικτικών στοιχείων που οι κατηγορούμενοι επιθυμούν να προσκομίσουν εναπόκειται, κατά κανόνα, στα εθνικά δι-

717. ΕΔΔΑ, *Schatschaschwili κ. Γερμανίας*, όπ.π., παρ. 126.

718. ΕΔΔΑ, *Nikolitsas κ. Ελλάδας*, όπ.π., ιδίως παρ. 37.

719. ΕΔΔΑ, *Chmura κ. Πολωνίας*, 3.4.2012, παρ. 50, *D.T. κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 2.4.2013, παρ. 50, *Rosin κ. Εσθονίας*, 19.12.2013, παρ. 62, *González Nájera κ. Ισπανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού) 11.2.2014, παρ. 54.

720. ΕΔΔΑ, *Scholer κ. Γερμανίας*, 18.12.2014, παρ. 60.

721. ΕΔΔΑ, *Rosin κ. Εσθονίας*, όπ.π., παρ. 57 επ., ιδίως παρ. 57 και 60, καθώς και *Vronchenko κ. Εσθονίας*, 18.7.2013, παρ. 61 και 63, ως προς την απουσία κατά τη δίκη του ανήλικου θύματος σεξουαλικού αδικήματος με σκοπό την προστασία του.

722. ΕΔΔΑ, *Aigner κ. Αυστρίας*, 10.5.2012, παρ. 43, *Gani κ. Ισπανίας*, 19.2.2013, παρ. 48, *Nikolitsas κ. Ελλάδας*, όπ.π., παρ. 38-39, *Horncastle κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, όπ.π., παρ. 142-143. Βλ. Αντιθέτως, ΕΔΔΑ, *Balta and Demir κ. Τουρκίας*, 23.6.2015. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (δ) διότι ο προσφεύγων δεν είχε καμία δυνατότητα και σε κανένα στάδιο της δίκης να εξετάσει τον ανώνυμο μάρτυρα. Για να καταλήξει στο συμπέρασμα αυτό, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη ότι μια τέτοια εξέταση θα ήταν δυνατή χωρίς να θιγεί η ανωνυμία του μάρτυρα. Ο μάρτυρας θα μπορούσε να εξεταστεί σε απομονωμένο δωμάτιο με τη χρήση οπτικοακουστικού συνδέσμου που θα επέτρεπε στον κατηγορούμενο να του θέσει ερωτήσεις. Εξ άλλου, η εν λόγω δυνατότητα προβλεπόταν στον τουρκικό κώδικα ποινικής δικονομίας.

καστήριο⁷²³. Παρότι μια δίκη που απολήγει στην παντελή άρνηση εξέτασης οποιουδήποτε μάρτυρα υπεράσπισης μπορεί να ανατρέψει τις ισορροπίες και να μη σέβεται τα υπερασπιστικά δικαιώματα, το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) δεν επιτάσσει την κλήση ή εξέταση όλων των μαρτύρων που ζητούνται από τον κατηγορούμενο⁷²⁴. Όπως καταδεικνύεται από τη γραμματική διατύπωση της διάταξης («υπό τους αυτούς όρους ως των μαρτύρων κατηγορίας»), ο κύριος σκοπός της είναι η εγγύηση της ισότητας των όπλων⁷²⁵. Ωστόσο, η εν λόγω αρχή δεν εξαντλεί το περιεχόμενο της παραγράφου 3 (δ). Πράγματι, δεν είναι αρκετό ο κατηγορούμενος να παραπνευθεί ότι δεν είχε τη δυνατότητα να εξετάσει ένα συγκεκριμένο μάρτυρα. Θα πρέπει να εξηγήσει επιπλέον το λόγο για τον οποίο η εν λόγω μαρτυρία είναι σημαντική για την εξακρίβωση της αλήθειας και να καταδείξει ότι η μη εξέταση του μάρτυρα θίγει τα υπερασπιστικά δικαιώματα και τον εν γένει δίκαιο χαρακτήρα της δίκης⁷²⁶. Έτσι, μόνον υπό «εξαιρετικές περιστάσεις» το Δικαστήριο θα διαπιστώσει ότι η μη εξέταση ενός προσώπου ως μάρτυρα ήταν ασύμβατη με το άρθρο 6⁷²⁷.

VI. Το δικαίωμα σε διερμνέα

- 273 Όπως προκύπτει από το άρθρο 6 παρ. 3 (ε), ο κατηγορούμενος έχει το δικαίωμα σε δωρεάν διερμνευα. Ειδικότερα, το εν λόγω δικαίωμα υφίσταται στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος δεν κατανοεί τη γλώσσα που χρησιμοποιείται είτε κατά την ακροαματική διαδικασία ή ακόμη και στην προδικασία⁷²⁸. Από τη ρύθμιση αυτή δεν προκύπτει ότι η διερμνευα πρέπει να είναι απαραίτητα στη μητρική γλώσσα του κατηγορουμένου. Έτσι, εάν ο τελευταίος κατανοεί τη χρησιμοποιούμενη γλώσσα δεν δικαιούται τις υπηρεσίες της διερμνευα προκειμένου να οργανώσει την υπεράσπισή του σε άλλη γλώσσα.
- 274 Εάν οι αρχές αρνηθούν τον διορισμό διερμνευα φέρουν και το βάρος απόδειξης ότι ο κατηγορούμενος είχε επαρκή γνώση της γλώσσας στην οποία εξελίσσεται η διαδικασία⁷²⁹. Ειδικότερα, ο εθνικός δικαστής οφείλει να επιδείξει την προσήκουσα επιμέλεια προκειμένου να κρίνει εάν η απουσία διερμνευα θα θίξει την πλήρη συμμετοχή του κατηγορουμέ-

723. ΕΔΔΑ, *Vidal κ. Βελγίου*, 22.4.1992, παρ.33.

724. ΕΔΔΑ, *Vidal κ. Βελγίου*, ό.π. Οι εθνικές αρχές δεν μπορούν να καταστούν υπεύθυνες όταν είναι αδύνατη η εξασφάλιση της συμμετοχής ενός συγκεκριμένου μάρτυρα που ζητείται από τον κατηγορούμενο. Π.χ. ΕΔΔΑ, *Ubach Mortes κ. Ανδόρρας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 4.5.2000, όπου ο μάρτυρας βρισκόταν στην Ισπανία και δεν μπορούσε να συμμετάσχει στη δίκη για λόγους υγείας.

725. ΕΔΔΑ, *Polufakin and Chernyshev κ. Ρωσίας*, 25.9.2008, παρ. 205, *Caka κ. Αλβανίας*, 8.12.2009, παρ. 101.

726. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας*, 8.6.1976, παρ. 91, *Bricmont κ. Βελγίου*, 7.7.1989, παρ. 89, *Perna κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 29, *Erich Priebke κ. Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 5.4.2001, *Butkevicius κ. Λιθουανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 28.11.2000, *Kremrovskij κ. Λιθουανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 20.4.1999.

727. ΕΔΔΑ, *Bricmont κ. Βελγίου*, ό.π., *Destrehem κ. Γαλλίας*, 18.5.2004, *Vaturi κ. Γαλλίας*, 13.4.2006, παρ. 51.

728. ΕΔΔΑ, *Baytar κ. Τουρκίας*, 14.10.2014, παρ. 49.

729. Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι η βοήθεια διερμνευα πρέπει να παρέχεται και κατά το στάδιο της ανάκρισης, εκτός εάν μπορεί να αποδειχθεί ότι, υπό το φως των συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών, συντρέχουν επιτακτικοί λόγοι για τον περιορισμό του δικαιώματος αυτού. ΕΔΔΑ, *Diallo κ. Σουηδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 5.1.2010.

ήποτε
ασπι-
ν μαρ-
ατική
ο κύ-
ή δεν
ορού-
ιτυρα.
ιντική
γει τα
ν υπό
ώπου

νου στη διαδικασία⁷³⁰. Η παραπάνω θετική υποχρέωση των αρχών δεν εξαντλείται στον απλό διορισμό ενός διερμνέα, αλλά προϋποθέτει και τον έλεγχο της επάρκειας της διερμνείας⁷³¹. Στη συνήθη περίπτωση κατά την οποία ο κατηγορούμενος παρίσταται με δικηγόρο, δεν είναι αρκετή η γνώση της χρησιμοποιούμενης γλώσσας μόνον από τον τελευταίο. Με άλλα λόγια, ο ίδιος ο κατηγορούμενος θα πρέπει να είναι σε θέση να κατανοεί τις διαδικασίες και να μπορεί να συνεννοείται με τον δικηγόρο του για κάθε ζήτημα που αφορά την υπεράσπιση⁷³².

Από το άρθρο 6 παρ. 3 (ε) δεν συνάγεται υποχρέωση για μετάφραση όλων ανεξαιρέτως 275 των εγγράφων της δικογραφίας ή για διερμνεία κάθε λέξης στην ακροαματική διαδικασία ή την ανάκριση⁷³³. Το δικαίωμα παράστασης διερμνεία πρέπει να παρέχεται σε επαρκή βαθμό προκειμένου να εξασφαλίζεται εν γένει ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης και ο κατηγορούμενος να κατανοεί πλήρως την υπόθεση, να μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του και να παρουσιάσει τη δική του εκδοχή των γεγονότων⁷³⁴. Έτσι, η μετάφραση θα πρέπει να επεκτείνεται σε όλα τα έγγραφα, καταθέσεις, κ.λπ. που είναι απαραίτητα για την επίτευξη των παραπάνω εγγυήσεων⁷³⁵. Περαιτέρω, η περίληψη κάποιων μερών της ακροαματικής διαδικασίας από τον διερμνέα δεν παραβιάζει οπωσδήποτε το άρθρο 6 παρ. 3 (ε), αλλά αποτελεί στοιχείο που συνεκτιμάται για την κρίση του δίκαιου χαρακτήρα της δίκης⁷³⁶.

σε δω-
ο κα-
ιατική
ότι η
. Έτσι,
ες της

Τέλος, όπως προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 6 παρ. 3 (ε), η διερμνεία πρέπει να χο- 276 ρηγείται δωρεάν. Αυτό σημαίνει ότι οι αρχές δεν μπορούν να αναζητήσουν μεταγενέστερα το κόστος της διερμνείας, ανεξαρτήτως του αποτελέσματος της δίκης⁷³⁷. Με άλλα λόγια, το δικαίωμα σε διερμνεία είναι δωρεάν ακόμη κι αν ο κατηγορούμενος καταδικάστηκε για το αδίκημα για το οποίο κατηγορείτο. Πράγματι, το να μειωθεί η παρεχόμενη προστασία του άρθρου 6 παρ. 3 (ε) σε ένα δικαίωμα προσωρινής απαλλαγής από πληρωμή της διερμνείας, θα ήταν αντίθετο τόσο στο γράμμα (*free/gratuitement*) όσο και στο αντικείμενο

ο κα-
σία⁷²⁹.
κλειμέ-
ουμέ-

730. ΕΔΔΑ, *Cuscani κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 24.9.2002, παρ. 38.

731. ΕΔΔΑ, *Cuscani κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 35-39, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 74.

732. Πρβλ. ΕΔΔΑ, *Cuscani κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 38.

733. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 83. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι το κείμενο του άρθρου 6 παρ. 3 (ε) αναφέρεται σε «διερμνεία» και όχι σε «μεταφραστική». Από αυτό συνάγεται ότι η προφορική γλωσσική βοήθεια μπορεί να ικανοποιεί τις απαιτήσεις του εν λόγω άρθρου. Βλ. ΕΔΔΑ, *Husain κ. Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 24.2.2005, *Katritsch κ. Γαλλίας*, 4.11.2010, παρ. 41. Σε κάθε περίπτωση η διερμνεία θα πρέπει να επιτρέπει στον κατηγορούμενο να κατανοεί σε πλήρη βαθμό την υπόθεση και να μπορεί να θέσει ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου την προσωπική του εκδοχή των πραγμάτων. ΕΔΔΑ, *Günğör κ. Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 17.5.2001, *Hermi κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 18.10.2006, παρ. 70.

734. ΕΔΔΑ, *Cuscani κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 39. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι η παροχή διερμνείας στη δίκη σε πρώτο και δεύτερο βαθμό, αλλά όχι στο στάδιο της προδικασίας και ιδίως κατά τη διάρκεια της κράτησης του κατηγορουμένου (που προέβη σε ενοχοποιητικές δηλώσεις) έληξε ανεπανόρθωτα τα υπερασπιστικά δικαιώματα του τελευταίου. Βλ. ΕΔΔΑ, *Saman κ. Τουρκίας*, 5.4.2011, παρ. 36.

735. ΕΔΔΑ, *Lagerblom κ. Σουηδίας*, 14.1.2003, παρ. 61. Το δικαίωμα σε διερμνεία μπορεί να αφορά τόσο καταθέσεις που έγιναν στην ακροαματική διαδικασία όσο και έγγραφα από το στάδιο της προδικασίας. Βλ. ΕΔΔΑ, *Hermi κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 69.

736. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 83.

737. ΕΔΔΑ, *Işyar κ. Βουλγαρίας*, 20.11.2008, παρ. 46-49.

αδύνα-
ζόμενο.
ρευνας

9, παρ.

erna κ.
vizijs κ.
επί του

6, παρ.

ίδιο της
όν περι-
Ziallo κ.

και τον σκοπό του εν λόγω άρθρου⁷³⁸. Παράλληλα, θα επηρέαζε αρνητικά και τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης. Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει σημειώσει τις αρνητικές συνέπειες που θα είχε ένας τέτοιος περιορισμός στα υπερασπιστικά δικαιώματα, ιδίως σε οριακές υποθέσεις στις οποίες ο κατηγορούμενος που δεν κατανοούσε τη χρησιμοποιούμενη γλώσσα δεν θα επιθυμούσε διερμηνέα από φόβο για τις οικονομικές συνέπειες⁷³⁹.

VII. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

- 277 Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα δικαιώματα του κατηγορουμένου που προστατεύει η παρ. 3 του άρθρου 6 συνιστούν ειδικές εκφάνσεις της γενικής αρχής περί δίκαιης δίκης, η οποία απορρέει από την παρ. 1 της ίδιας διάταξης. Η εκτενέστατη νομολογιακή επεξεργασία της παρ. 3 από το ΕΔΔΑ έχει συμβάλει καθοριστικά στον εμπλουτισμό των επιμέρους εγγυήσεων, όχι μόνο κατά τη διάρκεια της ποινικής δίκης αλλά και, υπό προϋποθέσεις, κατά την προδικασία. Ωστόσο, το Δικαστήριο υπενθυμίζει συχνά ότι τα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου δεν είναι απόλυτα. Πράγματι, το Δικαστήριο δεν αποκλείει την υπό όρους παραίτηση του κατηγορουμένου από ορισμένα δικαιώματά του. Επιπλέον, δέχεται εξαιρέσεις που στοχεύουν ιδίως στην προστασία των θυμάτων και των μαρτύρων. Σε γενικές γραμμές, το Δικαστήριο αποφεύγει μια δογματική και άκαμπτη προσέγγιση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων και προβαίνει στην εφαρμογή τους λαμβάνοντας υπόψη όλα τα δεδομένα της συγκεκριμένης υπόθεσης.

ΜΑΡΙΑ - ΑΝΔΡΙΑΝΗ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

738. ΕΔΔΑ, *Luedicke, Belkacem and Koc κ. Γερμανίας*, 28.11.1978, ιδίως παρ. 42.

739. ΕΔΔΑ, *Luedicke, Belkacem and Koc κ. Γερμανίας*, ό.π.